

אדעק-ישראל

בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון

יובל קוברסקי

על פי תכנית הלימודים בהיסטוריה לעולים החדשים

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית

משרד החינוך

אישור מס': 4493

אושר בתאריך: 28/9/2022

בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון

על פי תכנית הלימודים בהיסטוריה
לעולים החדשים בחינוך הממלכתי

כתיבה: יובל קוברסקי

יועצים

יועץ פדגוגי: מר מיכאל ירון

יועצת אקדמית: פרופ' אביבה חלמיש

יועצת פדגוגית-עולים: מרים עופר-עמירה

מרכז זלמן שזר
ירושלים 2022

בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון

על פי תכנית הלימודים בהיסטוריה
לעולים החדשים בחינוך הממלכתי

יובל קוברסקי

ריכוז הפרוייקט: שרית תנחום, פאר בריס-ברנע, ענהאל במברגר, נעה פלר

ייעוץ אקדמי: פרופ' אביבה חלמיש

ייעוץ פדגוגי: מיכאל ירון, מרים עמירה עופר

עריכת לשון: נועה שליטין

תחקיר תמונות: מירית דינור

עיצוב וביצוע גרפי: ז'קי לוי, סטודיו רמי וז'קי

עטיפת הספר: מאוסף מרכז שנקר לחקר העיצוב. מעצב: פרנץ קראוס

פרנץ קראוס, מעצב גרפי, מהמעצבים החשובים בדור המייסדים.

קראוס פעל בארץ ישראל בשנים שלפני קום המדינה ובעשורים הראשונים לאחר הקמתה. הוא החל את דרכו בלימודי גרפיקה בברלין, והחליט לעלות לארץ בעקבות אירועי מאי 1933 בברלין, שבהם היו התנכלויות ליהודים ושֹׁרֶפֶה של ספרים. בדרך לארץ הוא נתקל בקשיים מול שלטונות המנדט הבריטי ונאלץ לחיות תקופה בספרד. באותה תקופה הוא עיצב כרזות לסרטי קולנוע, ועבודה זו השפיעה על כל העבודות שלו לאורך כל ארבעים שנות הקריירה שלו.

בשנת 1934 הוא עלה לישראל, והביא איתו תהליכי עבודה וסגנונות עיצוב חדשים. בזכותם הוא פיתח וקידם את ענף הפרסום והגרפיקה באותה התקופה. הוא עצמו הרבה לצייר כרזות בגואש, והסגנון העיקרי שלו מתבטא בכותרות גדולות, בדמויות גדולות בגוון ריאליסטי, ובניגודים חזקים בין אור לצל ששיוו לציור מראה צילומי. לפני קום המדינה קראוס עיצב לגופים ציוניים - בהם קרן קיימת לישראל, קרן היסוד והאגודה לפיתוח התיירות בארץ ישראל - ולאחר הקמת המדינה הוא עבד עם גופים ממשלתיים ומסחריים. בשנת 1981 יזם המעצב דוד טרטקובר תערוכה רטרופספקטיבית לקראוס במוזיאון תל אביב לאמנות, ובה יצירות רבות שלו. בספר התערוכה כתב טרטקובר: "הפרזה הייתה המדיום המועדף לביטוי שאִפשר לו, לקראוס, לבטא עצמו כצייר ורשם, תוך רגישות לצבע וצורה. דרך הפרזה הוא תרם לתרבות ולאיוכות החיים במובן האסתטי בארץ בתחילת דרכה".

מסת"ב / ISBN: 978-965-227-388-8

© הספר נכתב על ידי מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי עבור משרד החינוך.

כל הזכויות שמורות למשרד החינוך, תשפ"ב.

The book was written by the **Zalman Shazer Center for Jewish History** for the Ministry of Education.

© Copyright by The Ministry of Education, 2022

Printed in Israel, 2022

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון

מבוא

11 פרק א: מאבק היישוב היהודי להקמת המדינה בשנים 1945-1947

יחידה ראשונה: העמדות של בריטניה וארצות הברית בעניין הפליטים העקורים וארץ ישראל.
יחידה שנייה: מאבק היישוב היהודי בבריטים בתחום הצבאי, העפלה והתיישבות.
יחידה שלישית: ההחלטה באו"ם על החלוקה של ארץ ישראל בכ"ט בנובמבר 1947.

31 פרק ב: מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל

יחידה ראשונה: מלחמת העצמאות החלק הראשון - מלחמה בין תושבים.
יחידה שנייה: ההכרזה על הקמת המדינה, ההקמה של צה"ל ופירוק המחתרות.
יחידה שלישית: מלחמת העצמאות החלק השני - מלחמה בין מדינות.
יחידה רביעית: ההסכמים לשביתת הנשק והיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים.

54 פרק ג: מדינת ישראל במזרח התיכון

יחידה ראשונה: המזרח התיכון בשנות ה-50 וה-60.
יחידה שנייה: גורל היהודים בארצות האסלאם בשנים 1940-1970.
יחידה שלישית: בעיות לא פתורות בעקבות מלחמת העצמאות ומדיניות הביטחון של ישראל בשנות ה-50.
יחידה רביעית: מלחמת ששת הימים, 1967.
יחידה חמישית: מלחמת יום הכיפורים, 1973.
יחידה שישית: הסכמי השלום בין ישראל לבין מצרים וירדן.

85 פרק ד: עלייה, קליטה, חברה ותרבות במדינת ישראל

יחידה ראשונה: עלייה וקליטה בשנות ה-50 וה-60.
יחידה שנייה: גלי העלייה למדינת ישראל בשלושים השנים האחרונות של המאה ה-20 והשינויים במדיניות קליטת העלייה.
יחידה שלישית: מעבר ממדיניות כור היתוך לחברה רב-תרבותית.
יחידה רביעית: שינויים ביחס של החברה לשואה ועיצוב זיכרון השואה.
יחידה חמישית: מדינת ישראל ויהדות התפוצות.

ספר הלימוד שלפניכם עוסק באירועים ותהליכים מרכזיים שהתרחשו במדינת ישראל ובמזרח התיכון במחצית השנייה של המאה ה-20.

בעזרת הספר תוכלו ללמוד על האירועים שהובילו להקמתה של מדינת ישראל ועל אירועים ותופעות שהתרחשו במדינת ישראל בחמישים השנים הראשונות לקיומה.

תוכלו לקרוא בו על מלחמות ישראל ועל מדיניות החוץ והביטחון שלה, על העליות הגדולות למדינת ישראל בתקופות שונות ועל קליטת העולים לאורך השנים, וגם על שינויים חברתיים ותרבותיים בהיסטוריה של מדינת ישראל לאורך שנות קיומה.

במהלך הקריאה והלימוד בפרקי הספר תהיה לכם הזדמנות לבחון אירועים שְאֻלִי קשורים להיסטוריה המשפחתית שלכם; תוכלו להשוות בין העבר ובין ההווה וגם בין חֲוִיּוֹת של אנשים בעבר ובין חֲוִיּוֹת שלכם. אני מקווה כי במהלך הלימודים על נושאים אלו ובעזרת הספר הזה תוכלו לגבש דעות ועמדות בנושאים מְגוּוּנִים הקשורים לְחִבְרָה ולְתִרְבּוּת בישראל בעבר ובהווה ולבסס את העמדות שלכם על ידע היסטורי עשיר ורחב.

בספר הלימוד תמצאו מקורות היסטוריים מְסוּגִים שונים שיעזרו לכם להבין את נושָׁאֵי הלימוד ולחשוב על נקודות המבט השונות ועל דרך החשיבה של דמויות וקבוצות שונות בעבר הקרוב.

המקורות ההיסטוריים האלה כוללים בין היתר: תצלומים, כתבות מהעיתון, קריקטורות ומכתבים.

את התיאור וההסבר לאירועים מְלוּוִים תרשימים ומפות שיעזרו לכם ללמוד ולארגן את הידע ההיסטורי שנמצא בספר.

בתחילת הפרק תמצאו שאלות כלליות שמארגנות את הנושאים בו, במהלך כל פרק ובסופו תמצאו גם שאלות שיעזרו לכם לחזור על מה שלמדתם, לחשוב עליו ולסכם אותו.

תקופה רביעית

בונים את מדינת ישראל
במזרח התיכון

היישוב והתנועה הציונית בזמן מלחמת העולם השנייה לקראת הקמת מדינה

א. המדיניות של הנהגת היישוב בארץ ישראל

מלחמת העולם השנייה יצרה דילמה (קונפליקט) ליישוב היהודי, להנהגתו ולתנועה הציונית כולה. הדילמה: האם להמשיך את המאבק בשלטון המנדט הבריטי ומדיניות הספר הלבן שפורסם ב-1939, או להפסיק את המאבק עם בריטניה ולשתף פעולה במלחמה שלה נגד גרמניה הנאצית.

מִצַּד אחד שלטון המנדט הבריטי פגע ביישוב היהודי בארץ ישראל בכך שהגביל מאוד את העלייה וההתיישבות. מִצַּד שני בריטניה נלחמה נגד גרמניה הנאצית, האויבת של העם היהודי.

לאחר שפרצה המלחמה הכריז דוד בן-גוריון שהיה יושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית והמנהיג המרכזי של היישוב היהודי בארץ:

"עלינו לעמוד לצד בריטניה במלחמה נגד הנאצים כאילו אין ספר לבן ועלינו להיאבק בספר הלבן כאילו אין מלחמת עולם".

ההכרזה הזאת ביטאה את דרך ההתמודדות עם הדילמה של ההנהגה הציונית ושל היישוב היהודי. רוב היישוב תמך בהתגייסות לצד של בריטניה במאבק בנאצים, ובדחיית המאבק בספר הלבן עד לאחר המלחמה.

היישוב היהודי שיתף פעולה עם בריטניה בתחום הצבאי ובתחום הכלכלי. הנהגת היישוב האמינה ששיתוף פעולה עם בריטניה ובעלות הברית במלחמה יביא לביטול מדיניות הספר הלבן של מאי 1939 ולהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל לאחר המלחמה. ההשתתפות במאבק המלחמתי של בריטניה תרמה גם לפיתוח כוח צבאי ולפיתוח הכלכלה של היישוב היהודי.

1. שיתוף פעולה בתחום הצבאי ותרומתו לקידום המטרה של הקמת מדינה יהודית:

- **גיוס לצבא** - בריטניה עודדה מתנדבים מארץ ישראל להתגייס לצבא הבריטי. כ-30,000 גברים ונשים מהיישוב היהודי התגייסו לצבא הבריטי ושירתו בו במגוון רחב של תפקידים. הגיוס הצבאי לו זכו עשרות אלפי חיילים תרם מאוד ליישוב היהודי ולמדינת ישראל במלחמת העצמאות ובהקמת צה"ל.
- **הבריגדה היהודית** - בשנים הראשונות למלחמה התנגדה בריטניה להקים חטיבה יהודית נפרדת במסגרת הצבא הבריטי. אבל לקראת סוף המלחמה, ב-1944, הסכימו הבריטים להקים חטיבה יהודית לוחמת נפרדת, שהיו לה סמלים לאומיים (כגון תג [סמל] ועליו מגן דוד), והיא ידועה בשם "הבריגדה היהודית", או חי"ל: חטיבה יהודית לוחמת. הבריגדה היהודית הספיקה להילחם בסוף המלחמה. עיקר החשיבות שלה היה המפגש עם ניצולי שואה באירופה בסוף המלחמה והשתתפות אנשיה בארגון ההעפלה מאירופה לארץ ישראל (על ההעפלה ראו בעמ' 16).
- **פלמ"ח** - שיתוף הפעולה בין היישוב היהודי וארגון "ההגנה" לבין הבריטים הביא גם

סמל הבריגדה היהודית
התג (סמל) שענדו חיילי הבריגדה היהודית על מדיהם: מגן דוד צהוב על רקע צבעי הדגל העברי.

חיילות מתנדבות מהיישוב היהודי בא"י לחיל הנשים הבריטי (A.T.S.) במלחמת העולם השנייה. התמונה מאוסף משפחת קוברסקי.

כ"ג יורדי הסירה

אחת מפעולות הקומנדו הסתיימה באסון כ"ג יורדי הסירה - סירה שהיו עליה 23 אנשי "הגנה" טבעה בדרך לביצוע פעולה בבתי זיקוק בעיר טריפולי שבלבנון. לאחרונה התעורר ויכוח אם לקרוא להם כ"ד יורדי סירה ולכלול גם את הקצין הבריטי שהיה איתם.

הצנחנים היהודים

קבוצת צנחנים שאימנו הבריטים שכללה 37 מתנדבים, מתוכם 3 נשים. מתוך הקבוצה הזאת הצניחו הבריטים באירופה 26 צנחנים. 12 צנחנים נפלו בשבי ו-7 מהם נרצחו או הוצאו להורג. המזכרת בהם הייתה חנה סנש.

פטריה וסטרומה

שני אירועים שכדאי להזכיר בתחום ההעפלה בשנות המלחמה הם טביעה של האונייה פטריה ומותם של 250 מעפילים שהיו עליה, בנובמבר 1940 (בעקבות פיצוץ האונייה בניסיון למנוע גירוש של המעפילים), וטביעה של אוניית המעפילים סטרומה בפברואר 1942 בים השחור - באונייה היו 769 בני אדם, רק אחד ניצל.

להקמת הפלמ"ח (פלוגות המחץ) במאי 1941, כשהיה חשש שכוחות גרמניים יכבשו את ארץ ישראל. הבריטים עזרו בארגון ואימון של יחידות מודיעין וחבלה (קומנדו). אחרי שפסק שיתוף הפעולה בין הפלמ"ח לבריטים המשיכו יחידות הפלמ"ח להתפתח במחתרת ככוח לוחם ומוכר של "ההגנה" ושילבו אימונים צבאיים עם עבודה בקיבוצים. (על ההגנה קראו עוד בעמוד 22).

- **צנחנים יהודים וריגול** - שיתוף הפעולה של היישוב היהודי עם בריטניה בא לידי ביטוי גם בפעולות מיוחדות בתחום המודיעין. אנשי היישוב היהודי סייעו לצבא הבריטי בפעולות ריגול וקומנדו בסוריה, בלבנון ובעירק. מהיישוב היהודי יצאו גם מתנדבים שהבריטים הצניחו באירופה. לצנחנים היה תפקיד כפול: האחד, לקשר בין הבריטים לבין כוחות של פרטיזנים במזרח אירופה; האחר, ליצור קשר בין היישוב היהודי לקהילות יהודיות שעדיין חיו שם.

לשיתוף הפעולה הצבאי עם הבריטים במלחמה הייתה תרומה משמעותית להכשרת כוחות לוחמים: הם קיבלו אימון וניסיון לקראת המאבק העתידי במלחמת העצמאות.

2. שיתוף פעולה וצמיחה של היישוב בתחום הכלכלי

בזמן מלחמת העולם השנייה הגיעו לארץ ישראל ולמזרח התיכון כוחות צבא בריטיים גדולים שהיו זקוקים לבסיסים ואספקה. היישוב היהודי סיפק לצבא הבריטי מוצרי תעשייה, מזון ושירותים שונים. בארץ ישראל בשנות המלחמה קמו כ-500 מפעלי תעשייה. צמיחת התעשייה והמסחר עם הצבא הבריטי במלחמה סיפקו עבודה לאנשים רבים ופיתחו תחומים רבים בתעשייה. החיזוק הכלכלי של היישוב היהודי בזמן המלחמה תרם מאוד למאבק על הקמת המדינה בשנים הבאות.

3. מאבק הנהגת היישוב במדיניות הספר הלבן של 1939 בזמן המלחמה

בצד שיתוף הפעולה של היישוב עם בריטניה, במאבק בגרמניה, במלחמת העולם השנייה, נמשכה ההתנגדות למדיניות הספר הלבן של 1939 ולהגבלת ההתיישבות היהודית בארץ ישראל.

בזמן המלחמה היו מספר ניסיונות להביא לארץ עולים בדרך לא חוקית (העפלה), ובריטניה עצרה כניסה של יהודים לארץ ישראל. ההעפלה בזמן המלחמה הייתה קשה ומסוכנת עוד יותר.

היישוב היהודי נאבק בהגבלות על ההתיישבות היהודית בארץ ישראל. במהלך המלחמה קמו 45 יישובים יהודיים חדשים, כמה מהם באזורים שהוגבלה בהם ההתיישבות היהודית, למשל שלושת המצפים בנגב - בית אשל, גבולות ורביבים - שהוקמו ב-1943.

ב. יחס המחתרות אצ"ל ולח"י לבריטניה במלחמת העולם השנייה

מחתרת אצ"ל הודיעה גם היא על הפסקת המאבק הצבאי במנדט הבריטי ועל שיתוף פעולה עם בריטניה, נגד האויב הנאצי. לא כל חברי אצ"ל קיבלו את שיתוף הפעולה עם בריטניה. קבוצה קטנה, שתמכה בהמשך מאבק צבאי בבריטים גם בזמן המלחמה, פרשה מאצ"ל. קבוצה זו הקימה ארגון מחתרת חדש, שנקרא לח"י - לוחמי חירות ישראל. בראש ארגון לח"י עמד אברהם שטרן, שנודע בכינוי המחתרתי "יאיר".

1. פעולות לח"י נגד הבריטים בתקופת מלחמת העולם השנייה

הבריטים רדפו את אנשי לח"י גם בזמן המלחמה. בפברואר 1942 הרגו שוטרי הבולשת הבריטית את מפקד הארגון, יאיר שטרן (בדירת המסתור שלו בתל אביב). הבריטים עצרו חברים בלח"י ושלחו אותם למחנות מעצר באפריקה. אנשי לח"י עשו פעולות אלימות נגד מוסדות בריטיים ופגעו בבכירים בריטים. באוגוסט 1944 ניסו חברי לח"י להתנקש בחיים של הנציב העליון הרולד מק-מייקל, ובנובמבר 1944 בקהיר הרגו את הלורד מוין, השגר הבריטי לענייני המזרח התיכון. שני המתנקשים נתפסו והוצאו להורג. לח"י היה ארגון קטן, ורבים ביישוב היהודי התנגדו לפעולותיו. ההתנקשות בלורד מוין והנזק התדמיתי שלה למאבק הציוני הגבירו את ההסתייגות מהפעולות של לח"י ביישוב היהודי.

2. אצ"ל: משיתוף פעולה למאבק

עד 1944 אנשי אצ"ל תמכו בשיתוף פעולה עם בריטניה במאבק נגד גרמניה הנאצית. מפקד אצ"ל, דוד רזיאל, נהרג בעירק בפעולה משותפת עם המודיעין הבריטי, במאי 1941. בפברואר 1944 הכריז המפקד החדש של אצ"ל, מנחם בגין, על מרד, כלומר על חידוש המאבק בבריטניה. בזמן המלחמה אצ"ל לא פגע בחיילים ובבסיסי צבא בריטיים, אבל הוא פעל נגד מוסדות וארגונים שביצעו את מדיניות הספר הלבן. למשל, חברי אצ"ל פגעו במשרדי ממשל בריטיים ברחבי הארץ.

בתגובה לחידוש המאבק של אצ"ל בבריטים הגבירו הבריטים את הפעולות נגדו, וחברי אצ"ל שהבריטים תפסו נידונו למאסר.

3. הסזון - פעולות ההגנה נגד אצ"ל ולח"י

הנהגת היישוב היהודי התנגדה לפעולות של אצ"ל ולח"י נגד הבריטים. לדעת הנהגת היישוב וראשי הציונות, פעולות אלו למשל רצח הלורד מוין, פגעו בניסיון של התנועה הציונית להגיע להסכם עם בריטניה על הקמת מדינה יהודית לאחר המלחמה. רוב היישוב תמך בעמדת ההנהגה, והסירוב של אצ"ל ולח"י לפעול בהתאם לעמדת ההנהגה נתפס כמסכן את הסיכויים של המאבק הציוני להקמת מדינה. הנהגת היישוב החליטה לפעול נגד אצ"ל ולח"י. בחודשים דצמבר 1944 - פברואר 1945 עקבו אנשי "ההגנה" אחרי חברים באצ"ל ובלח"י, עצרו וחקרו כמה מהם והסגירו אחדים מהם לידי הבריטים. לפעולות נגד אנשי אצ"ל ולח"י קראו "סזון", על שם עונת הצייד בצרפתית. פעולות הסזון עוררו ביקורת והופסקו אחרי זמן קצר.

אצ"ל

הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל.

ארגון צבאי מחתרתי שנוסד בירושלים בשנת 1931 על ידי פורשים ממחתרת ההגנה שלא הסכימו עם מדיניות הנהגת היישוב היהודי כלפי הערבים, ובהמשך גם כלפי המנדט הבריטי. הארגון היה מזוהה עם התנועה הרוויזיוניסטית שהקים זאב זבוטינסקי ועם תנועת הנוער בית"ר.

פרק א

מאבק היישוב היהודי להקמת המדינה בשנים 1945-1947

מה בפרק?

עם סיום מלחמת העולם השנייה והשוואה גדל הלחץ של היישוב היהודי והתנועה הציונית על הבריטים לפתוח את ארץ ישראל לעלייה חופשית ולהקים בה מדינה עברית.

פרק זה עוסק בעמדות של בריטניה וארצות הברית בעניין העקורים (ניצולי השואה באירופה) ובעניין ארץ ישראל; נלמד על הפעולות של היישוב היהודי במאבק שלו בשלטון הבריטי; על הוויכוח מה הדרך הנכונה למאבק ומה המטרות שלו. נלמד גם על הגורמים שהביאו את ממשלת בריטניה להעביר בשנת 1947 את שאלת ארץ ישראל לארגון האו"ם. על הדיונים שהתנהלו באו"ם ועל ההחלטה שהתקבלה והתגובות לה.

בפרק שלוש יחידות:

יחידה ראשונה: העמדות של בריטניה וארצות הברית בעניין הפליטים העקורים וארץ ישראל.

יחידה שנייה: מאבק היישוב היהודי בבריטים בתחום הצבאי, העפלה והתיישבות.

יחידה שלישית: ההחלטה באו"ם על החלוקה של ארץ ישראל בכ"ט בנובמבר 1947.

יחידה ראשונה: העמדות של בריטניה וארצות הברית בעניין הפליטים העקורים וארץ ישראל

שאלות מכוונות

1. מה הייתה הצמדה של ארצות הברית בעניין העקורים ובשאלה מה יקרה בארץ ישראל אחרי מלחמת העולם השנייה?
2. מה היו הגורמים שהשפיעו על עיצוב המדיניות של ארצות הברית?
3. מה הייתה המדיניות של בריטניה בעניין העקורים ובשאלה מה יקרה בארץ ישראל? כיצד נימק (הסביר) שר החוץ ארנסט בֶּלוּין את המדיניות הזאת?

בזמן מלחמת העולם השנייה בריטניה לא שינתה את המדיניות שלה בנושא ארץ ישראל. היא לא ביטלה את הספר הלבן משנת 1939 ולא נתנה ליהודים לעלות לארץ. בסיום מלחמת העולם השנייה שתי שאלות העסיקו את ממשלות בריטניה וארצות הברית בעניין ארץ ישראל והיהודים:

1. האם להמשיך את השלטון של בריטניה על ארץ ישראל, ואיך להתמודד עם השאיפות הלאומיות של היהודים והערבים בארץ ישראל ועם הסכסוך ביניהם?
 2. לאן ילכו ניצולי השואה באירופה והאם לתת לכולם או לחלק מהם לעלות לארץ ישראל?
- התנועה הציונית רצתה שיהודים יוכלו לעלות לארץ ישראל באופן חופשי וגם להקים מדינה יהודית בארץ ישראל.

א. העמדה של ארצות הברית בעניין העקורים ובשאלה מה יקרה בארץ ישראל

בסוף מלחמת העולם השנייה קמו באירופה, בעיקר בשטחים של גרמניה מחנות עקורים. מחנות עקורים רבים קמו בשטחים שהיו בשליטה של צבא ארצות הברית. הממשלה האמריקנית הייתה צריכה להתמודד עם מספר גדול של עקורים ולמצוא להם פתרון קבוע.

בקיץ 1945 מינה נשיא ארצות הברית, הארי ס' טרומן, ועדה שתחקור את מצב העקורים באירופה. בראש הוועדה עמד אָרל הריסון, שהיה מומחה לנושא פליטים. הוועדה ביקרה במחנות העקורים באירופה, בדקה את התנאים בהם ודיברה עם העקורים היהודים שחיו במחנות אלו.

הוועדה חיברה את דוח הריסון ובו ביקורת קשה על התנאים במחנות. הוועדה המליצה לנשיא ארצות הברית לבקש מממשלת בריטניה לאפשר ל-100,000 עקורים יהודים לעלות לארץ ישראל.

נשיא ארצות הברית קיבל את המלצות הוועדה ופנה אל בריטניה בבקשה הומניטרית לאפשר כניסה של 100,000 עקורים יהודים לארץ ישראל.

טרומן הדגיש כי ארצות הברית לא מתערבת בשאלה על עתיד ארץ ישראל ולא במדיניות של בריטניה בה. הפתרון שהציעו האמריקנים לבעיה של העקורים באירופה התאים לדרישה של התנועה הציונית לפתוח את שערי הארץ לעלייה.

ניצולים/שורדי שואה מהעיירה אוזורקוב שבפולין בטקס אזכרה במחנה העקורים לנדסברג בגרמניה, 1947.

דוח הריסון

"השאיפה העיקרית של היהודים בפולין, בהונגריה וברומניה היא לצאת. לנדוד למקום שיש בו אפשרות להקים חיים חדשים, למצוא מעט אושר ולחיות בשלום ובביטחון. [...] הרוב המכריע של העקורים היהודים והמהגרים מאמינים כי המקום היחיד שיש להם בו סיכוי להשיג זאת הוא ארץ ישראל."

(מעובד מתוך: שפרה קולת, הרעיון הציוני, משרד החינוך, תשמ"ה, עמ' 241)

1. *על פי המקור, מדוע התאימה האוצה לאפשר לעקורים היהודים לעלות לארץ ישראל?*

2. *לדעתכם, איילו מניעים אחרים היו לממש על ארצות הברית אתחוק בהגירה מייצית לארץ ישראל כדי לפתור את בעיית העקורים היהודים באירופה?*

1. *הסבירו כיצד התאונה מחזקת את מסקנות דוח הריסון.*
2. *מדוע לדעתכם רבים מהעקורים ביקשו להגיע לארץ ישראל ולא למדינות אחרות?*

ב. העמדה של בריטניה בעניין העקורים ובשאלה מה יהיה בארץ ישראל

בסוף מלחמת העולם השנייה היו ניסיונות רבים לשכנע את בריטניה לשנות את המדיניות שלה בארץ ישראל ולבחון מחדש את הגבלות העלייה היהודית שנקבעו בספר הלבן של מקדונלד משנת 1939.

1. *הגילויים על השמדת היהודים בשואה הגבירו את הלחץ של התנועה הציונית על הממשלה בבריטניה. עיקר הלחץ היה לאפשר לניצולי השואה לעלות לארץ ישראל.*
2. *דעת הקהל בבריטניה, ובמדינות רבות, הייתה שצריך לעזור לעקורים היהודים באירופה.*

3. נשיא ארצות הברית טרומן ביקש מהבריטים לאפשר ל-100,000 עקורים לעלות לארץ ישראל.

4. בריטניה בסוף המלחמה הייתה חלשה ותלויה בארצות הברית מבחינה כלכלית, ולא יכלה להתעלם מהעמדה של ארצות הברית.

מנגד, בריטניה הבינה כי ביטול הגבלה על עלייה של יהודים לארץ ישראל יוביל אותה לסכסוך עם העולם הערבי ויפגע באינטרסים שלה במזרח התיכון. לכן, למרות הבקשה של ארצות הברית היא לא נתנה לעקורים היהודים להגר לארץ ישראל.

ב-13 בנובמבר 1945 נָשָׂא שר החוץ הבריטי, ארנסט בֶּוּוִין, נאום בו הציג את המדיניות של בריטניה בנושא ארץ ישראל. בהצהרה הבחין בֶּוּוִין בין הבעיה של העקורים באירופה לבין השאלה בעניין ארץ ישראל. בֶּוּוִין טָעַן כי את הבעיה של העקורים היהודים באירופה צריך לפתור באירופה. בריטניה לא יכולה לקבל את ההמלצה של ארצות הברית לתת למאה אלף יהודים להיכנס לארץ ישראל, מכיוון שהגירה גדולה כזאת תגביר מאוד את המִתַּח בין הערבים ליהודים.

ג. ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית

כדי להתמודד עם ההתערבות של ארצות הברית במדיניות של בריטניה הציע בֶּוּוִין להקים ועדת חקירה משותפת. יַעֲדָה של נציגים בריטים ונציגים אמריקנים, לבדוק את מצב העקורים ודרכים לפתרון. בֶּוּוִין קיווה כי הוועדה תתמוך בעמדה של ממשלת בריטניה. הוועדה התחילה לפעול בינואר 1946 וְכָלְלָה שישה נציגים בריטים ושישה נציגים אמריקנים. החברים בוועדה ביקרו במחנות העקורים באירופה ובמזרח התיכון. בסקר שֶׁאֲרַגְנָה הוועדה בין העקורים התברר שכ-97% מהעקורים רוצים להגיע אל ארץ ישראל.

באפריל 1946 פרסמה הוועדה את המסקנות שלה:

1. רוב היהודים העקורים באירופה רוצים לעלות לארץ ישראל. יש לאפשר כניסה מיידית של 100,000 עקורים יהודים לארץ ישראל.

2. יש לבטל את ההגבלה של הבריטים על קנייה של אדמות ועל התיישבות של יהודים בארץ ישראל.

3. בינתיים, יש להמשיך את שלטון המנדט הבריטי בארץ ישראל.

הממשלה בבריטניה לא קיבלה את ההמלצות של הוועדה. היא דרשה שהמחטרות היהודיות בארץ ישראל יִמְסְרוּ את הנשק שלהן כתנאי למימוש ההמלצות. בניסיון לדחות את ההמלצות של הוועדה האנגלו-אמריקנית הם הקימו ועדה נוספת, ועדת מוריסון-גריידי.

החברים בוועדה האנגלו-אמריקנית הגיעו לירושלים ונפגשו עם נציגים של היישוב היהודי והתנועה הציונית, עם נציגים של הוועד הערבי העליון ועם נציגים של שלטון המנדט.

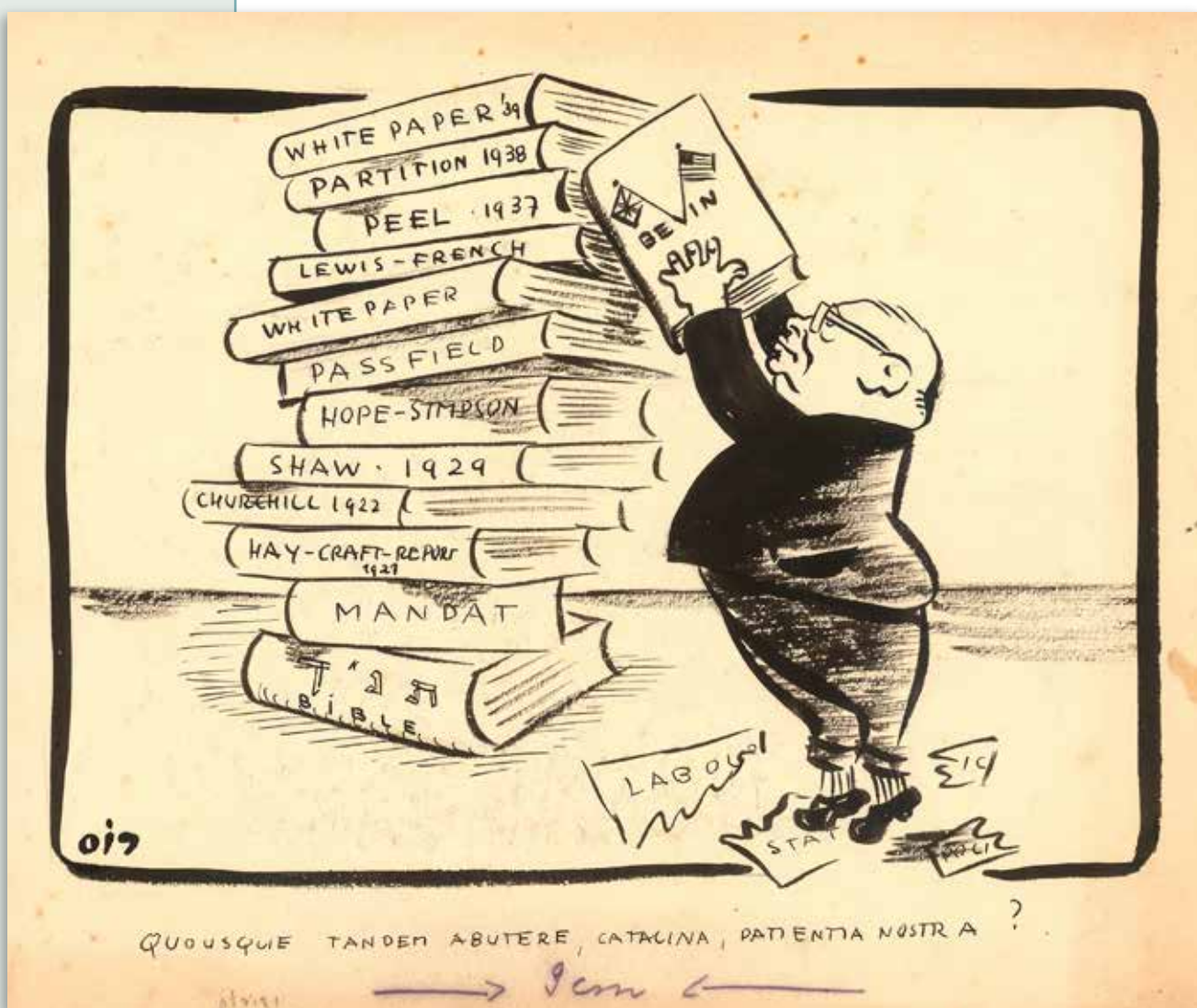
חברי הוועדה האנגלו-אמריקנית בתחנת הרכבת בירושלים

1. נסחו טיעונים שניצלים יכולו להעלות לפני הוועדה בעניין העקורים והעניין העליון לארץ ישראל.

2. נסחו טיעונים שניצלים של הוועד הערבי העליון יכולו להעלות לפני הוועדה בעניין העקורים והעניין העליון לארץ ישראל.

1. הציגו את ההבדלים בין העמדה של ארצות הברית ובין העמדה של בריטניה בעניין העקורים ובעניין ארץ ישראל.
2. א. באיזה מובן ההמלצות של הוועדה האנגלו-אמריקנית הן הישג לתנועה הציונית?
ב. באיזה מובן ההמלצות של הוועדה שונות מהדרישות של התנועה

אייר: יוסף רוס. (פורסם בירושלים
בעיתון פלסטיין פוסט, 1945)

הציונית?

3. בקריקטורה רואים את ג'ווין מניח את דוח הוועדה האנגלו-אמריקנית על ערמה של דוחות של ועדות קודמות. בבסיס הערמה מונח התנ"ך.
- א. את מי לדעתכם הקריקטורה מבקרת?
- ב. מהי הביקורת שהיא רוצה להביע?

יחידה שנייה: מאבק היישוב היהודי בבריטים בתחום הצבאי, העפלה והתיישבות

שאלות מכוונות

1. מה היו הנטרות, הפעולות וההישגים של המאבק הבריטי בתחום ההעפלה?
2. מה היו הנטרות, הפעולות וההישגים של המאבק הבריטי בתחום ההתיישבות?
3. מה היו הנטרות, הפעולות והתוצאות של המאבק הצבאי הבריטי?

כפי שלמדנו ביחידה הקודמת, סוף מלחמת העולם השנייה לא הביא לשינוי במדיניות של בריטניה בעניין ארץ ישראל ולא הביא לביטול של מדיניות הספר הלבן של מקדונלד משנת 1939.

שלטון המנדט הבריטי בארץ ישראל המשיך להגביל עלייה של היהודים לארץ ישראל. הוא גם אסר רכישה של קרקעות על ידי יהודים והתיישבות של היהודים בארץ ישראל. בריטניה עיכבה את האפשרות להקים מדינה יהודית בארץ ישראל. מצב העקורים היהודים באירופה והאכזבה של היישוב היהודי בארץ ישראל מבריטניה הובילו את הנהגת היישוב היהודי בארץ ישראל למסקנה. המסקנה הייתה שצריך להגביר את המאבק בשלטון המנדט הבריטי - ולפתוח את שערי הארץ לעלייה מייד וגם כדי להקים בה מדינה יהודית עצמאית.

בשנים 1945-1947 ניהל היישוב היהודי מאבק בבריטים באמצעים מגוונים. המטרה של המאבק הייתה להשפיע על דעת הקהל בבריטניה ובעולם ולהשפיע על הממשלה הבריטית כדי שתקום מדינה יהודית בארץ ישראל. את המאבק בבריטים למען הקמה של מדינה יהודית בארץ ישראל הובילה הנהגת היישוב היהודי.

חברי ההגנה מורידים מעפילים מהספינה "האומות המאוחדות" ליד חוף נהריה. ינואר, 1948

א. המאבק בתחום ההעפלה

העפלה (עלייה ב', או עלייה בלתי לגאלית) היא השם שניתן לעלייה מאורגנת לארץ ישראל, בניגוד להגבלה של שלטון המנדט. ההעפלה התחילה עוד לפני מלחמת העולם השנייה, אך בסוף המלחמה גדלה מאוד.

להעפלה היו תפקידים חשובים מאוד במאבק של הנהגת היישוב בשלטון הבריטים:

1. **ההעפלה הפכה את הבעיה של העקורים לבעיה בין-לאומית**, היא הציגה את הבעיה לעולם וביקשה להראות שהפתרון היחיד הוא עלייה לארץ ישראל.
2. **ההעפלה ביטאה את השאיפה של העקורים ניצולי השואה** ושל יהודים רבים אחרים להגיע לארץ ישראל, למרות המדיניות של בריטניה.
3. **ההעפלה הציגה את המאבק של היישוב היהודי ושל העקורים כמאבק אנושי**, ויצרה דימוי שלילי ואכזר לממשלה של בריטניה, שמונעת מניצולי השואה להגיע לארץ שלהם.
4. **ההעפלה קידמה את הצורך של היישוב להגדיל את מספר התושבים היהודים בארץ ישראל.**

הביטו במפה וענו:

נתיבי ההעפלה דון הים 1947-1945

1. לפי המפה, באילו צרכים התבצעה העפלה לארץ ישראל?

2. הסבירו אלו מהקשיים בניסיונות ההעפלה לארץ ישראל, באים לידי ביטוי במפה?

ההעפלה הייתה מְבֻצֵּעַ (אופרציה) גדול ומורכב. האנשים שהובילו את המבצע, התמודדו עם קשיים רבים. כדי שהיא תתבצע היו צריכים לקנות אוניות ולמצוא או להכשיר צוותים שיוכלו להשיט אותן. היו צריכים גם להעביר את המעפילים לנקודות איסוף שמהן יצאו האוניות; אוניות המעפילים היו צריכות לחמוק (לברוח) מחיל הים הבריטי ששמר על החופים של ארץ ישראל. היו צריכים להוריד את המעפילים לחוף מבלי שיתפסו אותם ולפזר אותם מהר ביישובים יהודיים כדי שהמשטרה הבריטית לא תִּגְרַש אותם מהארץ. בריטניה ניסתה למנוע את ההעפלה גם על ידי לחץ על מדינות אחרות שלא יאפשרו לאוניות של מעפילים לצאת מהחופים שלהן.

את רוב אוניות המעפילים הבריטים תפסו. הבריטים כלאו את המעפילים שהם תפסו במחנה עתלית. מסוף 1946 הם הֶעֱבִירוּ את המעפילים למחנות מעצר שהקימו בקפריסין. מעפילים נשלחו לקפריסין ונשארו שם עד קום המדינה. רק במקרה אחד, של האונייה אקסודוס, הֶחֱזִירוּ הבריטים את המעפילים בחזרה לאירופה (עמ' 19).

בעקבות פעולות אלו של בריטניה הגביר היישוב היהודי את המאבק. לוחמים יהודים ניסו לשחרר מעפילים ממחנות המעצר ופגעו בספינות של משמר החופים הבריטי ובתחנות מכ"ם (רדאר) בריטיות שפעלו נגד אוניות המעפילים.

למרות אתגרים וקשיים בארגון ובביצוע של ההעפלה, היא הייתה דרך פעולה מרכזית במאבק של היישוב היהודי נגד המדיניות של בריטניה. בין אוגוסט 1945 להקמת מדינת ישראל במאי 1948 ניסו להגיע לחופים של ארץ ישראל כשבעים אלף מעפילים ב-64 אוניות - רובן מאירופה, ואחדות מצפון אפריקה.

ההעפלה הייתה לא רק באוניות אלא גם ביבשה - אלפי יהודים מארצות ערב במזרח התיכון נכנסו לארץ ישראל דרך הגבולות עם סוריה ולבנון.

פרשת לה ספציה

באביב 1946 ארגן המוסד לעלייה ב' שתי אוניות מעפילים שהיו אמורות להפליג מעיר נמל קטנה באיטליה, לה ספציה. הבריטים גילו את ההתארגנות ולא אפשרו לאוניות לצאת לדרך. למעלה מאלף מעפילים שהצליחו לעלות על אחת הספינות לא הסכימו להצעה של הבריטים להתפנות למחנה סמוך. המעפילים הכריזו על שביתת רעב והודיעו כי לא יסכימו להתפנות עד שייתנו להם להפליג לארץ ישראל. הפרשה הזאת עוררה עניין רב בדעת הקהל הבין-לאומית. על ממשלת בריטניה הופעל לחץ למצוא פתרון. לאחר כמה ימים הסתיימה הפרשה - הבריטים אפשרו לאוניות להפליג לנמל חיפה, אך הודיעו שמספר המעפילים ייכלל במכסות שקבעו של מספר העולים שהותר להם להיכנס לארץ.

• האם אדעתכם פרשת לה ספציה הייתה הישג אמפאן ההעפלה או כישלון שלו? בסס את עמדתכם על מטרות ההעפלה המוצגות בפרק.

1. איילו קשיים בהעפלה אפשר לראות בכל אחת מהתמונות?

תנאי החיים בספינת המעפילים "כ"ג יורדי הסירה" משמאל: חיילים בריטים מעבירים מעפילים מהספינה "מדינת היהודים" למחנות המעצר בקפריסין

הצבא הבריטי עוצר את ספינת המעפילים "חיים ארלזורוב" ליד חיפה

2. בחרו אחת מהתמונות והסבירו כיצד התמונה שבהצבת מטרות את מיוש המטרות של ההעפלה.

פרשת אקסודוס - יציאת אירופה תש"ז

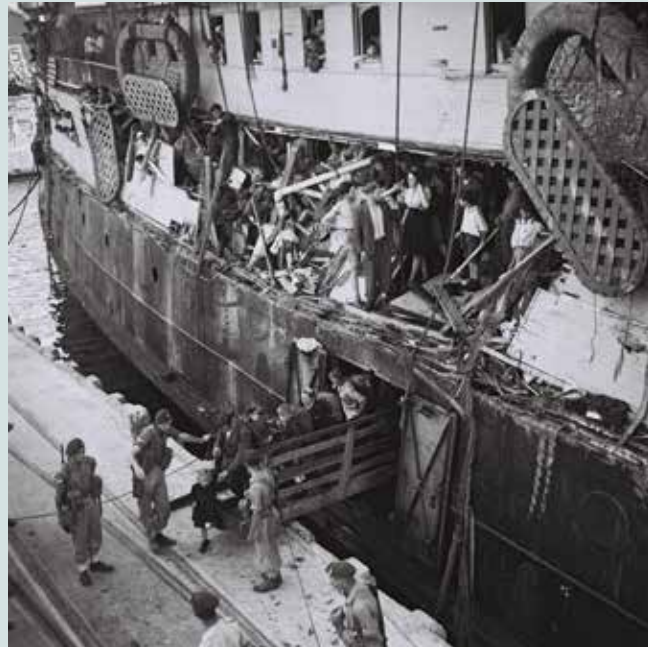
אחד האירועים הידועים והחשובים במאבק של היישוב היהודי בתחום ההעפלה הוא פרשת האונייה אקסודוס. אקסודוס, או בשם העברי שלה, יציאת אירופה תש"ז, הייתה אוניית מעפילים שהפליגה מדרום צרפת בחודש יולי 1947 עם כ-4,500 מעפילים. ספינות של הצי הבריטי עקבו אחריה לכל אורך ההפלגה וניסו להשתלט עליה עוד לפני שהגיעה לארץ ישראל. המעפילים על אקסודוס התנגדו לניסיונות ההשתלטות של הבריטים על הספינה, ושלושה מהם נהרגו במהלך העימותים.

הבריטים גררו את האונייה אקסודוס לנמל חיפה, הורידו בכוח את המעפילים מהאונייה, וקעלו אותם על שלוש ספינות גירוש בריטיות חזרה לצרפת (שמןה יצאו). הייתה זו הפעם הראשונה שבה גורשו המעפילים חזרה למקום שממנו יצאו. כשסירבו המעפילים לרדת בצרפת השיטו הבריטים את אוניות הגירוש לעיר המבורג שבגרמניה (אזור שהיה בשליטה של הבריטים לאחר המלחמה), ושם חיילים בריטים הורידו בכוח את המעפילים מאוניות הגירוש.

פרשת אקסודוס זכתה לסיקור רחב בתקשורת הבינלאומית. עיתונאים רבים מכל העולם צפו בחיילים בריטים מגרשים בכוח את המעפילים חזרה לאירופה. אקסודוס הייתה לסמל להעפלה לארץ ישראל ולאכזריות של הבריטים כלפי ניצולי השואה העקורים המבקשים להגיע לארץ ישראל. חשוב להזכיר שפרשת אקסודוס התרחשה לאחר שבריטניה העבירה את שאלת ארץ ישראל לאו"ם (ראו בעמ' 25).

1. מנצח "ההלנה" לא הסתירה את ההלנה של אקסודוס לארץ?

2. מה לצעתכם היו המטלות של פרסום הפרכה הזאת?

1. מה לצעתכם הייתה ההשפעה של התמונות האלה על הקוראים של העיתונים ברחבי העולם?

2. האם האירועים של פרשת אקסודוס מהטאים הישג לבריטים או הישג לציונים? נמקו את דעתכם.

כרזה של "ההגנה" המודיעה שאקסודוס הגיעה לחופי הארץ.

ילדים ומבוגרים מפונים על ידי חיילים בריטים מאקסודוס לפני הגירוש חזרה לצרפת

העלייה לביריה

אחד המבצעים של ההתיישבות שזכו לפרסום רב ביישוב היהודי היה מבצע העלייה לביריה שבגליל העליון, ליד צפת. בשנת 1945 התיישבו בביריה חברים מהפלמ"ח. בפברואר 1946 גילו הבריטים מסתור נשק במקום ועצרו את התושבים. הנהגת היישוב היהודי החליטה ליישב את ביריה מחדש. בחודש מרס 1946 עלו לביריה בחשאי (בסתר) כאלפיים בני נוער והקימו שם מחנה אוהלים. הצבא הבריטי הרס את המחנה ועצר כמה מהנערים. למוחרת הגיעו למקום מאות אנשים ולא הסכימו לפנות (לעזוב) אותו. בסופו של דבר הסכימו הבריטים להשאיר במקום 20 תושבים, וביריה נשארה נקודת התיישבות עברית. פרשת ביריה נחשבה ביישוב היהודי לניצחון גדול והוכחה לנחישות (דבקות במטרה) של היישוב היהודי ליישב את ארץ ישראל, גם במחיר כבד.

מבצע 11 הנקודות

פעולת ההתיישבות המאורגנת הגדולה ביותר של היישוב היהודי בשנים 1945-1947 הייתה מבצע 11 הנקודות. בלילה אחד, במוצאי יום כיפור באוקטובר 1946, הוקמו 11 נקודות התיישבות חדשות בנגב, ובהן: נירים, גארי וכפר דרום. המבצע התנהל בסודיות. הקמה של 11 יישובים חדשים בנגב חיזקה את ההתיישבות העברית במקום והשפיעה על ההחלטה לכלול את הנגב בתוך גבולות המדינה היהודית (ראו עמ' 27). היישובים שקמו בנגב היו במלחמת העצמאות חלק חשוב בקו ההגנה מול הצבא המצרי, שפלש לארץ ישראל במאי 1948 (ראו עמ' 47).

1. א' פי התחנה והמפה שבצ' 20, מה היו הקשיים של
החתי"שים ב-11 הנקודות הנגב?

2. מה אפשר ללמוד ממבצע 11 הנקודות על החשיבות של הקמת
יישובים יהודיים באזורים שונים בארץ ישראל בשנים 1945-
1947?

טרקטור מחלץ משאית שנתקעה
בחול במהלך הקמת נירים (דנגור),
אחת מהנקודות החדשות בנגב.

ג. המאבק הצבאי בבריטים

לאחר מלחמת העולם השנייה פעלו ביישוב היהודי שלוש מחתרות חמושות (עם נָשֶׁק):

ההגנה - המחתרת הגדולה והוותיקה ביותר ביישוב היהודי, התחילה לפעול בשנת 1920. "ההגנה" פעלה לפי הוראות של הנהגת היישוב. ב"הגנה" היו כ-40 אָלֶף חברים. במסגרת "ההגנה" פעל גם הפלמ"ח (פלוגות המחץ), שהיה כוח צבאי מיומן יותר.

אצ"ל (ארגון צבאי לאומי) - הוקם בשנת 1931 על ידי פורשים מ"ההגנה" שתמכו במדיניות תוקפנית יותר נגד הערבים.

לח"י (לוחמי חירות ישראל) - הוקם בשנת 1940 על ידי פורשים מאצ"ל שרצו להמשיך את המאבק האלים בבריטים גם בזמן מלחמת העולם השנייה.

(על ההתחלה של ארגוני המחתרות ביישוב היהודי תוכלו לקרוא בהקדמה לפרק בעמ' 10)
אצ"ל ולח"י היו מחתרות קטנות מ"ההגנה" והן לא פעלו לפי ההוראות של הנהגת היישוב. ההבדלים בין המחתרות יצרו מִתַּחַ ביישוב היהודי (בין התומכים בהנהגת היישוב וב"הגנה" לבין התומכים באצ"ל ולח"י). לקראת סוף מלחמת העולם השנייה "ההגנה" פעלה גם נגד אצ"ל כדי להפסיק את הפעולות האלימות נגד הבריטים (ראו עמוד 10).

1. הקמה של "תנועת המרי" העברי

לאחר מלחמת העולם השנייה ראשי היישוב היהודי וראשי "ההגנה" התאכזבו מהמדיניות של ממשלת בריטניה שלא ביטלה את הספר הלבן של שנת 1939. המחתרות חידשו והגבירו את המאבק בבריטים. הנהגת היישוב ו"ההגנה" פנו אל אצ"ל ולח"י והציעו להן שיתוף פעולה במאבק נגד המנדט הבריטי.

באוקטובר 1945 קמה **תנועת המרי** - שהייתה מִסְגֵּרַת של שיתוף פעולה וְתֹאֵם בין המחתרות בפעולות שלהן נגד המנדט הבריטי. הפיקוד על "תנועת המרי" היה של נציגים משלוש המחתרות, ובראש עמד משה סנה, שהיה מפקד ב"הגנה". "תנועת המרי" אָפְּשֶׁה למחתרות לפעול בתיאום ושיתוף פעולה, וגם אָפְּשֶׁה להנהגת היישוב להשיג שליטה ופיקוח (קונטרול) על פעולות של הארגונים "הפורשים" (אצ"ל ולח"י).

2. הפעולות של "תנועת המרי"

הפעולות של "תנועת המרי" היו בעיקר הִתְקַפּוּת על מתקנים של צבא ומשטרה בריטיים, על בָּתֵּי כָּלָא ומחנות מעֶצֶר ועל תשתיות - כמו רכבות, מסילות רכבת וגשרים. אחת הדוגמאות לפעולות של "תנועת המרי" היא **ליל הִרְכָּבוֹת**. ב-1 בנובמבר 1945 פגעו לוחמים של הפלמ"ח במסילות הרכבת ב-153 מקומות שונים ופגעו גם בסירות משטרה בריטיות. באותו היום בתחנת הרכבת בלוד תקפו לוחמים של אצ"ל ולח"י וחיבלו (הרסו) בקטרים, קרונות ובמתקנים בתחנה.

במסגרת "תנועת המרי" בוצע גם מבצע **ליל הגשרים**. ב-17 ביוני 1946 פוצצו יחידות של הפלמ"ח 10 מתוך 11

הריסות הגשר על הירמון שפוצץ במהלך "ליל הגשרים"

1. מִצָּלֶה לִצְדָתְכֶם בַּחֲרֵה "תְּנוֹעַת הַמָּרִי" לִפְלֹאֶה הַלְשָׁרִים וּבְרִכָּבוֹת?

2. כִּי־צֶדֶם מְבַצְעִים כֹּחַ וְ"לִיל הַרְכָּבוֹת" וְ"לִיל הַגְּשָׁרִים" מְבַטְּאִים אֵת הַמְטָרוֹת, הַעֲצָמָה וְזֶרֶק הַפְּעוּלָה שֶׁל "תְּנוֹעַת הַמָּרִי"?

בפעולה זו נהרגו 14 לוחמים של הפלמ"ח ליד אכזיב שבצפון הארץ. באותו הלילה אנשי לח"י פוצצו סדנאות ומוסכים של הרכבת בחיפה. גם בפעולה זו התפתח קרב עם הבריטים, וכ-10 לוחמים של לח"י נהרגו.

3. התגובה של בריטניה ופירוק "תנועת המרי"

הבריטים הגיבו לפעולות של "תנועת המרי" בתקיפות: הם פרסמו חוקי חירום, החמירו את העונש למי שמחזיק נשק באופן לא חוקי והכריזו על משטר צבאי ועל עוצר על אזרחים.

התגובה הקשה ביותר של בריטניה הייתה ב-29 ביוני 1946. ביום שבת, שקיבלה את השם **השבת השחורה**, הבריטים הטילו עוצר והכריחו את התושבים להישאר בבתיים. הם חיפשו נשק לא חוקי בערים וביישובים קטנים ועצרו אלפי אנשים, בהם גם מנהיגים של היישוב. התגובה הקשה של הבריטים לפעולות של "תנועת המרי" הפתיעה את המנהיגים ביישוב. ויכוח קשה פרץ בין מי שרצו להמשיך בפעולות החמושות (הצבאיות) נגד הבריטים ובין מי שחששו (פחדו) מתגובות נוספות של הבריטים, ולא רצו לסכן את קיום היישוב היהודי בארץ ישראל או לפגוע במטרה של המאבק - הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.

1. כיצד הפרצה מתארת את המדיניות של הבריטים נגד היישוב היהודי לאחר "השבת השחורה"?

2. מהי האמנה של כותבי הפרצה בעניין הפסק המאבק בבריטים?

החשש (פחד) מהמשך התגובה של הבריטים והרצון לבנות את הכוח הצבאי של היישוב היהודי, לקראת המאבק הצפוי עם הערבים, הובילו להחלטה של הנהגת היישוב להתמקד בהעפלה ובהתיישבות. החלטה להפסיק את המאבק החמוש (הצבאי) בבריטים. החלטה זו הייתה מנוגדת למדיניות של אצ"ל ולח"י והייתה אחד הגורמים לפירוק של "תנועת המרי".

גורם אחר לפירוק של "תנועת המרי" היה פיצוץ מלון המלך דוד בירושלים ב-22 ביולי 1946. במלון היו משרדים של ממשלת המנדט הבריטי, מרכז מודיעין ומפקדה של הצבא הבריטי בארץ ישראל. "תנועת המרי" אישרה לפוצץ את המלון, אבל כנראה אצ"ל ביצע את הפעולה

בדרך שונה מהדרך שאושרה. אנשי אצ"ל הכניסו למלון חומר נפץ והצליחו להרוס את כל החלק הדרומי של המלון. בפיצוץ נהרגו 91 בני אדם - בריטים, יהודים וערבים - ועשרות נפצעו. בעולם הייתה ביקורת קשה על הפיצוץ של מלון המלך דוד. גם המוסדות של הנהגת היישוב היהודי והתנועה הציונית ביקרו אותו. באצ"ל הסבירו כי שלחו לבריטים אזהרה לפני הפיצוץ במלון אך הם לא התייחסו אליה.

לאחר הפיצוץ של מלון המלך דוד

התפרקה "תנועת המרי", ושלוש המחתרות חזרו לפעול כל אחת בנפרד. אחרי פירוק "תנועת המרי" חזרו המתח והיריבות בין "ההגנה" ובין ארגוני "הפורשים" (אצ"ל ולח"י).

1. פתחו טיוטת המצדק את פיצוץ מלון המלך דוד וטיוטת המתנגד לפיצוץ.

2. האם לדעתכם הפיצוץ של מלון המלך דוד היה פאולה לזיטאית במסגרת המאבק בבריטים? נמקו

כרזה של "תנועת המרי" בתגובה לאירועי "השבת השחורה"

מלון המלך דוד לפני הפיצוץ ומימין לאחר הפיצוץ

4. המשך המאבק החמוש (הצבאי) מצד אצ"ל ולח"י

לאחר פירוק "תנועת המרי" המשיכו ארגוני "הפורשים" (אצ"ל ולח"י) בפעילות חמושה נגד הבריטים. בשנים 1946-1947 אצ"ל ולח"י ביצעו פעולות אלימות נגד שלטונות המנדט הבריטי:

1. פגיעה באנשים שעבדו בצבא, במשטרה ובממשל הבריטיים (לדוגמה: אנשי לח"י הרגו שבעה חיילים בריטים שיִשְׁנו בחניון צבאי בתל אביב).
2. התקפות על תחנות משטרה, מתקני רכבת ומטרות אחרות של השלטון הבריטי בארץ (לדוגמה: לוחמים של אצ"ל פוצצו מועדון של קצינים בריטים בירושלים. בפיצוץ נהרגו 12 חיילים בריטים).

הודעה רשמית של אצ"ל
המסבירה את ההוצאה להורג של
הסמלים הבריטים

3. פגיעה באנשים ובמוסדות בריטיים גם מחוץ לארץ ישראל (למשל: ניסיון לפגוע בשגרירות הבריטית באיטליה).
 4. פריצה לכלא עכו ושחרור אסירים כלואים (רבים מהם חברים באצ"ל ובלח"י).
- הבריטים רדפו אחרי לוחמים באצ"ל ובלח"י והענישו אותם קשה: חלק שלחו לאפריקה והיו שנידונו למוות (נקבע להם עונש מוות). את הנידונים למוות תלו הבריטים ("עולי הגרדום").

ההוצאה להורג של הסמלים (הסְרָגְנִים) הבריטים

בעקבות הפריצה לקלא עכו גזרו הבריטים עונש מוות על שלושה לוחמים באצ"ל שהם תפסו. בתגובה לעונש המוות של שלושת לוחמי האצ"ל, חטף אצ"ל שני סמלים בריטים ואיים שיוציא אותם להורג. האיומים של אצ"ל לא עזרו, וב-29 ביולי 1947 תלו הבריטים את שלושת לוחמי האצ"ל. בתגובה תלה אצ"ל את שני הסמלים הבריטים בפרדס ליד נתניה. התלייה של הסמלים הבריטים התפרסמה בארץ ישראל ובעולם ועוררה תגובות קשות כנגד הארגון.

1. באילו איומים ההוצאה מצדיקה את התלייה של הסמלים הבריטים?

2. מדוע לדעתכם פרסם אצ"ל איומים אלו ואלה הסביר את האשמה כנקמה?

1. בחרו אחת מפעולות ההעפלה והסבירו כיצד היא מבטאת את המטרות של המאבק בתחום זה ואת ההישגים שלו
2. בחרו אחת מפעולות ההתיישבות והסבירו כיצד היא מבטאת את המטרות של המאבק בתחום זה ואת ההישגים שלו.
3. מדוע הוקמה "תנועת המרי"? האם לדעתכם "תנועת המרי" השיגה את המטרות שבשבילן היא קמה?
4. לאחר הפירוק של "תנועת המרי" טענו "ההגנה" והנהגת היישוב כי צריך להתמקד בפעולות בתחום ההעפלה וההתיישבות, ואילו אצ"ל ולח"י ביקשו להגביר את המאבק הצבאי בבריטים.

א. בחרו בעמדה של "ההגנה" או בעמדה של אצ"ל ולח"י, ונמקו מדוע היא העמדה הנכונה לדעתכם?

ב. הציגו טיעון המסביר מדוע טועים מי שמחזיקים בעמדה מנוגדת לזו שהצגתם בסעיף הקודם.

יחידה שלישית: ההחלטה באו"ם על החלוקה של ארץ ישראל בכ"ט בנובמבר 1947

שאלות מכוונות

1. א. מדוע החליטה בריטניה להעביר את שאלת ארץ ישראל להחלטה של האו"ם?
 ב. במהלך הדיונים באו"ם, מה הייתה הצמדה של כל אחת מהמחציות הגדולות - ארצות הברית ובריט המועצות - בשאלה מה לעשות בארץ ישראל? מה קשפה על עצמותן?
 2. א. מהם העיקרים של החלטת החלוקה שהתקבלה באו"ם בכ"ט בנובמבר 1947?
 ב. מה היו התגובות השונות להחלטה זו?

בסוף מלחמת העולם השנייה קם ארגון בין-לאומי חדש, ארגון האומות המאוחדות, או"ם. המטרות של האו"ם היו ליצור שיתוף פעולה בין-לאומי, לקדם את זכויות האדם והאזרח בעולם, לשמור על הביטחון ולמנוע מלחמות (האו"ם החליף את חבר הלאומים - הגוף הבין-לאומי שלפניו, שהוקם אחרי מלחמת העולם הראשונה ושנתן לבריטניה את כתב המנדט על ארץ ישראל).

א. בריטניה מחליטה להעביר את שאלת ארץ ישראל לאו"ם

בפברואר 1947 הודיע שר החוץ הבריטי בוין שבריטניה החליטה להעביר את השאלה בעניין ארץ ישראל לאו"ם. ההחלטה הזאת הייתה קשורה במצב הבין-לאומי, ובמצב בארץ ישראל.

1. המצב הבין-לאומי

כדי להבין את המצב הבין-לאומי באותה התקופה חשוב להכיר שני מושגים:

מלחמה קרה - מתח שהתפתח, לאחר מלחמת העולם השנייה, בין ארצות הברית ובעלות הברית שלה לבין ברית המועצות ובעלות הברית שלה. במסגרת המתח בין המעצמות ניסתה כל מעצמה להשיג עליונות בתחומים רבים ולהרחיב את ההשפעה והאידיאולוגיה שלה באזורים בעולם, וגם במזרח התיכון.

דה-קולוניזציה - תהליך שהתרחש באמצע המאה ה-20 ובו מעצמות קולוניאליות, לדוגמה בריטניה וצרפת, עזבו שטחים ששלטו עליהם באזורים בעולם, בעיקר באפריקה ובאסיה. לאחר שהן יצאו קמו בהם מדינות חדשות.

לאחר מלחמת העולם השנייה הייתה בריטניה במשבר כלכלי קשה. השליטה בארץ ישראל דרשה ממנה מחיר כלכלי גבוה. מחיר שעלה בהרבה על החשיבות והרווח מהמשך השליטה בארץ ישראל. ארצות הברית הייתה בעלת הברית החשובה של בריטניה במסגרת המלחמה הקרה. ארצות הברית לחצה על בריטניה לקבל את המלצות הוועדה האנגלו-אמריקנית ולהעלות מאה אלף עקורים יהודים לארץ ישראל. בריטניה הייתה תלויה בתמיכה הכלכלית של ארצות הברית וגם בתמיכה המדינית שלה, ולכן לא יכלה לסרב לדרישה של ארצות הברית. בריטניה גם חששה (דאגה) מתגובה של מדינות ערביות ומפגיעה במעמד בריטניה במזרח התיכון. שמירה על המעמד ועל יחסים טובים עם מדינות ערב הייתה חשובה מאוד לבריטניה. היא גם הייתה צריכה את הנפט שהפיקו בארצות ערב.

נוסף על כך, בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה הִחלה בריטניה לעזוב אזורים שהיו בשליטה שלה באסיה ובאפריקה. בשנת 1947 הסתיים השלטון הבריטי בהודו, הגדולה והחשובה במושבות של בריטניה מֵעבר לים. **תהליך הַדֵּה-קולוניזציה** הושפע מהמצב הכלכלי של בריטניה וגם מִדַּעַת הקהל בבריטניה ובעולם - ההתנגדות לשליטה במושבות התחזקה. נוסף על כך, אחרי שהבריטים עזבו את הודו התחזקה בבריטניה העמדה שלא צריך להמשיך לשלוט בארץ ישראל.

2. המצב בארץ ישראל

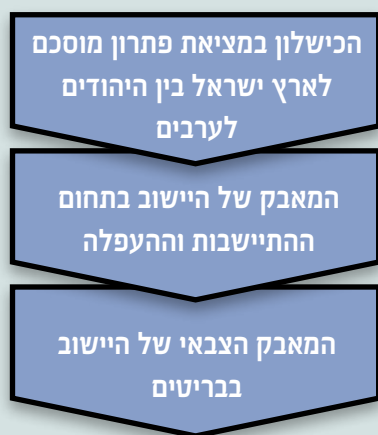
במשך שנים רבות ניסו הבריטים למצוא פתרון מוסכם לשאלה בעניין ארץ ישראל. כל ההצעות שלהם לחלוקה של ארץ ישראל או לשלטון אחד משותף לערבים וליהודים בארץ ישראל נתקלו בהתנגדות. לאחר מלחמת העולם השנייה הִחל היישוב היהודי במאבק נגד השלטון הבריטי. חוסר היכולת של בריטניה למצוא פתרון מוסכם לשלטון על ארץ ישראל וההשקעה הגדולה שנדרשה מבריטניה כדי להמשיך לשלוט בארץ, הביאו את ממשלת בריטניה למסקנה שהיא לא יכולה לפתור בעצמה את הבעיה.

3. תדמיתה של בריטניה

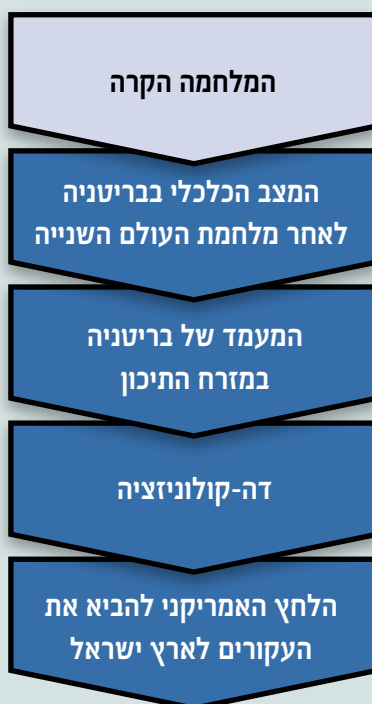
נוסף למחיר הכלכלי ולכישלון המדיני, הִמְשַׁךְ השליטה בארץ ישראל פָּגַע בתדמית של בריטניה בדעת הקהל. הציבור בבריטניה ובעולם כולו הושפע מתמונות וכתבות בהן הוצגו הבריטים כאלימים כלפֵּי ניצולֵי שואה וכמדכאים את המאבק לעצמאות.

הגורמים להעברת שאלת ארץ ישראל לאו"ם

גורמים הקשורים למצב בארץ ישראל

גורמים הקשורים למצבה של בריטניה ולמצב הבילאומי

1. נסחו לכל אחד מהגורמים האופיעים בתרגום משפט המסביר כיצד הוא השפיע על ההחלטה של בריטניה להעביר את שאלת ארץ ישראל לאו"ם.

2. נסחו למצא קשרים בין הגורמים האופיעים בטור הימני לבין הגורמים האופיעים בטור השמאלי. נסחו משפט המסביר את הקשר שמצאתם בין כל שני גורמים.

ב. הדיון באו"ם וועדת אונסקו"פ

בחודשים אפריל ומאי 1947 התקיים דיון ראשון באו"ם בשאלת ארץ ישראל. בדיון הציגו המדינות את העמדות שלהן והציעו צעדים ופתרונות אפשריים.

העמדה שהציגה ברית המועצות הייתה מפתיעה וחשובה במיוחד. במשך שנים רבות התנגדה ברית המועצות לציונות. במהלך הדיונים נאם נציג ברית המועצות אנדריי גרומיקו. בנאום הוא הדגיש שהדרישה של היהודים למדינה יהודית היא דרישה מוצדקת בעקבות הסבל הרב של העם היהודי בשואה. גרומיקו אמר כי ברית המועצות מעדיפה שתקום בארץ ישראל מדינה אחת, אבל מכיוון שפתרון זה לא אפשרי היא תתמוך בחלוקה של הארץ למדינה יהודית ולמדינה ערבית. גרומיקו גם אמר שברית המועצות מכירה בקשר של היהודים והערבים לארץ ישראל.

• *על פי מה שמצאתם בתחילת הישיבה, אילו הצעות הסברים אפשר להצגת הצעה של ברית המועצות בשאלה על השלטון בארץ ישראל?*

במאי 1947 התקבלה באו"ם החלטה להקים ועדה מיוחדת שתדון בשאלת ארץ ישראל ותציע פתרונות. לוועדה קראו **אונסקו"פ** (UNSCOP, United Nations Special Committee on Palestine). בוועדה השתתפו 11 חברים ממדינות שונות. החברים בוועדה הגיעו לארץ ישראל ונפגשו עם נציגים של השלטון הבריטי ועם נציגים של היישוב היהודי והתנועה הציונית. ההנהגה הפלסטינית החרמה את הוועדה ולכן לא פגשה את החברים בה. בזמן שהחברים באונסקו"פ היו בארץ ישראל התרחשו אירועים שהייתה להם השפעה על הוועדה - לדוגמה: גירוש המעפילים של האוניה אקסודוס והתלייה של הסמלים הבריטים.

בסוף אוגוסט 1947 הגישה אונסקו"פ את ההמלצות שלה לאו"ם. רוב החברים בוועדה תמכו בחלוקה של הארץ לשתי מדינות: מדינה יהודית ומדינה ערבית - במתן מעמד בין-לאומי לעיר ירושלים ובקיום שיתוף כלכלי בין המדינה היהודית למדינה הערבית. רק מיעוט מהחברים בוועדה (3 מתוך 11), תמכו בהקמת מדינה אחת משותפת ערבית-יהודית בארץ ישראל. חבר אחד נמנע.

התנועה הציונית הודיעה שהיא מקבלת את המלצות אונסקו"פ. מאמץ מדיני התחיל מיד כדי לגייס מדינות לתמוך בתוכנית החלוקה. המנהיגים הערבים הודיעו על התנגדות לכל פתרון של חלוקת הארץ ולא קיבלו את ההמלצות. ארצות הברית הודיעה על תמיכה בהמלצות, והוחלט להמשיך לדון בהמלצות הוועדה ולהגיש הצעה להצבעה באו"ם.

ג. החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947

בכ"ט (29) בנובמבר 1947, לאחר דיונים ושינויים בהצעת החלוקה של אונסקו"פ, עצרת האו"ם הצביעה על **תוכנית החלוקה**. ההחלטות העיקריות בתוכנית שהצביעו עליה באו"ם היו:

- סיום המנדט הבריטי בארץ ישראל עד אוגוסט 1948.
- הקמה של שתי מדינות בשטח של ארץ ישראל: מדינה יהודית הכוללת את הנגב, מישור החוף, העמקים וחלק מהגליל (כ-55% משטח הארץ); מדינה ערבית הכוללת את הגדה המערבית, חלק מהגליל ומישור החוף הדרומי (כ-45% משטח הארץ).
- ירושלים תישאר עיר בשליטה בין-לאומית.
- שתי המדינות יקיימו ביניהן "שיתוף פעולה כלכלי".
- בשתי המדינות, היהודית והערבית, יקום משטר דמוקרטי שיעניק זכויות למיעוטים, ישמור על המקומות הקדושים לכל הדתות ויאשר לתושבים בו להיות אזרחים של המדינה השנייה.

ישיבת עצרת האו"ם, 29 בנובמבר, 1947

מפת תכנית החלוקה 1947

1. על פי מה, לדעתכם, נקבעו הגבולות בין המדינה היהודית למדינה הערבית?
2. מדוע הוחלט להפוך את ירושלים לעיר בשליטה בין-לאומית?
3. בזמן שהציעו את תוכנית החלוקה היו היהודים כשליש מהתושבים בארץ ישראל אך בתוכנית החלוקה הם קיבלו יותר ממחצית מהשטח של ארץ ישראל. היעלו השערות מדוע?
4. הביטא במפה וקשהו אילו יתרונות ואילו חסרונות יש בתוכנית החלוקה - ליהודים ולערבים.

כְּדִי להפוך את תוכנית החלוקה להחלטה של האו"ם נדרש רוב של שני שלישים מהקולות (חוץ מקולות המדינות הנמנעות). עד ליום ההצבעה לא היה ברור אם התנועה הציונית הצליחה לשכנע מספיק מדינות להצביע בעד הצעת החלוקה. בהצבעה - תוכנית החלוקה התקבלה, והיא נרשמה כהחלטה 181 של האו"ם. בעד ההצעה הצביעו 33 מדינות, נגד הצביעו 13 מדינות, 10 מדינות (בהן בריטניה) נמנעו, ומדינה אחת (תאילנד) נעדרה מההצבעה.

שתי המעצמות היריבות, ארצות הברית וברית המועצות, תמכו בהצעת החלוקה. שתיהן הדגישו את הסבל של היהודים בשואה ואת המחויבות שלהן לעם היהודי. באותה תקופה כבר החלה המלחמה הקרה. ההצבעה של שתי המעצמות היריבות בעד אותה הצעה באו"ם הייתה אירוע נדיר. לכל אחת מהמעצמות היו סיבות משלהן לתמוך בהצעה, אבל העמדה של שתיהן הושפעה מהתחרות ביניהן על אזורים של שליטה.

ברית המועצות תמכה בהצעת החלוקה מכיוון שראתה בה הזדמנות להשפיע על המזרח התיכון - תמיכה בתוכנית החלוקה פגעה במעמד של בריטניה (שהייתה יריבה של ברית המועצות במלחמה הקרה). בנוסף היישוב היהודי תמך במפלגות פועלים סוציאליסטיות וברית המועצות קיוותה שתמיכה זו תעזור לה למשוך את המדינה היהודית שתקום לצד שלה, וכך תשיג השפעה במזרח התיכון.

בארצות הברית היה ויכוח אם לתמוך בתוכנית החלוקה. במחלקת המדינה (משרד החוץ) חששו שתמיכה בחלוקה תפגע ביחסים של ארצות הברית עם מדינות ערב. בסוף החליט הנשיא טרומן לתמוך בהצעה למרות ההתנגדויות. טרומן כבר תמך בהעברה של העקורים היהודים מאירופה לארץ ישראל. במסגרת המאבקים של המלחמה הקרה הוא רצה למנוע מברית המועצות להשיג השפעה במזרח התיכון. שיקול אחר של טרומן לתמוך בהצעת החלוקה היה שיקול פוליטי: היהודים בארצות הברית היו כוח כלכלי ופוליטי חשוב. הם הפעילו לחץ על הנשיא ועל דעת הקהל האמריקנית כדי להשיג תמיכה בהקמת מדינה יהודית לפי תוכנית החלוקה. בנוסף, טרומן התכוון לבחירות שנערכו שנה לאחר מכן והיה לו חשוב לקבל את התמיכה - הפוליטית והכלכלית - של היהודים בארצות הברית.

סיבות בין-לאומיות - המלחמה הקרה, המצב הכלכלי בבריטניה, המצב הפוליטי בארצות הברית והדה-קולוניזציה - היו חשבות מאוד בתהליך שהוביל להחלטה של האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947. חשוב לזכור כי ההצבעה של רוב המדינות בעד תוכנית החלוקה הייתה גם בזכות היכולת של התנועה הציונית להשפיע על דעת הקהל ועל ממשלות בעולם. התנועה הציונית ניסתה והצליחה לפנות אל מנהיגי מדינות ברחבי העולם ולשכנע אותם לתמוך בתוכנית החלוקה בהצבעה באו"ם.

ד. התגובות להחלטה על החלוקה

ביישוב היהודי - על אף שתוכנית החלוקה השאירה את ירושלים מחוץ לשטח המדינה היהודית וקבעה שעשרות יישובים יהודיים יהיו בשטח של המדינה הערבית, רוב היישוב היהודי תמך בהחלטה וקיבל אותה בהתלהבות רבה. אנשים יצאו לרקוד ברחובות ולשמוח יחד על ההחלטה להקים מדינה יהודית בארץ ישראל. בצד השמחה היה גם חשש מהעתיד, ומתגובת הערבים. ביישוב היהודי היה גם מיעוט שהתנגד לתוכנית החלוקה וחשב שהתוכנית מחלקת את ארץ ישראל, השייכת כולה לעם היהודי (זו הייתה העמדה של אצ"ל).

בקרב הערבים - ההנהגה של הערבים בארץ ישראל והמנהיגים של מדינות ערב הודיעו כי הם דוחים את ההחלטה על החלוקה וייאבקו בכל האמצעים נגדה. הליגה הערבית הודיעה על גיוס מתנדבים להצטרף למאבק של הערבים בארץ ישראל נגד הקמת מדינה יהודית. כבר בבוקר ה-30 בנובמבר החלה האלימות בִּירֵי על אוטובוס יהודי. זו הייתה הפתיחה של מלחמת העצמאות.

הליגה הערבית

ארגון להתייעצות ולתיאום
מדיניות בין כל מדינות ערב.

בבריטניה - ממשלת בריטניה הודיעה שתסיים את שלטון המנדט. בריטניה קבעה שתסיים להוציא את הכוחות שלה מארץ ישראל כבר ב-15 במאי 1948.

התגובות להחלטה של האו"ם בכותרות העיתונים

לפניכם שתי כותרות בשני עיתונים שיצאו ביישוב היהודי ביום שלאחר החלטת האו"ם. כותרת העיתון "דבר", שהיה מזוהה עם מפא"י (מפלגת פועלי ארץ ישראל), דוד בן-גוריון ורוח המנהיגים ביישוב:

כותרת העיתון "המשקיף", שהיה מזוהה עם המפלגה הרוויזיוניסטית (המפלגה שָׁבַה תמך אצ"ל):

1. איך הכותרות השני העיתונים מתארות את ההחלטה שהתקבלה באו"ם ב-15 במאי 1947?
2. מצאנו שני העיתונים האלה תיארו בצורה שונה את אותו האירוע?

1. א. בחרו שלושה גורמים שהשפיעו על ממשלת בריטניה להעביר את שאלת ארץ ישראל לאו"ם. הסבירו כל אחד מהם.
ב. אילו מהגורמים הוא לדעתכם החשוב ביותר? נמקו את הבחירה שלכם.
2. נסחו עמדה שהציגו אנשים ביישוב היהודי באותה תקופה - עמדה התומכת בתוכנית החלוקה ועמדה המתנגדת לתוכנית.
3. מדוע לדעתכם התנגדה ההנהגה של הערבים בישראל לתוכנית החלוקה?
4. מדוע החליטה בריטניה להימנע (לא להצביע, לא בָּעַד ולא נָגַד) בהצבעה באו"ם? נסחו השערה המבוססת על עובדות היסטוריות.

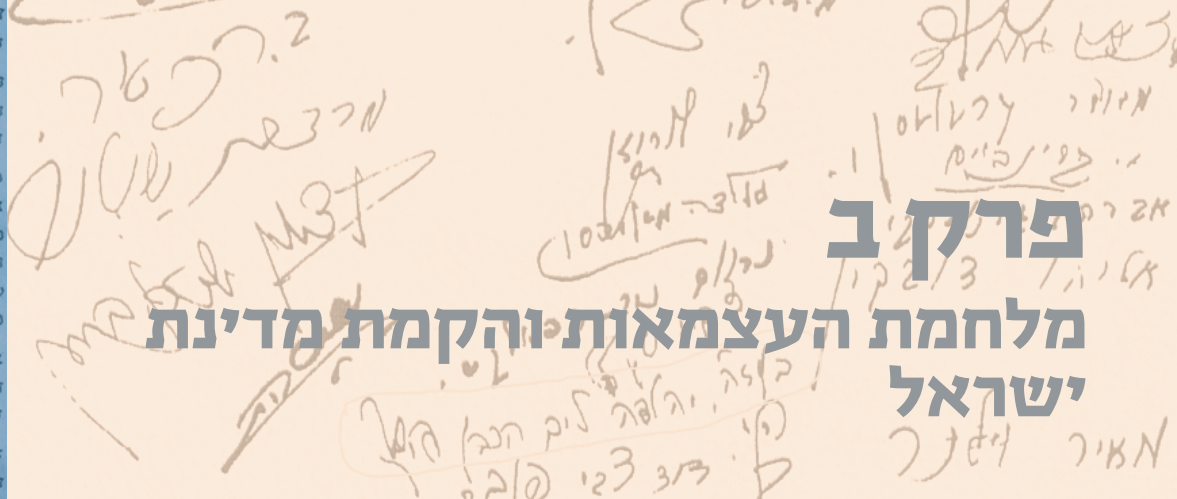

דתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות מעבר
לאומיים וכלכל-אנשיים והוריש לעולם כולו את
לאחר שהוגלה העם מארצו בכוח הזרוע שמר
פזוריו, וכא הדר מתפכה ומתקזה לשוב לארצו ו
המדינית.

מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה התרו היהודים
במולדתם העתיקה, ובדורות האחרונים שבו לא
מעפילים ומענים הפריחו נשמות, החיו שפתם הע
והקימו ישוב גדל והולך השליט על משקו והרבו
עצמן, מביא ברכת הקדימה לכל תושבי הארץ ונ
ממלכתית.

בשנת תרנ"ז (1897) נתכנס הקונגרס הציוני בקונ
המדינה היהודית תיאודור הרצל והכריז על זכו
לאומית בארצו.

זכות זו הזכרה בהצהרת בלפור מיום ב' בנובמבר
הבר הלאומיים, אשר נתן במיוחד תוקף בין לאומי

פרק ב

מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל

מה בפרק?

נובמבר-דצמבר 1947: ההחלטה באו"ם על החלוקה, ירי על אוטובוסים של יהודים, לחימה בערים המעורבות, תחילת המצור על ירושלים, יישובים מבוקדים והמלחמה על הדרכים ינואר-מרץ 1948: טרור בירושלים, כישלון של השיירות לירושלים	נובמבר 1947- מרץ 1948	תקופה ראשונה: חודשים ראשונים של המלחמה	מלחמת העצמאות חלק ראשון מלחמה בין תושבים בארץ ישראל
אפריל - 14 במאי 1948: תחילת ביצוע תוכנית ד', מבצע נחשון, פרשת דיר יאסין, נפילת גוש עציון	אפריל-מאי 1948	תקופה שנייה: תוכנית ד' והמפנה בלחימה	
15 במאי 1948 - יוני 1948: פלישת צבאות של מדינות ערב, נפילת הרובע היהודי בירושלים, הקמת צה"ל ופירוק המחתרות, ההפוגה הראשונה, פרשת אלטלנה	14 במאי 1948 סיום המנדט וההכרזה על מדינת ישראל יוני 1948	תקופה שלישית: מהפלישה של צבאות ערב עד להפוגה הראשונה	מלחמת העצמאות חלק שני מלחמה בין מדינות
יולי 1948: קרבות עשרת הימים וההפוגה השנייה אוקטובר 1948 - יולי 1949: מבצעים אחרונים של צה"ל והסכמים לשביתת נשק.	יולי 1948 - יולי 1949	תקופה רביעית: מהקרבות של עשרת הימים עד לסיום המלחמה וחתימה על הסכמים לשביתת נשק	

תבטיה חופש דת, מצפון, לשון, חינוך והתרבות
הקדושים של כל הדתות, ונהיה נאמנה לעק
האומות המאוחדות.

מדינת ישראל תהא מוכנה לשיתף פעולה
של האומות המאוחדות בהגשמת החלטת ה
1947 ותפעל להקמת האחדות הכלכלית של

בפרק ארבע יחידות:

יחידה ראשונה: מלחמת העצמאות החלק הראשון - מלחמה בין תושבים.

יחידה שנייה: ההכרזה על הקמת המדינה, ההקמה של צה"ל ופירוק המחתרות.

יחידה שלישית: מלחמת העצמאות החלק השני - מלחמה בין מדינות.

יחידה רביעית: ההסכמים לשביתת הנשק והיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים.

יחידה ראשונה: מלחמת העצמאות החלק הראשון - מלחמה בין תושבים

שאלות מכוונות

1. מי היו הצדדים הלוחמים בשלב הראשון של מלחמת העצמאות? מה היו יחסי הכוחות ביניהם?
2. מה היו המאפיינים של הלחימה עד אפריל 1948?
3. מהי תאוריית ד' וכיצד השפיע היישוב (ביצא) שלה על המשך המלחמה?

כינוס מנהיגי התושבים הערבים בפלשתינה, 1948

החלק הראשון של מלחמת העצמאות היה מלחמה בין תושבים יהודים ותושבים ערבים בארץ. זו הייתה מלחמת אזרחים כי הלחימה התנהלה בין שתי קבוצות באוכלוסייה שהייתה תחת שלטון אחד - המנדט הבריטי.

א. יחסי כוחות בין הצדדים הלוחמים

הצד הערבי

בחודשים הראשונים של המלחמה, היו לצד הערבי יתרונות בולטים:

- האוכלוסייה הערבית בארץ ישראל מנתה כ-1.3 מיליון תושבים והייתה גדולה פי שניים מהאוכלוסייה היהודית בארץ ישראל.
- יישובים ערביים היו בכל הארץ, והתושבים הערבים יכלו לנוע בביטחון ביניהם.
- לאורך הכבישים שחיברו בין יישובים יהודיים היו יישובים ערביים ששלטו על הדרכים.
- הערבים בארץ קיבלו תמיכה וסיוע (עזרה) בכסף, בנשק ובלוחמים מתנדבים ממדינות ערב.

לצד הערבי היו גם קשיים וחסרונות:

- הִזָּהוּת והאחדות הלאומית באוכלוסייה הערבית היו חזקות פחות מהִזָּהוּת והאחדות הלאומית באוכלוסייה היהודית.
- לערבים בישראל לא הייתה הנהגה פוליטית וצבאית אחת שיכלה לגייס את האוכלוסייה ולנהל את הלחימה בצורה מתואמת ומאורגנת בכל רחבי הארץ.
- לצד הערבי היו פחות לוחמים מגויסים מאשר לצד היהודי. 10,000 הלוחמים הערבים המקומיים היו מפוצלים לקבוצות, וכן אֶלֶפִי מתנדבים מארצות ערב שפעלו תחת פיקוד נפרד.
- הכלכלה הערבית הייתה מפותחת פחות מהכלכלה של היישוב היהודי.

הצד היהודי

גם לצד היהודי היו בתחילת המלחמה כמה יתרונות:

- רוב האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל הייתה בעלת הִזָּהוּת לאומית מוגדרת ומטרה משותפת - להקים מדינה יהודית.
- ליישוב היהודי הייתה הנהגה מאורגנת, ורוב היהודים בארץ קיבלו את הסמכות שלה.
- היישוב היהודי היה קטן מהיישוב הערבי, אך בצד היהודי היו יותר לוחמים מאומנים. 40,000 לוחמים ב"הגנה" ובפלמ"ח היו מאורגנים תחת פיקוד של הנהגת היישוב, והיו גם כ-4,000 לוחמים באצ"ל ובלח"י.

תוכנית הפלישה של צבאות ערב הסדירים כפי שהופיעה בעיתונות הערבית, מאי 1948

- הכלכלה והתעשייה של היישוב היהודי היו מפותחות יותר מהכלכלה והתעשייה בצד הערבי. ליישוב היהודי הייתה תמיכה של יהודים בעולם - הם תרמו כסף, עזרו לרכוש (לקנות) נשק והתנדבו להצטרף לקרבות ולהילחם למען היישוב היהודי. תמיכה הגיעה גם מברית המועצות, שאפשרה למכור נשק ליישוב היהודי (באמצעות צ'כוסלובקיה).

גם לצד היהודי היו חסרונות וקשיים:

- ביישוב היהודי חיו כ-650 אלף תושבים, כחצי ממספר התושבים הערבים בארץ ישראל.
- האזורים של ההתיישבות היהודית בארץ ישראל היו מנותקים זה מזה, ויישובים יהודיים, בעיקר בנגב, בגליל ובאזור ירושלים, היו מבודדים ומוקפים יישובים ערביים.
- היישובים היהודיים היו קרובים ליישובים ערביים או נכללו במדינות ערב, ועל הגבולות הימיים שלטו הבריטים, שהמשיכו למנוע כניסה של עולים לארץ ישראל.

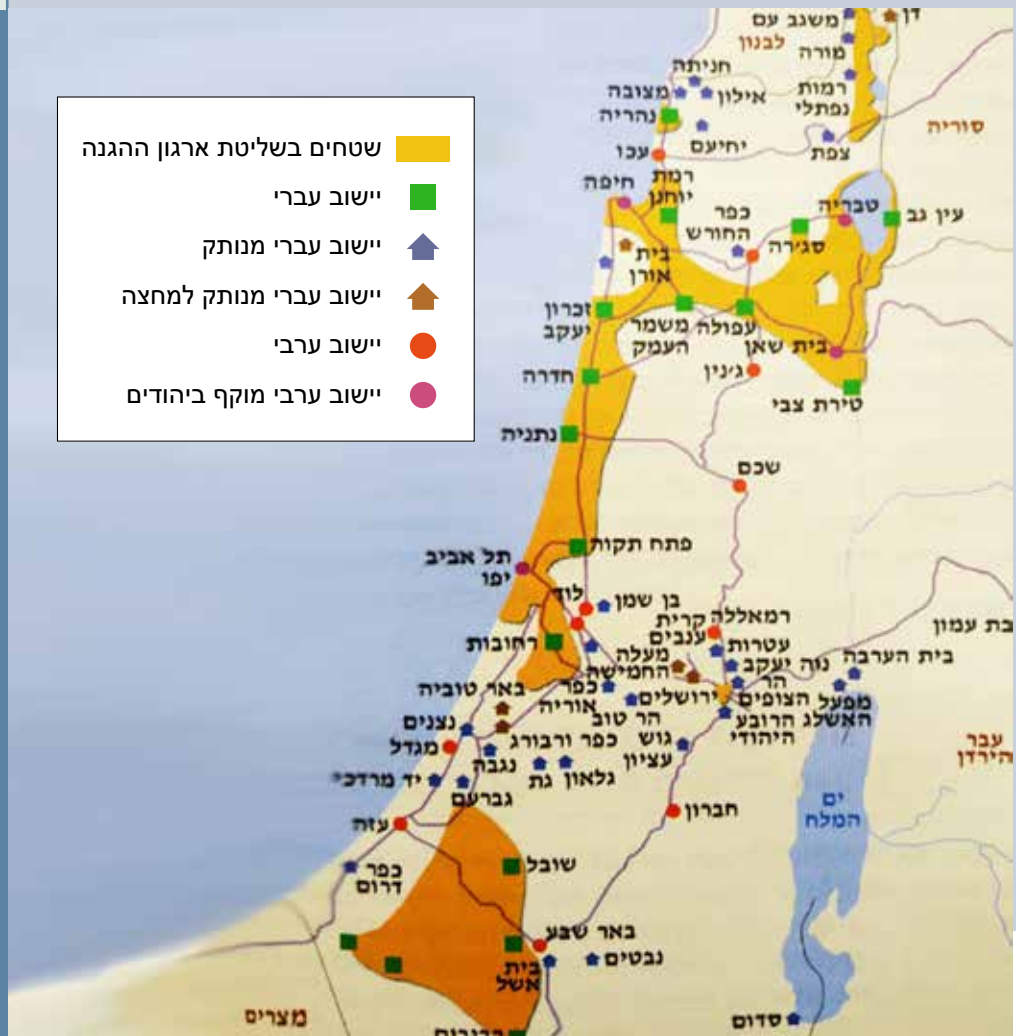
1. מלאו את הטבלה שפניכם על פי התהליכים (קריטריונים) המופיעים בטור הימני:

יחסי הכוחות בין הצדדים הלוחמים בחלק הראשון של מלחמת העצמאות

הצד היהודי	הצד הערבי	
		דמוגרפיה - גודל אוכלוסייה ופיזור אוכלוסייה
		מאפיינים של החברה - הנהגה וכלכלה
		כוח צבאי - מספר הלוחמים וארגון הכוח
		תמיכה חיצונית

2. המיט הטבלה שמילאתם והמפה המצורפת והשאלה: כיצד כל אחד מהצדדים הלוחמים יכול למצוא את היתרונות שלו במלחמה?

רצף ההתיישבות ופיזור האוכלוסייה של הצדדים הלוחמים בראשית המלחמה

ההתנהלות של השלטון הבריטי בשלב הראשון של המלחמה

לפי החלטת האו"ם מ-כ"ט בנובמבר 1947, השלטון הבריטי בארץ ישראל צריך היה להסתיים עד אוגוסט 1948. ממשלת בריטניה קבעה תאריך לסיום הפינוי שלה מארץ - 15 במאי 1948. בזמן שנשאר לבריטים לשלוט בארץ ישראל הם בעיקר התכוננו לקראת הפינוי של הכוחות שלהם באופן בטוח ומסודר. כשהבריטים פינו אזור מסוים, בדרך כלל הם העבירו את השליטה עליו לצד שלדעתם היה חזק יותר באותו אזור - יהודים או ערבים. שני הצדדים הלוחמים ראו בבריטים כוח עוין שתומך בצד השני. בפועל, שלטון המנדט המתפנה לא תמך בשום צד ובעיקר שמר על האינטרסים שלו.

ב. מדיניות ההגנה של הנהגת היישוב היהודי

בחודשים הראשונים למלחמה הנהגת היישוב פעלה בדרך של הגנה. המדיניות הזאת אפשרה לצד הערבי לנצל את היתרונות שהיו לו. הלוחמים היהודים היו עסוקים בעיקר בהגנה על יישובים ועל התחבורה היהודית בדרכים. היישוב היהודי פעל בעיקר כדי להגן על אזורים שהיו אמורים להיות חלק מהמדינה היהודית לפי החלטת האו"ם מכ"ט בנובמבר.

ג. מוקדים של לחימה עד אפריל 1948

בארבעת החודשים הראשונים של מלחמת העצמאות היו שלושה מוקדים עיקריים של פעילות צבאית:

- לחימה בערים מעורבות.
- הגנה על יישובים יהודיים מבודדים.
- לחימה על הדרכים.

1. לחימה בערים מעורבות

ברחבי הארץ היו ערים מעורבות שבהן חיו יהודים וערבים - לדוגמה ירושלים, חיפה, טבריה וצפת. היו גם ערים צמודות זו לזו - לדוגמה תל אביב היהודית ויפו הערבית.

הלחימה בערים המעורבות ערערה (הפריעה) את חיי היום-יום של התושבים. פעולות כמו ירי צלפים, מעשי הָרָס והצתה (שִׁרִיפה) ופיצוץ של מכוניות נִפְץ היו חלק מהשגרה. בלחימה בערים המעורבות נפגעו בעיקר אזרחים. התושבים חששו לחיים שלהם והיה קשה להתמודד עם החיים באזורים אלו של לחימה.

רחוב בן יהודה בירושלים לאחר שהתפוצצו בו שלוש משאיות תופת, פברואר 1948

אזרחים תופסים מחסה מִירי של צלפים ערבים מתוך מִסְגֵד חסאן בק בתל אביב

1. כיצד התמלכות מטלות את המאפיינים של החימה בין היהודים לערבים הערים המעורבות?
2. כיצד לדעתכם השפיעה החימה הערים המעורבות על החיים של התושבים?

2. הגנה על יישובים יהודיים מבוטדים

יישובים יהודיים מבוטדים, סבלו מהתקפות של כוחות ערביים מקומיים ושל כוחות של חיילים מתנדבים מארצות ערב קרובות. למשל יישובי גוש עציון שבאזור בית לחם וקיבוץ יחיעם שבגליל המערבי.

הנהגת היישוב ייחסה חשיבות רבה להמשך הקיום של כל יישוב יהודי. יישובים לא פגו למרות ההתקפות עליהם. היו מאמצים להעביר אליהם אספקה של מזון וכוחות לוחמים של "ההגנה".

ההגנה על היישובים המבוטדים אפשרה להם להחזיק מעמד, אבל המחיר היה כבד. למשל, בינואר 1948 35 לוחמים מהפלמ"ח הותקפו ונהרגו בדרך ליישובים בגוש עציון. הם ידועים בשם **שיירת הל"ה**. התוקפים היו לוחמים ערבים ותושבים מהכפרים שבאזור גוש עציון.

3. לחימה על הדרכים

אחד היתרונות של הצד הערבי היה שיישובים ערביים היו ממוקמים על ההרים ושלטו גם על הדרכים אל היישובים היהודיים. הצד הערבי ניצל יתרון זה כדי לתקוף את התחבורה היהודית ולנתק בין אזורים שונים של התיישבות יהודית.

השליטה של הערבים בדרכים הביאה לניתוק של אזורים בנגב ובגליל ולנתק של האזור היהודי בירושלים. התושבים היהודים בירושלים חיו במצור. האוכלוסייה היהודית בירושלים סבלה מהלחימה בעיר מעורבת וגם ממחסור הולך ומחמיר. כלי רכב של יהודים בדרך לירושלים נעצרו.

הנהגת היישוב היהודי ו"ההגנה" ניסו להתמודד עם ההתקפות של הערבים על התחבורה היהודית וארגנו שיירות, אבל הן לא פתרו את הבעיה, כי גם בהן פגעו הכוחות הערביים.

מחסום אבנים שהציבו ערבים בשער הניא (באב אל-ואד) על הכביש שמחבר את ירושלים למרכז הארץ

לוחמים ערבים ליד משאית אספקה שרופה של "ההגנה" שהייתה בדרך לירושלים

- הפיט התמלכות ובמפה שבמ' 37 והסבירו כיצד היתרונות של היצד הערבי באים לידי ביטוי בארבעת החודשים הראשונים של החימה.

ד. המשבר במרס 1948

בחודש מרס 1948 המצב בירושלים וביישובים המבודדים היה קשה במיוחד. באותו חודש הכוחות הערביים תקפו ועצרו שלוש שיירות גדולות. באותם אירועים נהרגו עשרות לוחמים יהודים.

בעקבות המצב הקשה של היישוב היהודי התחיל הממשל האמריקני לחשוב מחדש על התמיכה שלו בתוכנית החלוקה של ארץ ישראל. האמריקאים חששו שהיישוב היהודי לא יוכל להמשיך לעמוד מול הערבים ולכן הגיע למסקנה שצריך לדחות את ביצוע תוכנית החלוקה. הנסיגה של ארצות הברית מתמיכה בהקמת מדינה יהודית החמירה את התחושה של המשבר ביישוב היהודי.

ה. תוכנית ד' והמפנה בחלק הראשון של מלחמת העצמאות

בחודשים מרס-אפריל 1948, בגלל כישלון שיטת השיירות ובגלל הניסיון של האמריקנים להביא לשינוי בהחלטה על החלוקה, החליטה הנהגת היישוב היהודי לשנות את מדיניות ההגנה למדיניות של יוזמה והתקפה. המדיניות החדשה נוסחה בתוכנית שנקראה **תוכנית ד'.**

המטרות של תוכנית ד' היו:

- השתלטות על כל השטחים המיועדים למדינה היהודית (לפי תוכנית החלוקה).
- הגנה על יישובים יהודיים גם מחוץ לשטחים של המדינה היהודית (על פי מפת החלוקה).
- יצירה של רצף טריטוריאלי בין האזורים שבשליטה של יהודים והשתלטות על הדרכים המחברות בין יישובים יהודיים.
- השתלטות על נקודות אסטרטגיות ובסיסים שהבריטים פינו לקראת פלישה צפויה של הצבאות של מדינות ערב.
- השתלטות על ערים מעורבות.

השינוי במעבר ממדיניות של הגנה למדיניות של התקפה כלל ארגון של כוחות "ההגנה" ליחידות גדולות (בהיקף של גדודים וחטיבות) כמו צבא סדיר. מעבר של היישוב היהודי למדיניות של התקפה סייע (עזר) להצלחה. עזרו גם משלוחים של נשק שהחלו להגיע מצ'כוסלובקיה והעובדה שהבריטים פינו את רוב שטח ארץ ישראל והעדיפו שלא להתערב בקרבות בין היהודים לערבים.

1. ההישגים של היישוב היהודי בביצוע תוכנית ד'

המבצעים של היישוב היהודי במסגרת **תוכנית ד'** התחילו באפריל. המבצע הראשון היה **מבצע נחשון**. "ההגנה" ריכזה כוח גדול של 1,500 לוחמים. הלוחמים פרצו (פתחו) את הדרך לירושלים שהייתה במצור וכבשו כפרים ששלטו על הדרך העולה לעיר. במקומות אחרים בארץ ישראל הצליחו כוחות לוחמים יהודים להדוף (להרחיק) מתקפות של הכוחות הערביים ולהשתלט על שטחים ויישובים ערביים. לדוגמה, כוחות "ההגנה" הצליחו להדוף כוחות של צבא ההצלה (צבא מתנדבים ממדינות ערב), באזור משמר העמק ורמת יוחנן ולבסס את השליטה היהודית באזור. מטרה נוספת שהשיג היישוב היהודי הייתה השתלטות על ערים מעורבות - חיפה, צפת וטבריה - וכיבוש השכונות הערביות במערב ירושלים והערים הערביות יפו, עכו וביסאן (בית שאן).

בתמונה העליונה: הערבים מסתערים על הקסטל.

באמצעות: פיתולי הדרך לירושלים המכונה "7 אחיות", מבט מהקסטל לאחר כיבושו.

בתחתונה: עבד אל קאדר אל חוסייני. מותו על רכס הקסטל היטה את המערכה על הדרך לירושלים בשלב הזה של המלחמה.

שטחים בשליטת היישוב
היהודי עד אפריל 1948

שטחים בשליטת היישוב
היהודי באמצע מאי 1948

מתקפה פלסטינית

מבצעי היישוב היהודי
אפריל-מאי 1948

התבוננו במפה וענו:

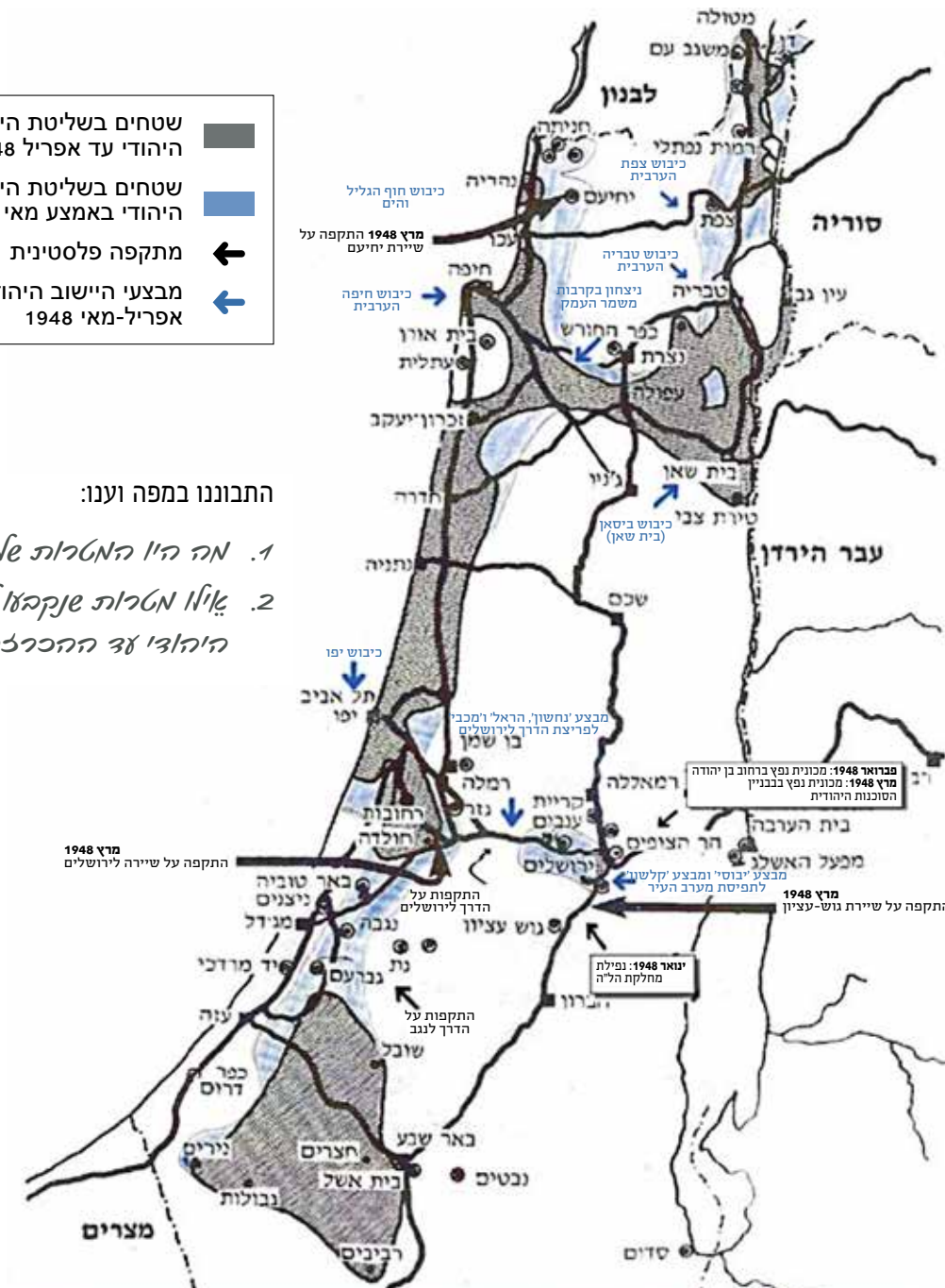
- מה היו המטרות של תוכנית ד' עד מאי 1948?
- איילו מטרות שנקבעו לתוכנית ד' בשל היישוב היהודי עד ההכרעה בחודש מאי 1948?

פרשת דיר יאסין

ב-9 באפריל 1948, בזמן מבצע נחשון, תקפו לוחמים של אצ"ל ולח"י את הכפר דיר יאסין (כפר ערבי קטן ממערב לירושלים). הלוחמים השתלטו על הכפר והרגו תושבים רבים. קיימת מחלוקת לגבי מספר ההרוגים הערבים. שני הצדדים - היהודי והערבי, היו בעלי אינטרס להפריז (להגזים) במספר ההרוגים בצד הערבי. הפרשה חשובה בשל ההשפעה שלה על הצד הערבי שכן היא הובילה לבריחה המונית של ערבים מהאזורים שהיהודים השתלטו עליהם.

שאלות ליסיון
ואחזרה

2. הכרעה (ניצחון) לטובת הצד היהודי

לאחר כשישה שבועות של מבצעים והתקפות מצד הכוחות הצבאיים של היישוב היהודי השתנתה מאוד תמונת המלחמה. בתקופה זו איבד הצד הערבי שטחים ויישובים חשובים. ההנהגה של הערבים לא הצליחה להביא להישגים, ומאות אלפי פלסטינים ברחו או גורשו, והפכו פליטים.

- מה אפיין את החלק הראשון של מלחמת העצמאות?
- כיצד ניצל כל אחד מהצדדים הלוחמים את היתרונות שלו בחלק הראשון של מלחמת העצמאות?
- באיזה מובן תוכנית ד' הייתה מפנה במלחמה?

יחידה שנייה: ההכרזה על הקמת המדינה, ההקמה של צה"ל ופירוק המחתרות

שאלות מכוונות

1. מוצא היה ויכוח על תאריך ההכרזה של המדינה היהודית?
מה היו הטענות של כל צד אויב?
2. מה היו התוצאות המדיניות והצבאיות של הקמת מדינת ישראל וצה"ל?
3. מהי פקשת אולטאנה וכיצד היא מטמנת את הקשיים במעבר מ"עלה למדינה עצמאית?"

א. ההכרזה על הקמת המדינה

1. הוויכוח על תאריך הכרזת המדינה

מנהלת העם, שהייתה גוף מְבַצֵּעַ (כמו ממשלה) של היישוב היהודי בארץ ישראל, הייתה צריכה להחליט מתי להכריז על הקמת המדינה היהודית. בהחלטה שלה היא התחשבה בכך שבריטניה הודיעה שהמנדט יסתיים ב 15 במאי 1948. מדינות ערב הודיעו שהן מתכוונות לפלוש (להיכנס) לארץ ישראל כאשר הבריטים יעזבו אותה. למדינות ערב היה צבא סדיר קטן, אבל היה להן נֶשֶׁק כבד, שלא היה ליישוב היהודי.

במשך כחצי שנה (בתקופה שבין החלטת האו"ם על תכנית החלוקה ובין הקמת המדינה) היה היישוב היהודי במצב של מלחמה. האֲבָדוֹת (הרוגים) היו רבות והלוחמים היו מוֹתָשִׁים (עייפים). היישובים היהודיים בנגב עדיין היו מנוֹתָקִים. הרובע היהודי בירושלים היה תחת מצור, והיישובים בְּגוֹשׁ עֶצְיוֹן נכבשו על-ידי הכוחות הערביים ב-13-14 במאי 1948 לאחר קרב ממושך.

מְנֻלָּת העם הִתְכַּנסה ב-12 במאי 1948 כדי לדון ולהחליט אם להכריז על הקמת מדינה יהודית מִיָּד בסיום המנדט הבריטי או שכדאי לדחות את ההכרזה (כפי שהציעו האמריקנים) ולנסות להגיע להסכם מדיני שְׁיִמְנֵעַ מלחמה. החברים במנהלת העם ביקשו לברר מה הסיכונים ומה הסיכויים בכל אחת מהאפשרויות. הם היו צריכים להחליט: האם להכריז על הקמת מדינה תוך שלושה ימים או לקבל את ההצעה (של האו"ם ושל האמריקנים) לדחות את ההכרזה בשלושה חודשים ולנסות להגיע להסכם עם הערבים?

השיקולים בעד דחייה של ההכרזה על הקמת מדינה

מספר חברים במנהלת העם חשבו שכדאי לדחות את ההכרזה. הם חששו בעיקר מפני פְּלִיטָה של צבאות ערב. הַחֶשֶׁשׁ (הפחד) שלהם היה שהכוחות הצבאיים של היישוב היהודי לא יצליחו לעצור את הצבאות של מדינות ערב. היישוב העברי יהיה בסכנת השמדה ולא יצליח להקים מדינה יהודית.

יגאל ידין, מפקד ב"הגנה", הציג את יְחָסֵי הכוחות בין היישוב היהודי לבין צבאות מדינות ערב וְהָעֵרִיךְ שהסיכויים לניצחון או להפְסֵד שווים (50:50). בכל מקרה צפויה מלחמה קשה ויהיו בה אֲבָדוֹת רבות.

שיקול אחר היה הַחֶשֶׁשׁ שאם היישוב היהודי לא יקבל את הצעות האו"ם וארצות הברית לדחות את ההכרזה הוא יאֲבִיד את התמיכה הבין-לאומית בהקמת מדינה יהודית. היישוב היהודי היה זקוק לתמיכה ולהכרה של ארצות הברית, שהייתה מעצמה חזקה.

השיקולים בעד הכרזה על הקמת מדינה מִיָּד עם סיום המנדט הבריטי (15.5.1948)

התומכים בהכרזה על הקמת מדינה יהודית מִיָּד עם סיום המנדט הבריטי טענו שאם לא

יכריזו על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל ב-15 במאי, האו"ם יוכל לשנות את ההחלטה שלו על החלוקה. האו"ם יוכל לטקט מההסכמה הבין-לאומית על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. הם חשבו שאם לא תוכרז מדינה עכשיו, ההזדמנות להקים מדינה תיעלם.

הם גם טענו שהיישוב היהודי הוכיח את הכוח שלו בלחימה ושאלם תקום מדינה, היישוב יוכל לעמוד מול צבאות ערב הפולשים. אם תקום מדינה עצמאית יהיה אפשר להביא עולים, להקים צבא, להנהיג גיוס חובה לצבא, לגבות (לקחת) מיסים ולנהל מגעים מדיניים.

כמו כן, נשק המשיך להגיע מצ'כוסלובקיה וממקורות אחרים. יהודים רבים חיכו לעלות לארץ ישראל והיו בסיס לתקווה שבקרוב ישתנו יחסי הכוחות בין יהודים לערבים באזור. כך יהיה אפשר להתמודד בהצלחה עם צבאות ערב.

דוד בן-גוריון, שעמד בראש מנהלת העם, היה בעד הכרזה מיד. לאחר דיון ארוך החליטה מנהלת העם להכריז על הקמת מדינה מיד עם סיום המנדט הבריטי, ב-15 במאי 1948.

2. ההכרזה על הקמת מדינת ישראל

ביום שישי, 14 במאי 1948, ה' באייר תש"ח (שעות מעטות לפני סיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל), הכריז דוד בן-גוריון על הקמה של מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל. בטקס הקריא בן גוריון את מגילת העצמאות ולאחר מכן חתמו עליה 73 חברי מועצת העם (חלק מהם בסיום הטקס והשאר הוסיפו חתימתם בהמשך). בטקס ההכרזה השתתפו החברים במנהלת העם, חברי מועצת העם ומוזמנים.

בחלק הראשון של מגילת העצמאות נכתב:

בארץ-ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל-אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי.

לאחר שהוגלה העם מארצו בכוח הזרוע שמר לה אמונים בכל ארצות פזוֹריו, ולא חדל מתפילה ומתקווה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית.

מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהיאחז במולדתם העתיקה; ובדורות האחרונים שָׁבו לארצם בהמונים, וחלוצים, מעפילים ומגינים הפריחו נשמות, קָחיו שִׁפְתָם העברית, בנו כפרים וערים, והקימו יישוב גָּדֵל והולך השליט על מִשְׁקוֹ ותרבותו, שוחר שלום ומנן על עצמו, מביא בְּרִפְתּוֹ הקדמה לכל תושבי הארץ ונושא נפשו לעצמאות ממלכתית.

בשנת תרנ"ז (1897) נתכנס **הקונגרס הציוני** לקול קריאתו של הוגה חזון המדינה היהודית תאודור הרצל והכריז על זכות העם היהודי לתקומה לאומית בארצו.

ה' באייר תש"ח, מוזיאון תל-אביב, טקס ההכרזה על הקמת מדינת ישראל

זכות זו הוכרה בהצהרת בלפור מיום ב' בנובמבר 1917 ואושרה במנדט מטעם חֲבֵר הלאומים, אשר נתן במיוחד תוקף בין-לאומי לקשר ההיסטורי שבין העם היהודי לבין ארץ ישראל ולזכות העם היהודי להקים מִחְדָּש את בְּיָתוֹ הלאומי.

השוואה שנתחוללה על עַם ישראל בזמן האחרון, בה הוכרעו לטבח מיליונים יהודים באירופה, הוכיחה מִחְדָּש בעליל את ההכרח בפתרון בעיית העם היהודי מחוסר המולדת והעצמאות על ידי חידוש המדינה היהודית בארץ ישראל, אשר תִּפְתַּח לרְוּחָה את שערי המולדת לכל יהודי ותעניק לעם היהודי מעמד של אומה שְׁנוֹת זכויות בתוך משפחת העמים.

שארית הפליטה שניצלה מהטבח הנאצי האֵיוֹם באירופה ויהודי ארצות אחרות לא חדלו להעפיל לארץ ישראל, על אף כל קושי, מניעה וסכנה, ולא פסקו לתבוע את זכותם לחיי כבוד, חירות ועמל ישרים במולדת עַמם.

במלחמת העולם השנייה תרם היישוב העברי בארץ את מלוא חלקו למאבק האומות השוחרות חירות ושלוש נגד כוחות הָרָשָׁע הנאצי, ובדם חייליו ובמאמצו המלחמתי קנה לו את הזכות להימנות עם העמים מייסדי ברית האומות המאוחדות.

ב-29 בנובמבר 1947 קיבלה עֲצָרַת האומות המאוחדות החלטה המחייבת הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל; העֲצָרַת תבעה מֵאֵת תושבי ארץ ישראל לאחוז בעצמם בכל הצעדים הנדרשים לביצוע ההחלטה. הכרה זו של האומות המאוחדות בזכות העם היהודי להקים את מדינתו אינה ניתנת להפקעה.

זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית.

לפיכך נתכנסנו, אנו חבְּרֵי מועצת העם, נציגי היישוב העברי והתנועה הציונית, ביום סיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל, ובתוקף זכותנו הטבעית וההיסטורית ועל יסוד החלטת עצרת האומות המאוחדות אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל.

(מקור: מתוך הכרזת העצמאות של מדינת ישראל)

1. אֵיוֹן הַמְלִיחָה, הַכִּיּוֹן רִשְׁמָה שֶׁל אִירָאִים שֶׁהֻכְרָה הַמְלִיחָה וְהַסְבִּירָה מִצֵּל לְצֵאתָם אִירָאִים אֵלָּה הֻכְרָה הַעֲצָמָאֵת.

2. אֵל פִּי הַכְרָזַת הַעֲצָמָאֵת, מֵה הַחֲשִׁיבוֹת שֶׁל הַחֲלֹט הָא"ס מִכ"ט כִּנְוֵהמֵר 1947?

3. מִצֵּל לְצֵאתָם, הַכְרָזַת הַעֲצָמָאֵת אֵין אֲזַכָּר שֶׁל הַגְּבֻלוֹת שֶׁל הַמְּדִינָה שֶׁל יִשְׂרָאֵל?

בשתי התמונות העליונות: השמחה ברחובות עם השמע הכרזת המדינה.

בתמונה התחתונה: המונים מצטופפים מחוץ לבית העם להאזין לטקס הכרזת המדינה.

זמן קצר לאחר ההכרזה (דקלרציה) על הקמת המדינה, נשיא ארצות הברית, טרומן, הפיר במדינת ישראל כמדינה עצמאית. בימים שלאחר מִפְּן מדינות רבות, בהן ברית המועצות, הכריזו על הכרה במדינת ישראל.

אך ההכרזה על הקמת מדינת ישראל וההכרה בה מִצָּד מדינות בעולם לא הבטיחו את הקיום שלה. ביום שלאחר ההכרזה פלשו (נכנסו) לארץ ישראל חמישה צבאות ממדינות ערב השכנות, ומדינת ישראל החדשה הייתה צריכה להתמודד מולם כדי להבטיח את הקיום שלה.

ב. ההקמה של צה"ל והפירוק של המחנות

1. ההקמה של צה"ל

עם הקמת המדינה היה ארגון "ההגנה" הכוח הלוחם העיקרי בצד היהודי. במסגרת "ההגנה" פעלו גם גדודים של הפלמ"ח. גם הארגונים אצ"ל ולח"י פעלו לטובת היישוב היהודי, אך הם לא קיבלו את המרות (סמכות, שלטון) של ההנהגה של היישוב. לאחר קום המדינה פלשו לישראל צבאות סדירים של חמש מדינות ערב (מצרים, סוריה, ירדן, עירק ולבנון), וכדי להתמודד איתם היה צריך צבא מאורגן יותר. ארגונים צבאיים נפרדים כבר לא התאימו למציאות של מדינה עצמאית וריבונית - במדינה עצמאית ודמוקרטית יש צבא אחד הכפוף למוסדות הנבחרים. הפקודה להקמת צבא ההגנה לישראל - צה"ל - התפרסמה ב-31 במאי 1948, כשבועיים וחצי אחרי ההכרזה על הקמת המדינה.

כ"ב באייר תש"ח-31.5.1948
שנה א' לחירות ישראל

פקודת יום להקמת צבא הגנה לישראל

עם הקמת מדינת ישראל יצאה ההגנה ממחנתה ונהפכה לצבא סדיר [...]
ועכשיו נפתח פרק חדש - מוקם צבא סדיר של מדינת ישראל, [...] "צבא הגנה לישראל".

[...] בידיו של צבא זה יופקד מעכשיו ביטחון העם והמולדת. [...]

כל אלה אשר שירתו עד 1 ביוני בחטיבות ובענפים שונים והשתתפו בהגנת היישוב ובמלחמתו על חירות ישראל, וכן כל אלה אשר יגויסו עכשיו, מחדש, לפי פקודת ממשלת ישראל - יהיו את צבא הגנה לישראל.

כל אחד מהחילים והחיילות המשרתים בצבא חייב להישבע את השבועה הבאה:

"הגני נשבע ומתחייב בהן צדקי לשמור אמונים למדינת ישראל, לחוקתה ולשלטונותיה המוסמכים, לקבל על עצמי ללא תנאי וללא סיג עול משמעתו של צבא הגנה לישראל, לצייט לכל הפקודות וההוראות הניתנות על ידי המפקדים המוסמכים ולהקדיש כל כוחותיי ואף להקריב את חיי להגנת המולדת וחירות ישראל".

(מעובד מתוך: פקודת יום להקמת צה"ל)

- א. הסבירו, מה מטרה של פקודה זו?
- ב. מה אמור לקרות לכל היחידות האחרות ולאחמ"ס בהן?
- ג. למה נקרא החייל בצה"ל ואיך הוא מתחייב?

ההקמה של צה"ל כצבא החוקי והיחיד של מדינת ישראל חייבה פירוק של כל הגופים הצבאיים הקיימים ואיחוד שלהם בצבא החדש. בהתאם לסיכומים עם המפקדים של אצ"ל ולח"י, הלוחמים שלהם השתלבו בצה"ל: הלוחמים בלח"י (המחתרת הקטנה יותר) הצטרפו כיחידים, והלוחמים באצ"ל הצטרפו במסגרת של גדודים נפרדים.

מכיוון שבאופן רשמי לפי ההחלטה של האו"ם, ירושלים לא הייתה חלק מהמדינה היהודית, לא שילבו בצה"ל את היחידות של אצ"ל ולח"י שפעלו בעיר, והן נשארו עצמאיות.

מודעה עירונית מס' 20 שפרסמה עיריית תל אביב הקוראת לתושבי העיר להשתתף בעצרת עם לכבוד יום ההשבעה של חיילי צבא ההגנה לישראל ב-28 ביוני 1948.

2. פרשת הספינה אֶלְטָלָנָה

כפי שלמדנו בפרקים הקודמים, היו יריבות ועוינות בין אצ"ל לבין ראשי היישוב היהודי ו"ההגנה". כחודש לאחר הקמת המדינה, בזמן ההפוגה (ההפסקה) הראשונה בקרבות, הגיעה מִצְרַפֶּת לחוף של מדינת ישראל ספינה (אונייה) של אצ"ל ועליה כלי נשק ועולים. אצ"ל הוא שִׁפְעֵל כדי להביא לישראל את הספינה עוד לפני ההכרזה על הקמת המדינה. אצ"ל דרש שחלק מכלי הנשק שבספינה יגיע ללוחמים של אצ"ל בירושלים (וחלק אחר מהנשק יגיע לאנשים מאצ"ל שהתגייסו לצה"ל). בן-גוריון סירב לדרישות אלה וקבע שכל הנשק יגיע לצה"ל. לדעת בן-גוריון למדינה יש צבא חוקי אחד, ולכן אסור לתת מקום לדרישות אצ"ל.

ב-20 ביוני 1948 הגיעה הספינה אלטלנה לחוף של כפר ויתקין, ושם ירדו נוסעים מהספינה ופָּרְקוּ (הורידו) חלק מהנשק שהיה עליה. הספינה התקדמה לכיוון החוף של תל אביב ולוחמים של אצ"ל עזבו את היחידות שלהם בצה"ל והתקדמו לכיוון חוף תל אביב. בן-גוריון ראה בהתנהגות של הלוחמים באצ"ל מעשה של מִרְדּוּ ודרש מִהִמָּפְקֵד של אצ"ל, מנחם בגין, למסור מִיָּד את הנשק. כאשר לא קיבל תשובה הוא פָּקֵד להפגז את הספינה והספינה נפגעה. בהפגזה על הספינה ובהתנגשות בין חיילים של צה"ל ובין לוחמים של אצ"ל נהרגו 16 לוחמים של אצ"ל ושלושה חיילים של צה"ל. מנחם בגין פָּקֵד על הלוחמים באצ"ל שלא להילחם בכוחות צה"ל.

בעקבות פרשת אלטלנה פירקו את הגדודים הנפרדים של אצ"ל בצה"ל. הלוחמים השתלבו ביחידות של צה"ל. פרשת אלטלנה הייתה נושא לוויכוח פוליטי במשך שנים ארוכות.

- הָאֵם לִצְרַפֶּת אֶלְטָלָנָה בן-גוריון פָּעַל בְּדֶרֶךְ נִכְלָנָה?
נִחַן אֶת אֲצִיטָכָה.

23.6.1948, "דבר", כותרת עיתון

23.6.1948, "המשקיף", כותרת עיתון

1. מה ההבדל בין שני הציתונים באופן (דרכי, צורה) שהם מתארים את האיכרים בפרשת אלטלנה?
2. עזרו מה הסיבות להבדל בתיאורים.
3. תפשו באינטרנט מידע על שני הציתונים שהופיעו בהם הכותרות והסבירו אם המידע מצא את מקומו בהשערות שלכם בתשובה לשאלה 2.

3. פירוק מטה הפלמ"ח

בספטמבר 1948 החליט בן-גוריון לפרק גם את מפקדת הפלמ"ח. יחידות פלמ"ח היו יחידות עילית של "ההגנה". לאחר שהקימו את צה"ל שילבו את הגדודים של פלמ"ח בצה"ל. אף על פי שגדודים אלה היו יחידות של צה"ל נשארה לפלמ"ח מפקדה (מטה) עצמאית. ההחלטה של בן-גוריון לשלב את יחידות הפלמ"ח באופן מלא בצה"ל עוררה ויכוח. לוחמים בפלמ"ח טענו שבן-גוריון פוגע בכוח המובחר והאיכותי ביותר בצבא. הם טענו שהוא החליט לשלב את היחידות רק משום שרבים מהמפקדים של הפלמ"ח שייכים למפלגת מפ"ם (מפלגת פועלים מאוחדת), שהייתה מפלגה מתחרה למפלגה של בן-גוריון (מפא"י). בן-גוריון טען שאי-אפשר שבתוך הצבא יהיו גופים נפרדים כי הם פוגעים באחידות ובממלכתיות של צה"ל. במחאה על הפירוק של מטה הפלמ"ח פרשו (עזבו) מפקדים של הפלמ"ח מצה"ל.

הוויכוחים סביב פירוק הארגונים הנפרדים מלמדים על הקושי במעבר מיישוב וקברה שפועלים על בסיס וולונטרי (התנדבות) למדינה ריבונית שיכולה לאכוף (להשליט) את החוק על כל אזרחיה.

1. האם לדעתכם היה נכון להכריז על הקמת המדינה עם סיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל או שהיה כדאי לדחות את ההכרזה ולנסות להגיע להסדר בין-לאומי? נסחו טיעון אחד התומך בעמדה שלכם וטיעון אחד התומך בעמדה הנגדית.

2. מדוע היה חשוב להקים את צה"ל מיד לאחר קום המדינה?

3. הציגו שניים מהקשיים בהקמה של צה"ל והסבירו מדוע היו קשיים בפירוק של המחנות ובשילוב שלהן בצה"ל.

שאלות לסיכום
ואחריה

יחידה שלישית: מלחמת העצמאות החלק השני - מלחמה בין מדינות

שאלות מכוונות

- א. מה היו יחסי הכוחות בין הצדדים האלמוניים?
ב. מה היו המטרות של כל אחד מהצדדים בחודש הראשון של הפלישה של צבאות ערב?
2. כיצד ההפוגה הראשונה וקרבנות עשרת הימים שינו את המלחמה?
3. מה היו המטרות של המבצעים האחרונים במלחמה ומה היו ההישגים שלהם?

החלק השני של מלחמת העצמאות היה **מלחמה בין מדינות**. יום למחרת ההכרזה על הקמת המדינה פלשו לארץ ישראל כוחות צבאיים מחמש מדינות ערב השכנות: מצרים, ירדן, סוריה, לבנון ועירק. בחודש הראשון לאחר הפלישה המצב של ישראל היה קשה מאוד. המדינה נק קמה והייתה צריכה לארגן צבא שיוכל להתמודד עם צבאות שהיו גדולים יותר ומצוידים בנשק רב ומתקדם משקיה לישראל.

בחודש הזה היו קרבות קשים. קרבות בהם הצליחו הכוחות הישראליים לעצור את ההתקדמות של הצבאות הערביים. אחרי חודש זה יזם האו"ם את ההפוגה (הפסקה) הראשונה, והיא נמשכה חודש. בזמן ההפוגה ואחריה החלו להשתנות יחסי הכוחות: צה"ל גידל והשיג עוד נשק. בחודשים שאחרי ההפוגה הראשונה יצא צה"ל למבצעים והצליח לכבוש את רוב השטחים של ארץ ישראל, גם מעבר לגבולות שנקבעו למדינה היהודית על פי תוכנית החלוקה.

ג'יפ ובו חיילי צה"ל מיחידת "שוועלי שמשון" של חטיבת נבעתי בחזית הדרום. צלם: אריה וולק

א. הצדדים הלוחמים בחלק השני של מלחמת העצמאות

לצבאות הערביים שפלשו לארץ ישראל ב-15 במאי 1948 היו מספר יתרונות:

היה להם נשק מתקדם, היו להם חיילים רבים ושטחים רבים שיכלו להתארגן בהם. לעומת זאת למדינת ישראל עדיין לא היה צבא מאורגן, הלוחמים של צה"ל היו מותשים (עייפים) אחרי חצי שנה של לחימה (בשלב הקודם של מלחמת העצמאות).

צבאות ערב	צה"ל	
30,000 10,000 + מקומיים	30,573	כוח אדם
40	1 (ללא תותח)	טנקים
200	2	שריוניות נושאות תותח
300	120	משוריינים ונגמ"שים
360	29	תותחים
131	28	מטוסים
12	3	ספינות חמושות

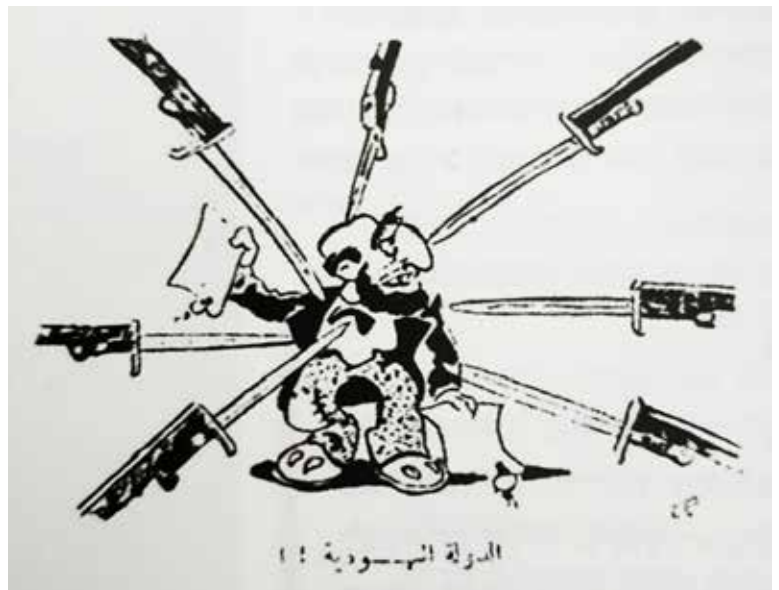

מפקד חיל המשלוח המצרי גנרל אחמד עלי אל מואווי (מימין), מקבל את המלך פארוק (משמאל) בביקורו בחזית המצרית בפלשתינה, 7.7.1948

1. אלו פי הטבלה, כמה מתבטא הייתרון של צבאות מדינות ערב?

2. חשבו והציגו: אילו עוד תחומים, שלא מופיעים בטבלה, משפיעים על יחסי הכוחות בין הצדדים הלוחמים?

בהחלטה משותפת של מדינות ערב ומתוך מטרה למנוע את המשך קיום מדינת ישראל הן החליטו לשלוח כוחות צבא לארץ ישראל. המדינות הערביות הקימו מפקדה משותפת לתיאום. הן קבעו מטרה משותפת לכולן והצהירו (הודיעו) שהן באות לעזור לאחיהם הערבים בפלסטין.

• כיצד הקריקטורה מבטאת את המטרות של צבאות ערב בפלשתינה לאחרי ישראל במאי 1948?

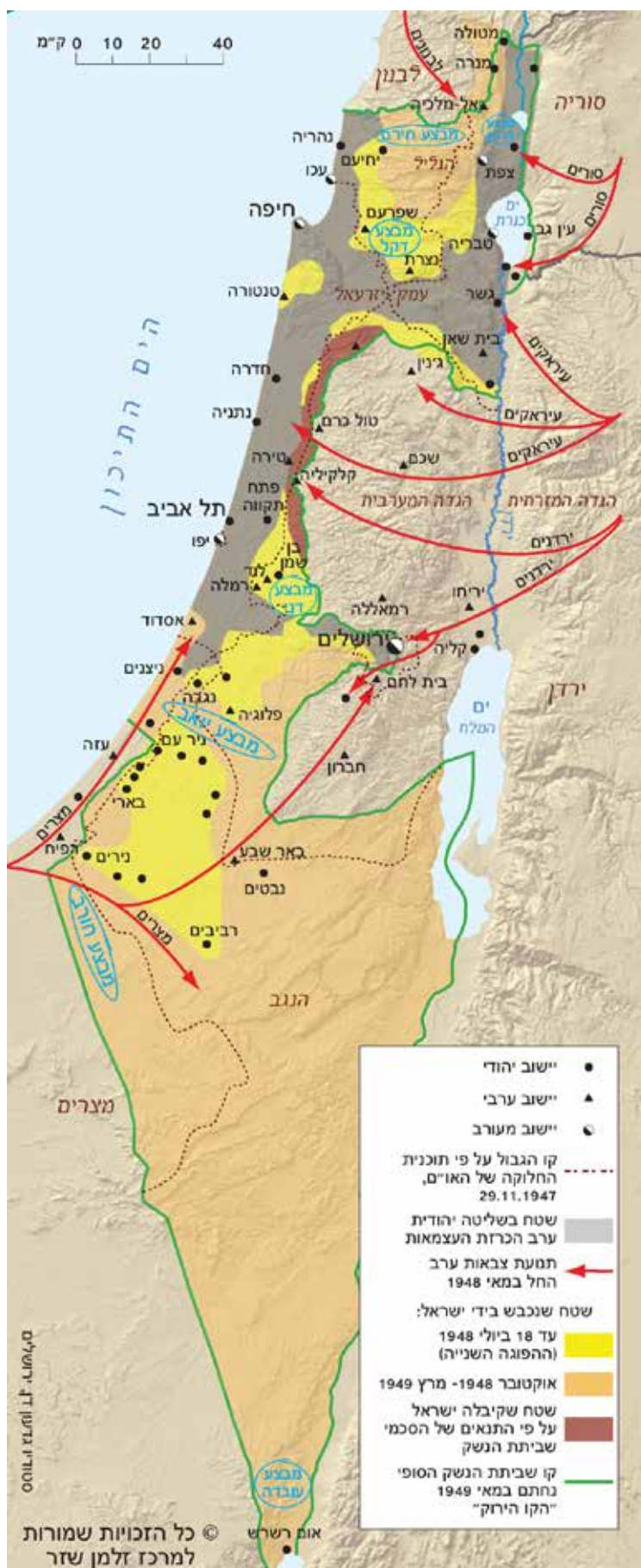
קריקטורה מעיתון מצרי. למטה כתוב בערבית: "המדינה היהודית!".

למרות ההצהרות על אחדות ותיאום, לכל אחת מהמדינות הערביות שפלשו (נכנסו) לארץ ישראל היו מטרות מְשלה. בדרך כלל כל צבא פעל בנפרד ולא בתיאום זה עם זה. למשל, עבדאללה מלך ירדן שָאף (רצה) להשתלט בעצמו על שטחים בארץ ישראל. הוא רצה למנוע ממדינות אחרות, כמו מְצרים, להשתלט על שטחים שהוא רצה בהם. גם הצבא הסורי היה עסוק בהשתלטות על שטחים בגליל המזרחי ופחות עזר לכוחות הצבא של שאר מדינות ערב.

מפת מלחמת העצמאות, מאי 1948-1949

מה אפשר ללמוד
מהמפה על המטרות
של מדינות ערב
בפלישה (כניסה) שלהן
לארץ ישראל?

החודש הראשון אחרי הפלישה

בסוף החודש הראשון של המלחמה הצליחה מדינת ישראל לעצור את התקדמות צבאות מדינות ערב. מדינת ישראל החזיקה מעמד ואפילו הצליחה להתחזק ולהגדיל את הכוח הצבאי שלה. היה זה בזכות הגעה של עולים ובזכות הנשק שהגיע מצ'כוסלובקיה. אבל בצד ההישגים של מדינת ישראל, הצבאות הערביים עדיין היו קרובים מאוד לערים מרכזיות במדינה. ירושלים שוב הייתה במצור, העיר העתיקה ושטחים סביבה נתפסו על-ידי הצבא הירדני. גם היישובים היהודיים בנגב נשארו מנותקים, והצבא המצרי שלט על השטח שחיבר בין הנגב לבין המרכז.

ב. ההפוגה (הפסקה) הראשונה

תוך כ־י הקרבות הגיע לארץ ישראל מתווך מטעם האו"ם, הרוזן השוודי פולקה פֶּרְנְדוֹט. ברנדוט הצליח להשיג הסכמה של הצדדים הלוחמים להפוגה (הפסקה) בלחימה למשך חודש. ישראל הסכימה להפוגה, מִפְּיוֹן שהייתה צריכה לאפשר ללוחמים לנוח, לארגן מחדש את הצבא, לקלוט ולאמן את המתגייסים החדשים ולהצטייד בנשק החדש שהגיע מצ'כוסלובקיה וממקומות אחרים. גם מדינות ערב הסכימו להפוגה - הן היו צריכות את ההפסקה בלחימה גם כדי לרענן ולצייד מחדש את הכוחות ששלחו לארץ ישראל וגם לבסס את השליטה שלהן בשטחים שהחזיקו בארץ.

ההפוגה התחילה ב-11 ביוני 1948 והסתיימה כעבור ארבעה שבועות, ב-8 ביולי 1948. במהלך ההפוגה הראשונה השתנו יחסי הכוחות בין הצדדים הלוחמים. צה"ל גייס ואימן חיילים חדשים וקלט נשק חדש, כולל מטוסי קרב, תותחים ורכב משוריין. גם מדינות ערב שלחו לארץ תגבורות, אבל הן לא הצליחו לחזק את הצבאות שלהן בלוחמים ובנשק באותה המידה. בסוף ההפוגה הראשונה יצא צה"ל למבצעים גדולים של התקפה, הם נמשכו עשרה ימים.

ג. קרבות עשרת הימים

בין ההפוגה (ההפסקה) הראשונה להפוגה השנייה במלחמת העצמאות הייתה לחימה של עשרה ימים, ובהם יצא צה"ל למבצעים בכל החזיתות. תקופה זו במלחמה נקראת **קרבות עשרת הימים**.

בחזית הצפון כבש צה"ל את הגליל התחתון, כולל העיר נצרת (במבצע דקל) ויישובים ערביים נוספים. לתושבים של נצרת נתנו רשות להישאר בבתים, אך במקומות אחרים התושבים הפלסטינים נמלטו (ברחו) או שגירשו אותם מהבתים שלהם.

בחזית המרכז הצליח צה"ל להרחיב את השליטה על האזור שחיבר את ירושלים לאזור החוף והשפלה (פרוזדור ירושלים), לכבוש את הערים לוד ורמלה ולהרחיק את כוחות הלגיון הירדני מִמְּרָפֶז הארץ (במבצע דני). לאחר הכיבוש של לוד ורמלה גורשו מִהֶן תושבים פלסטינים רבים.

בחזית הדרום המשיכו לעצור את ההתקדמות המצרית צפונה לאורך החוף. היישובים בנגב נשארו מנותקים.

שבויים מצרים. צלם: אריה וולק

ד. הפוגה שנייה ומבצעים אחרונים בצפון ובדרום

ב-19 ביולי 1948 הכריז האו"ם על הפוגה שנייה בלחימה. גם הפעם ניסו האו"ם והרוזן ברנדוט למצוא פתרון שיביא לסיום המלחמה ולהסגדר מדיני בין ישראל למדינות ערב. האו"ם לא קבע זמן לסיום של הפוגה השנייה. הפוגה הסתיימה בחודש אוקטובר 1948, כשצה"ל יצא למבצעים נוספים בצפון הארץ ובדרום הארץ. אחת הסיבות להמשך המבצעים של צה"ל ולהפסקה בהפוגה היו יוזמות של הרוזן ברנדוט. ברנדוט הציע לסיים את המלחמה ולהגיע להסכם שיצמצם את השטח של המדינה היהודית, בעיקר להוריד את אזור הנגב. ישראל לא רצתה לוותר על הנגב ולכן יצאה למבצעים ואף הגדילה את השטחים שבשליטה שלה.

בחזית הדרום - בחודשים האחרונים למלחמה יצא צה"ל לשלושה מבצעים גדולים. באוקטובר 1948 כבש צה"ל את באר שבע (במבצע יואב). כך חובר כלל היישוב היהודי אל היישובים היהודיים בנגב (שהיו מנותקים ממרכז הארץ) מאז תחילת המלחמה. חודשיים מאוחר יותר יצא צה"ל למבצע חורב, בו הצליח להשתלט על רוב הנגב. צה"ל הוציא את הצבא המצרי כמעט מכל השטחים של ארץ ישראל. לקראת סוף המלחמה, בזמן שיחות שביתת הנשק בין ישראל ובין מצרים וירדן, יצא צה"ל למבצע עובדה, במטרה לקבוע שליטה ישראלית על כל הנגב, עד אילת (שנקראה אז "אום רשרש").

בסוף המבצע הצבאי האחרון במלחמת העצמאות, מבצע עובדה, הגיעו כוחות צה"ל לחופים של מפרץ אילת והניפו שם דגל שציירו עליו בדיו שני פסים ומגן דוד.

בחזית הצפון - ב-22 באוקטובר 1948, מייד לאחר מבצע יואב בדרום, יצא צה"ל למבצע חירם בצפון. במהלך המבצע השתלט צה"ל על כל הגליל.

המבצעים האחרונים במלחמה יצרו ניצחון ברור של ישראל על מדינות ערב.

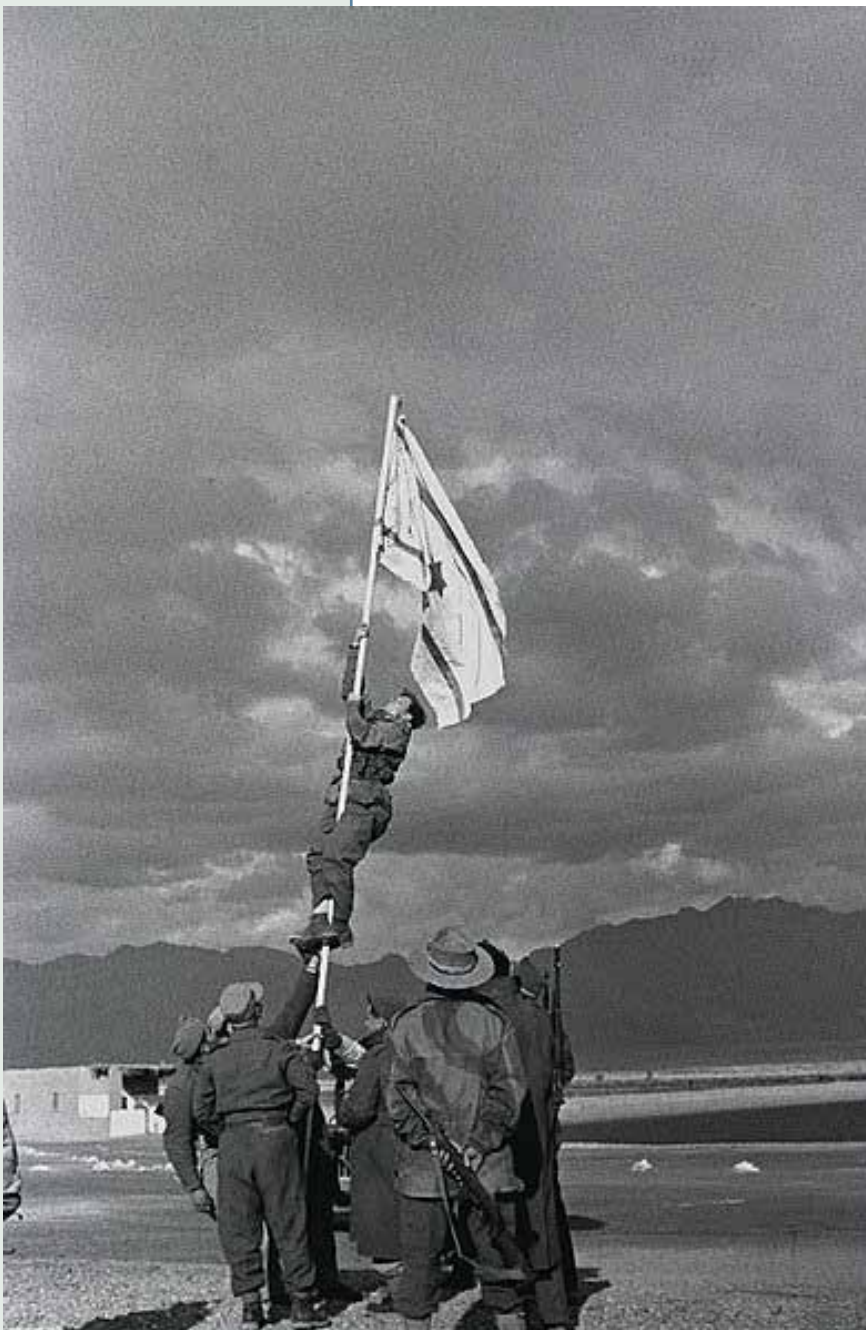
1. מדינת ישראל היא חסוה
להשתלט על השטחים של הנגב עד
אילת?

2. מדינת ישראל תתחיל הכאת
מסמלת את סוף מלחמת העצמאות
ואת הניצחון במלחמה זו?

רצח המתווך מטעם האו"ם

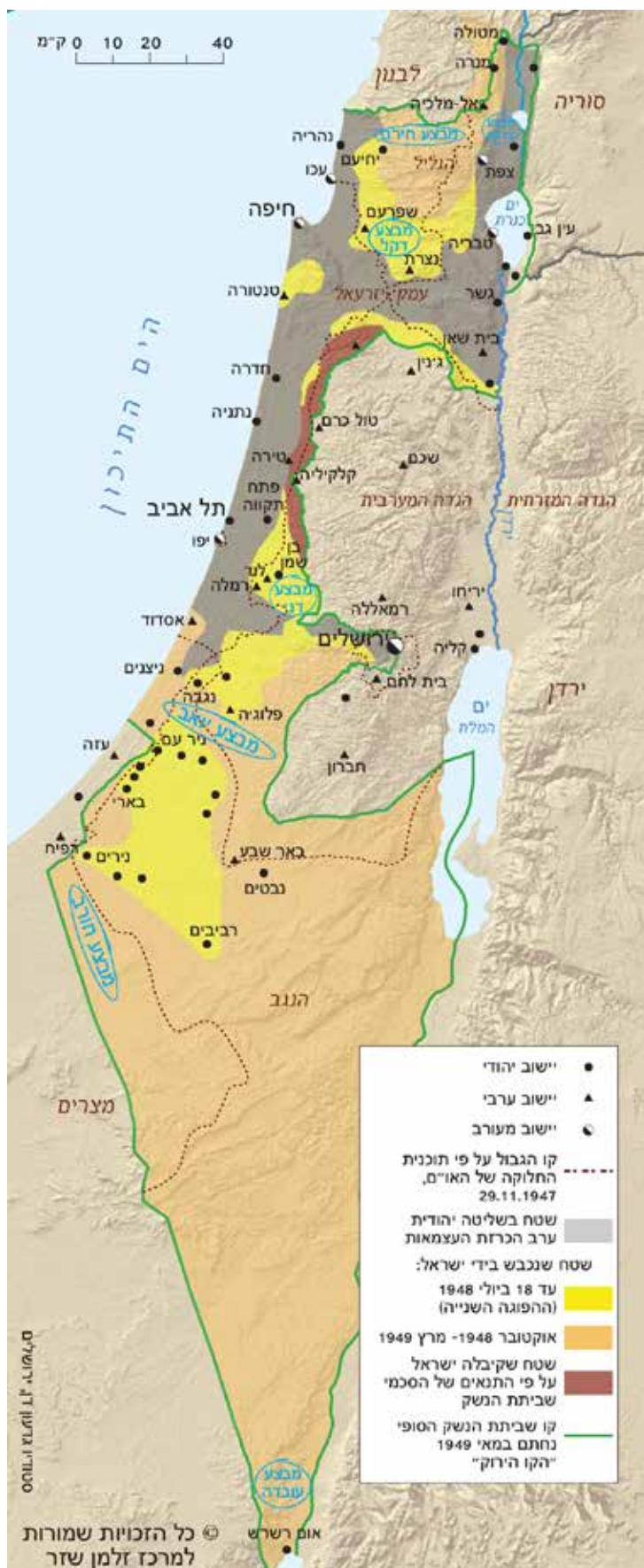
בעקבות ההצעות של הרוזן ברנדוט לשנות את תוכנית החלוקה ולצמצם את שטח המדינה היהודית, במהלך ההפוגה השנייה, ב-17 בספטמבר 1948, שלושה לוחמים של לח"י רצחו את הרוזן ברנדוט בירושלים.

הנפה של דגל הדיו באילת

סאלות אסיכום
ולחברה

1. תארו את השינויים ביחסי הכוחות בין הצדדים הלוחמים בחלק השני של מלחמת העצמאות (ממאי 1948 ועד לסוף המלחמה).
2. מדוע הסכימו הצדדים הלוחמים להפוגות במלחמה? מה ניסה האו"ם להשיג בהפוגות אֵלֶּה?
3. מה היו ההישגים העיקריים של מדינת ישראל בחלק השני של המלחמה?

יחידה רביעית: ההסכמים לשביתת נשק והיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים

שאלות מכוונות

1. מה היו המניעים (האינטרסים) של הצדדים האוחזים לסיום את המלחמה?
2. מה היו ההישגים של מדינת ישראל ומה היא לא הצליחה להשיג מההסכמים לשביתת הנשק?
3. מדוע ההסכמים לשביתת הנשק לא התפתחו להסכמי שלום?
4. מה היו הלוחמים והיווצרות של בעיית הפליטים הפלסטינים?

א. הסכמים לשביתת נשק

השיחות על שביתת נשק בין ישראל לבין מדינות ערב התחילו בינואר 1949. המטרה של שיחות אלה הייתה להביא לסיום (סוף) המלחמה.

השיחות התנהלו בין ישראל לבין כל אחת מארבע מדינות ערב שגובלות איתה. רוב השיחות היו בתיווך של נציג האו"ם ראלף באנץ', שהחליף את הרוזן ברנדוט בתפקיד.

הסכם שביתת הנשק בין ישראל למצרים (פברואר 1949) - השיחות בין ישראל למצרים נערכו ברודוס ביוון. ההסכם לשביתת הנשק בין ישראל למצרים קבע שהגבול הבין-לאומי בין ארץ ישראל למצרים משנת 1906 הוא קו שביתת הנשק. רצועת עזה עברה לשליטה של מצרים.

הסכם שביתת הנשק בין ישראל ללבנון (מרס 1949) - בהסכם נקבע שקו שביתת הנשק יהיה קו הגבול הבין-לאומי בין ישראל ללבנון משנת 1923. צה"ל נסוג (יצא) מהאזורים והכפרים שכבש בלבנון במבצע חירם.

הסכם שביתת הנשק בין ישראל לירדן (אפריל 1949) - השיחות בין ישראל לירדן היו ארוכות ומסובכות בגלל קו הגבול הארוך בין שני הצדדים. ירדן העבירה לישראל שטחים בוואדי ערה (נחל עירון) וישראל העבירה לירדן שטחים בדרום הר חברון. את ירושלים חילקו לאזור בשליטה ישראלית ולאזור בשליטה ירדנית.

הסכם שביתת הנשק עם סוריה (יולי 1949) - השיחות בין ישראל לסוריה היו הקשות והארוכות ביותר. בסוף נחתם הסכם לשביתת נשק רק ביולי 1949. בשיחות נקבעו שטחים מפורזים (שאסור להחזיק בהם צבא) בין המדינות. הסורים נסוגו מאזור משמר הירדן. החתימה על ההסכם עם סוריה הביאה לסיום רשמי של מלחמת העצמאות.

את הקווים של שביתת הנשק בין ישראל למדינות ערב שרטטו על גבי המפות בעיפרון ירוק, ולכן הם קיבלו את השם **הקו הירוק**.

עם עירק ישראל לא חתמה על הסכם לשביתת נשק (לעירק אין גבול עם ישראל).

החתימה על ההסכמים לשביתת הנשק עם מצרים ברודוס

- האם לדעתכם הצלחה שהשיחות הצליחו להסכמים על שביתת הנשק התנהלו מול כל מדינה הנפרד הייתה יתרון למדינת ישראל או יתרון למדינות ערב? הסבירו את דעתכם.

הביטו במפת החלוקה ובמפה של הקווים של שביתת הנשק שלפניכם וענו על השאלות:

- התוצאות של מלחמת העצמאות
 - מהם ההבדלים בין מפת החלוקה לבין המפה של ההסכמים לבית הנשק?
 - הסבירו את הסיבות להבדלים.
- מה קיבלה ישראל מההסכמים לבית הנשק ומה היא הפסידה בהם?

ההסכמים לשביתת הנשק סיימו את מצב המלחמה בין ישראל למדינות ערב. הם לא הובילו להסכמי שלום או להכרה של מדינות ערב בישראל. ירדן ומצרים השיגו שליטה על חלק מהשטחים שלפי ההחלטה באו"ם הייתה אמורה לקום בהם מדינה ערבית. שאר השטח של המדינה הערבית וגם חלק מירושלים נשארו בשליטה של ישראל.

מדינות ערב הסכימו לשביתת הנשק מפני שהמחיר של המלחמה היה כבד. הן חששו שאם תימשך המלחמה היא תתקדם לתוך השטחים שלהן. ישראל הסכימה לשביתת הנשק מעמדה של ניצחון, אך מחיר הניצחון היה כבד: 6,500 הרוגים, אלפי פצועים ומחסור כלכלי. אף שמדינת ישראל השיגה יתרון צבאי על הכוחות הערביים היא הייתה זקוקה להפסקה במלחמה כדי לקלוט את העלייה הגדולה, שהחלה ביום שלאחר ההכרזה על הקמת המדינה.

ישראל הסכימה להסתפק בשביתת נשק ולא דרשה ממדינות ערב שיחתמו איתה על הסכמי שלום. ישראל רצתה לשמור על השטחים שהשיגה במלחמה ועל החלק שלה בירושלים. מדינת ישראל גם התנגדה לדרישה, הערבית והבין-לאומית, להחזיר את הפליטים הפלסטינים לבתים שלהם בשטח של מדינת ישראל.

ב. היווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים

לפני מלחמת העצמאות חיו בשטח של ארץ ישראל המנדטורית כ-1.3 מיליון ערבים פלסטינים. בסוף המלחמה כחצי מהפלסטינים, יותר מ-600 אלף איש, הפכו לפליטים (אנשים שבזמן המלחמה עזבו את הבתים שלהם או גורשו מהם והם לא יכולים לחזור אליהם). תוצאות המלחמה היו קשות מאוד לפלסטינים. הפלסטינים מכנים את האירועים במלחמת העצמאות בשם אל-נכבה (האסון).

אזורים רחבים שקבשה מדינת ישראל במלחמת העצמאות, בעיקר בדרום, התרוקנו כמעט לגמרי מאוכלוסייה פלסטינית, ואילו באזורים אחרים, בעיקר בגליל, נשארו יישובים פלסטיניים, והתושבים בהם היו לאזרחים של מדינת ישראל.

גורמים שהפכו כמחצית מהפלסטינים לפליטים במהלך המלחמה:

- כבר בתחילת מלחמת העצמאות עזבו משפחות ממעמד (סטטוס) גבוה את האזורים של הלחימה בערים המעורבות: ירושלים, חיפה ויפו. העזיבה של המשפחות העשירות החלישה את המצב של שאר האוכלוסייה, ורבים מהם גם עזבו.
- המעבר של "ההגנה" למדיניות של התקפה (במסגרת תוכנית ד') הביאה לכיבוש של הערים המעורבות וכפרים פלסטיניים (לדוגמה קסטל ודיר יאסין שליד

מפת החלוקה של האו"ם מול מפת הסכמי שביתת הנשק

ירושלים). חלק מהערבים בערים ובכפרים שנכבשו ברחו במלחמה. במקרים אחדים הכוחות היהודיים שנכנסו לשכונות ולכפרים הערביים פקדו על התושבים להתפנות מהבתים. היו גם מעט כפרים שקיימו יחסים טובים עם היישוב היהודי, והתושבים נשארו בבתים שלהם גם כשכוחות "ההגנה" כבשו את השטח.

ג. העובדה שלפלסטינים לא הייתה הנהגה מאורגנת פגעה במצב של האוכלוסייה הפלסטינית. תושבים רבים דאגו קודם כל לחיים שלהם ושל המשפחות שלהם וביקשו להתרחק מהסכנה.

ד. היו מקרים שבהם צה"ל וגם צבאות מדינות ערב דרשו מתושבים פלסטינים להתפנות מהבתים שלהם כדי שלא ייפגעו מהלחימה. במקומות אחרים צה"ל לא רצה להשאיר אוכלוסייה עוינת באזור וגירש את התושבים הפלסטינים. למשל, צה"ל גירש את רוב התושבים בערים לוד ורמלה שנכבשו בקרבות עשרת הימים.

בסוף המלחמה נשארו מאות אלפי פליטים פלסטינים בשטחים של ארץ ישראל שהיו בשליטה של מדינות ערב (הגדה המערבית ורצועת עזה) או בתוך מדינות ערב. רבים מהם התרכזו במחנות פליטים בלי אמצעי קיום ונזקקו לסיוע (עזרה) בדור ומזון.

הבעיה של הפליטים הפלסטינים לא נפתרה לאחר המלחמה, והיא אחת הבעיות שעומדות במוקד הסכסוך בין ישראל לפלסטינים עד היום. הפלסטינים ומדינות ערב טענו כי ישראל היא האחראית ליצירת בעיית הפליטים הפלסטינים, ולכן היא צריכה לקבל אחריות על הבעיה ולאפשר לפליטים לחזור לבתים שלהם. רוב מדינות ערב, חוץ מירדן, לא הסכימו לקלוט את הפליטים הפלסטינים כאזרחים בשטחים שלהן. הם נשארו לגור במחנות פליטים במדינות ערב.

מדינת ישראל סירבה לאפשר לפליטים הפלסטינים לשוב לבתים שלהם, ואף מנעה בכוח ניסיונות חזרה של פלסטינים לאחר המלחמה. ישראל טענה שרוב הפליטים הפלסטינים עזבו את הבתים שלהם מרצון ואין לה אחריות או חובה כלפיהם. עוד טענה ישראל שמדינות ערב צריכות ליישב בשטחים שלהן את הפליטים הפלסטינים, כפי שישראל קלטה את העולים ממדינות ערב.

1. מה היו ההישגים של מדינת ישראל בסוף מלחמת העצמאות?
2. גם למצרים ולירדן היו הישגים ורְוָחוֹם ממלחמת העצמאות. הסבירו מה היו ההישגים של כל אחת מהן.
3. הסבירו את הקשר בין השלבים והמאפיינים של מלחמת העצמאות לבין ההתפתחות של בעיית הפליטים הפלסטינים.

מלמעלה למטה:

פליטים פלסטינים בורחים מהגליל

ערביי חיפה שהחליטו לברוח

כיבוש באר שבע - מבצע משה, אוקטובר '48

כניעת הערבים

את שתי התמונות התחתונות צילם אריה וולק

פרק ג

מדינת ישראל במזרח התיכון

מה בפרק?

בפרק שש יחידות

יחידה ראשונה: המזרח התיכון בשנות ה-50 וה-60.

יחידה שנייה: גורל היהודים בארצות האסלאם בשנים 1940-1970.

יחידה שלישית: בעיות לא פתורות בעקבות מלחמת העצמאות ומדיניות הביטחון של ישראל בשנות ה-50.

יחידה רביעית: מלחמת ששת הימים, 1967.

יחידה חמישית: מלחמת יום הכיפורים, 1973.

יחידה שישית: הסכמי השלום בין ישראל לבין מצרים וירדן.

דתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית אומיים ובכל-אנושיים והוריש לעולם כולו את אחרי שהוגלה העם מארצו בכוח הזרוע שמר לו זווית, ולא חדל מתפלה ומתקווה לשוב לארצו ולמדינתו.

תוך קשר היסטורי ומסורתי זה התרו היהודים מולדתם העתיקה, ובדורות האחרונים שבו לארץ-עפילים ומגיעים הפריחו נשמות, התיו שפתם העברית וקיומו ישוב גדל והולך השליש על משקו והתרבות צמח, מביא ברבת הקידמה לכל תושבי הארץ ונוט ממלכתית.

שנת תרנ"ז (1897) נתכנס הקונגרס הציוני לקולל וינה היהודית תיאודור הרצל והכריז על זכות מדינת בארצו.

זכות זו הוכרה בהצהרת בלפור מיום ב' בנובמבר 1917 בר האומיים, אשר נתן במיוחד תוקף בין-לאומי יהודי לבין ארץ-ישראל וכזכות העם היהודי להקים שואה שנתחוללה על עם ישראל בזמן האחרון, בה יודים באירופה, הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח לחוסר המוכרדת והעצמאות על ידי הידוש המדינה שר תפוח לרווחה את שרי המולדת לכל יהודי עמדת של אומה שוות-זכויות בתוך משפחת העמים ארית הפליטה שניצלה מהטבח הנאצי האיום חירות לא חדלו להעפיל לארץ-ישראל, על אף כי סקו לתבוע את זכותם להיות בבוא חירות ועמליש מלחמת העולם השנייה תרם הישוב העברי בארץ אומות השוחרות חירות ושלוש נגד כוחות הרש נאמאצו המלחמתי קנה לו את הזכות להמנות אומות המאוחדות.

29 בנובמבר 1947 קיבלה עצרת האומות המאוחדות קמת מדינה יהודית בארץ-ישראל, העצרת ארץ-ישראל לאחוז בעצמם בכל הצעדים הנדרש הולטה. הברה זו של האומות המאוחדות בזכות ידינתו אינה ניתנת להפקעה.

היו זכותו הטבעית של העם היהודי להיות בכל צמח במדינתו הריבונית.

פיקך נתכנסנו, אנו חברי מועצת העם, וזתנועה הציונית, ביום סיום המנדט הברי בתוקף זכותנו הטבעית וההיסטורית ועצרת האומות המאוחדות אנו מכריזים בדינה יהודית בארץ-ישראל, היא מדינתנו קובעים שהחל מרגע סיום המנדט, הליג ייר תש"ח, 15 במאי 1948, ועד להקמת השלטון המדינה בהתאם לחוקה שתקבע על ידי הלא יאוחר מ' באוקטובר 1948 - תפעל מועצת הלאומית, ומוסד הביצוע שלה, מנהל-העם, יהווה ל המדינה היהודית, אשר תיקרא בשם ישראל.

דינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית שיקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה וזויות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם עיון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בטיה חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות, קדושים של כל הדתות, ותהיה נאמנה לעקר אומות המאוחדות.

דינת ישראל תהא מוכנה לשדת פועלה ול האומות המאוחדות בהגשמת החלטת העצרת 1947 ותפעל להקמת האחדות הכלכלית של א

שאלות מכוונות

1. מהו תהליך הדג-קולוניזציה במזרח התיכון ומה היו הלורמים לו?
2. כיצד השפיע תהליך הדג-קולוניזציה על הארצות השונות באזור המזרח התיכון?
3. כיצד השפיעה "המלחמה הקרה" על הקמת המדינות במזרח התיכון ועל המשטר בהן?
4. מה היו הלורמים לממנות של איחוד ופיצול המדינות במזרח התיכון ומה היו הביטויים לממנות האלה?
5. מה היו המטרות של נשיא מצרים, ג'מאל עבד אל נאצר, במדיניות הפנים ובמדיניות החוץ של מצרים בשנות ה-50 וה-60? כיצד השפיעה מדיניות זו על המזרח התיכון?

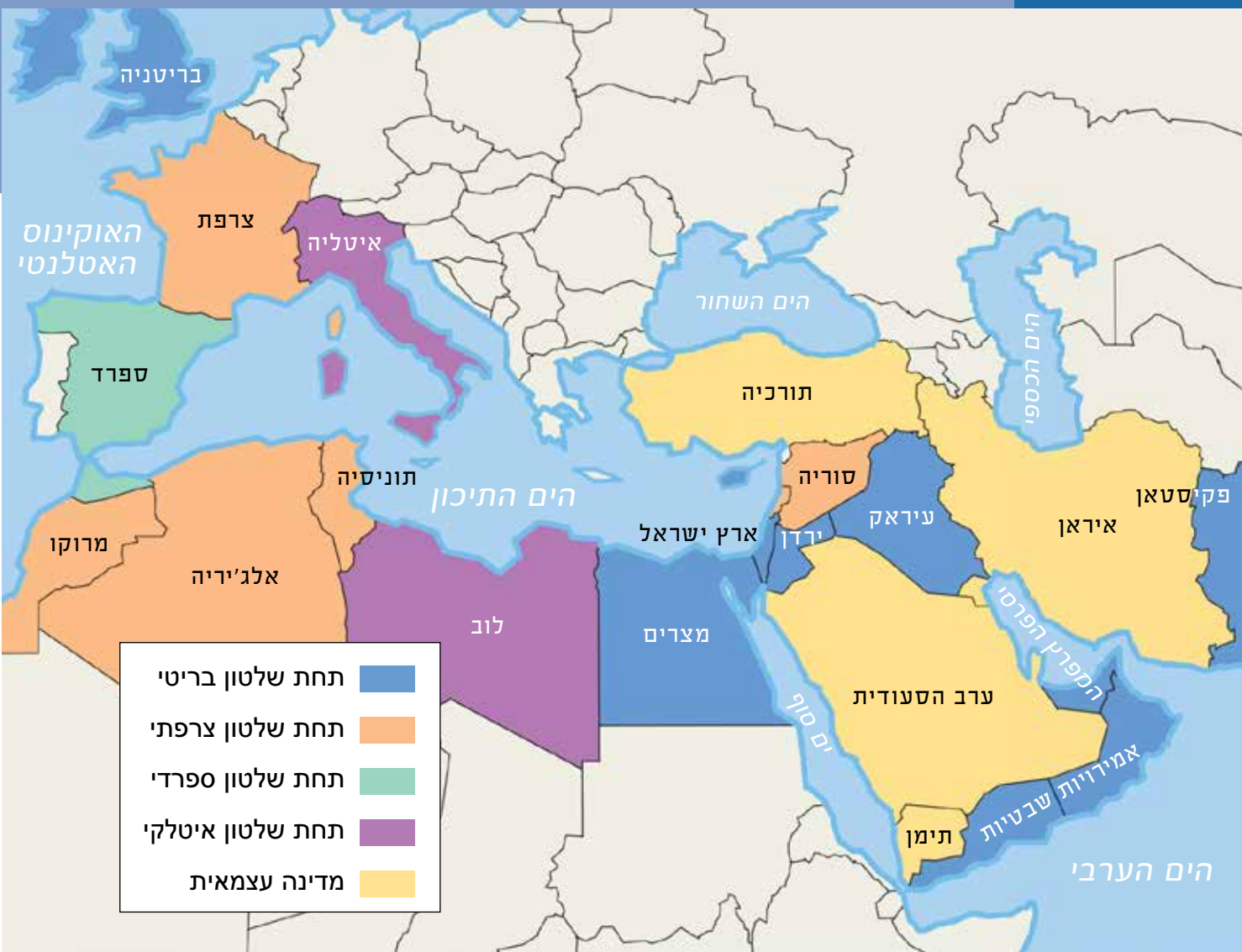
א. תהליך הדג-קולוניזציה והקמת מדינות עצמאיות במזרח התיכון

במאה ה-16 התחילו מעצמות אירופה להשתלט על שטחים מחוץ לאירופה. תהליך זה נקרא **קולוניזציה**. תהליך זה הגיע לשיא בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20. במזרח התיכון (כולל צפון אפריקה) התחיל תהליך זה במאה ה-19, והשיא שלו הגיע אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשבריטניה וצרפת קיבלו את המנדטים מחבר הלאומים.

עוד על המנדטים אפשר לקרוא בספר "אנשים משנים מציאות" מאת ד"ר קציעה אביאלי - טביבאן בעמודים 119 - 126

מפת המנדטים
במזה"ת

• מדוע השתלטו המצמחות באירופה על שטחים במזרח התיכון בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20?

תהליך הדה-קולוניזציה התרחש אחרי מלחמת העולם השנייה, בשנות ה-50 וה-60, באסיה ובאפריקה. בתהליך הדה-קולוניזציה המעצמות של אירופה עזבו את השטחים ששלטו עליהם, ובשטחים האלה קמו מדינות עצמאיות.

מפת המזרח התיכון בין שתי מלחמות עולם

1. הגורמים שהשפיעו על תהליך הדה-קולוניזציה במזרח התיכון

בריטניה וצרפת התחילו לפנות את השטחים ששלטו עליהם במזרח התיכון אחרי מלחמת העולם השנייה מִקָּמָה סיבות. יש סיבות שקשורות לתהליכים במזרח התיכון, ויש סיבות שקשורות לתהליכים פוליטיים וכלכליים בעולם:

- **מאבק לעצמאות** - כבר אחרי מלחמת העולם הראשונה קמו תנועות לאומיות בעמים שחיו תחת שלטון המעצמות. תנועות אלו הושפעו מרעיון הלאומיות (ההגדרה העצמית), והמשכילים דרשו עצמאות בשם עקרון הלאומיות. השתתפות של חיילים מהמושבות בצבא של המעצמות בשתי מלחמות העולם חיזקה את הנכונות של העמים להיאבק למען העצמאות שלהם נגד שלטון זר.
- **שיקולים כלכליים** - אחד הגורמים העיקריים לקולוניזציה בעבר היה היתרון הכלכלי בשליטה על אזורים שהיו מקור לחומרי גלם (משאבים) וכוח עבודה זול. אחרי מלחמת העולם השנייה השליטה במושבות כבר לא הייתה רווחית. המחיר של המשך השליטה במושבות היה גבוה במיוחד. מחיר זה עלה מאוד כשהיה צריך לשלוח צבא נגד התנועות שדרשו עצמאות.
- **התנגדות בין-לאומית לקולוניאליזם** - אחרי מלחמת העולם השנייה גדלה ההתנגדות הציבורית לקולוניאליזם. השליטה על העמים באפריקה ובאסיה והניצול שלהם נתפס במדינות המערב כמנוגד לרעיון של זכויות האדם ולעיקרון של ההגדרה העצמית. ארגון האו"ם שָׁקַם אחרי מלחמת העולם השנייה קידם את הדה-קולוניזציה ואת ההקמה של מדינות עצמאיות בשטחים שהיו בשליטה של מעצמות אירופה.
- **"המלחמה הקרה" וההתנגדות של מעצמות-על לקולוניאליזם** - לאחר מלחמת העולם השנייה החלה יריבות בין שתי מעצמות-על: ארצות הברית וברית המועצות. היריבות נקראת "המלחמה הקרה" (על המלחמה הקרה תקראו בעמ' 70). כל אחת ממעצמות אלה התנגדה לקולוניאליזם מהסיבות שלה: עוד לפני מלחמת העולם השנייה ארצות הברית התנגדה לקולוניאליזם של בריטניה וצרפת משום שהיא תמכה (הייתה בעד) בחירות (חופש) ובסחר חופשי. ארצות הברית תמכה בדרישות של עמים לעצמאות והעריכה שהתמיכה בעמים אלה תסייע לה לחזק את המעמד הפוליטי והכלכלי שלה בעולם. בריטניה וצרפת לא יכלו להתעלם מהלחץ האמריקני לדה-קולוניזציה. ברית המועצות התנגדה לקולוניאליזם מסיבות אידיאולוגיות - בשם רעיון הקומוניזם היא קראה להפסיק את הניצול של בני אדם אחרים. ברית המועצות התנגדה לקולוניאליזם כי היא רצתה להחליש את מעצמות המערב ואת ההשפעה שלהן על אזורים בעולם. הדה-קולוניזציה הייתה דרך להחליש אותן. ברית המועצות שאפה להשיג השפעה על המדינות החדשות שישתחררו מהשליטה של מעצמות המערב.

2. ההשפעות של הדה-קולוניזציה על המזרח התיכון

תהליך הדה-קולוניזציה במזרח התיכון התרחש בארצות רבות בצורות שונות ובזמנים שונים. עם זה, לדה-קולוניזציה בכל הארצות יש כמה מאפיינים משותפים:

בחלק מהארצות במזרח התיכון התנהל מאבק ארוך ואלים של העמים המקומיים נגד המעצמות הקולוניאליות עד שהן עזבו. במאבק לשחרור של העמים במזרח התיכון סייעו מדינות ערביות שכבר זכו לעצמאות.

המעצמות ניסו לשמור על השלטון שלהן במזרח התיכון בכל מיני דרכים. לפעמים הן דיכאו את ההתנגדות לשלטון בכוח, ולפעמים הן ניסו להקים שלטונות חסות מקומיים ואוטונומיים שיִשְׁתְּרוּ את האינטרסים שלהן.

במשך שנים חילקו המעצמות ביניהן את אזוּרֵי השליטה באמצעות כיבושים והסכמים לפי אינטרסים שלהן. לכן הגבולות שקבעו המעצמות לא נקבעו לפי העמים שחיו בארצות האלה,

ההבדל בן הקולוניאליזם הבריטי לקולוניאליזם הצרפתי

בתחום הזה היה הבדל בין בריטניה לבין צרפת. בריטניה נתנה עצמאות לעירק (1932) ולירדן (1946), ועזבה את ארץ ישראל ב-1948. בשנות ה-50 השלטון במצרים השתנה - משלטון חסות בריטי לשלטון עצמאי וריבוני. לעומת זאת צרפת בדרך כלל השתמשה באמצעים אלימים וכוחניים יותר של דיכוי בארצות שהיו בשליטה שלה. היא הייתה צריכה לוותר על המנדט שהיא קיבלה בסוריה ובלבנון, וזמן קצר לאחר סוף מלחמת העולם השנייה היא העניקה להן עצמאות. באזורים שהיו תחת שלטון צרפתי בצפון אפריקה תהליך הדה-קולוניזציה נמשך זמן רב יותר והסתיים רק בשנות ה-60.

והקביעה של המעצמות יצרה לפעמים מדינות שיש בהן אוכלוסיות שונות, ולעיתים דתות, עדות ושבטים שונים.

3. ההשפעות של המלחמה הקרה על המזרח התיכון

החשיבות של המזרח התיכון בתקופה של המלחמה הקרה (וגם כיום) קשורה במיקום הגאוגרפי - החיבור בין אסיה, אירופה ואפריקה - ובמאגרים הגדולים של נפט שהתגלו באזור.

ברית המועצות וארצות הברית ניסו להשפיע על האופי של המשטרים במדינות החדשות במזרח התיכון והתערבו בפוליטיקה הפנימית בתוכן. שתי המעצמות ניסו להשיג יתרונות כלכליים במדינות במזרח התיכון, וכדי לקרב אותן אליהן ואל גוש המדינות שתומכות בהן במסגרת המלחמה הקרה הן העניקו למדינות באזור סיוע כלכלי, טכנולוגי וצבאי.

על דוגמה אחת להשפעה של המלחמה הקרה על המזרח התיכון למדתם בפרק א' על הדיון באו"ם בעניין תוכנית החלוקה של ארץ ישראל בכ"ט בנובמבר 1947 (עמ' 29).

ביחידות הבאות שבפרק זה (למשל ביחידות העוסקות במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים) יופיעו עוד דוגמאות למעורבות של ארצות הברית וברית המועצות במזרח התיכון, למשל במצרים, ולהשפעה שהייתה למעורבות הזאת על היחסים בין מדינות ערב לישראל.

ב. גורמים של אחדות ופירוד בעולם הערבי במזרח התיכון

בשנות ה-50 וה-60 של המאה ה-20 התקיימו בעולם הערבי במזרח התיכון מגמות של אחדות ומגמות של פיצול (הפרדה).

1. גורמים מאחדים בעולם הערבי

- **דת האסלאם והתרבות הערבית** - רוב התושבים במדינות הערביות במזרח התיכון היו מוסלמים. הדת המשותפת יצרה תחושה של אחדות ובאה לביטוי גם במנהגים, בחגים ובטקסים דומים. לרוב האוכלוסייה במזרח התיכון היו גם שפה משותפת, תרבות דומה והיסטוריה משותפת.
- **לאומיות ערבית ומנהיגים כריזמטיים** - כבר בסוף מלחמת העולם הראשונה היה ניסיון להקים מדינה ערבית גדולה במזרח התיכון. בשנות ה-50 וה-60 הופיעו מנהיגים כריזמטיים, לדוגמה נשיא מצרים גמאל עבד-אלנאצר, ומפלגות לאומיות, לדוגמה הבעת' (התחיה) בסוריה ובעירק. מנהיגים ומפלגות אלו הציגו את השאיפה לאחד את העולם הערבי תחת הנהגתם כחלק של המדיניות שהם ניסו לקדם.
- **המאבק במדינת ישראל** - אחד הגורמים שאיחדו את העולם הערבי היה ההתנגדות לקיומה של מדינת ישראל. התעמולה הערבית הציגה את מדינת ישראל כגורם זר וקולוניאלי בתוך העולם הערבי. לפי התעמולה הערבית היה אסור להסכים לקיום של מדינת ישראל והיה צריך להיאבק נגדה בכל הדרכים: צבאיות, מדיניות וכלכליות. האויב המשותף (מדינת ישראל) והמטרה המשותפת (המאבק במדינת ישראל) חיזקו מגמות של אחדות בעולם הערבי.

המגמות של האחדות בעולם הערבי באו לידי ביטוי בפעולות מדיניות:

- **הליגה הערבית** הוקמה בקהיר ב-1945 בעידוד של בריטניה. המטרה של הליגה הערבית הייתה להגביר את התיאום ושיתוף הפעולה בין מדינות ערב. חלק גדול מהפעילות שלה היה תעמולה נגד מדינת ישראל וניסיונות לתאם בין מדינות ערב את המאבק נגדה. הליגה הערבית איימה בהחרם על חברות מסחריות בין-לאומיות, וכתוצאה מכך חברות רבות לא קיימו קשרים של מסחר עם מדינת ישראל. הסכסוכים והיריבויות בין מדינות ערב לאורך השנים החלישו את הכוח והמעמד של הליגה הערבית, והיא לא הצליחה לקדם את רוב המטרות שלה.

- איחוד של מדינות ערביות - בשנות ה-50 וה-60 היו כמה ניסיונות לאחד מדינות ערביות למסגרת מדינית אחת. הדוגמה העיקרית ליוזמה כזאת של איחוד היא ההקמה של רע"ם - רפובליקה ערבית מאוחדת, שהייתה איחוד של מצרים וסוריה תחת שלטון משותף. רע"ם הוקמה בשנת 1958, ובשנת 1961 סוריה פרשה ממנה והיא התפרקה.
- בשנה שנוסדה רע"ם, 1958, הקימו גם את הפדרציה הערבית, שהייתה מסגרת מדינית משותפת לירדן ולעירק, אך היא התפרקה לאחר חמישה חודשים.
- ועידות פסגה - המנהיגים של מדינות ערב נפגשו לוועידות פסגה. בוועידות האלה הם קבעו את העמדה המאוחדת של העולם הערבי, וגם עסקו בהתנגדות למדינת ישראל ובתמיכה במאבק של הפלסטינים נגד ישראל.

וועידת פיסגה ערבית, קהיר, ינואר 1964

2. מגמות של פירוד בעולם הערבי

בצד מגמות של אחדות בעולם הערבי היו גם מגמות של פירוד ואף יריבות. כמה מהגורמים למגמות הפירוד הם:

- **מיעוטים דתיים ועדתיים** - האסלאם הוא גורם מאחד בעולם הערבי, אבל גם מפלג. רוב הערבים במזרח התיכון שייכים לזרם הסוני באסלאם, אך יש מדינות ערב, לדוגמה לבנון ותימן, שיש בהן מיעוט השייך לזרם השיעי באסלאם. בין שני הזרמים האלה של האסלאם יש יריבות, והיריבות הזאת יוצרת, בעבר וגם היום, מתחים ופירוד בעולם הערבי. חוץ מהאוכלוסייה המוסלמית יש במדינות ערב מיעוטים דתיים - נוצרים ודרוזים - ומיעוטים עדתיים - לדוגמה הכורדים. המתחים הדתיים והפוליטיים בין הקבוצות האלה הובילו ליריבויות בין מדינות ערב ולמלחמות אזרחים בתוכן.
- **מתח בין משטרים שונים** - בשנות ה-50 וה-60 שלטו בכמה ממדינות ערב משטרים מלוכניים שמרניים, ובמדינות אחרות נוצר משטר רפובליקני (ולפעמים מהפכני). בגלל האופי השונה והמטרות השונות של המשטרים האלה התפתחו מתחים ביניהם. המשטרים המלוכניים השמרניים, למשל בירדן ובסעודיה, ביקשו לשמור על הכוח שלהם ועל המבנה החברתי אצלם. לעומת זאת משטרים רפובליקניים חדשים באותה התקופה, לדוגמה במצרים, בסוריה ובעירק, רצו לקדם שינויים חברתיים ואת הרעיון של האחדות הערבית בהנהגה שלהם.
- **המלחמה הקרה** הגבירה את המתיחות שכבר הייתה קיימת בין המשטרים של מדינות ערב. המדינות התחלקו בתמיכה בשתי המעצמות הגדולות. בדרך כלל ארצות הברית ומדינות הגוש המערבי תמכו במשטרים המלוכניים השמרניים, לדוגמה בסעודיה ובירדן, ואילו ברית המועצות ומדינות הגוש המזרחי תמכו במשטרים הרפובליקניים המהפכניים, לדוגמה במצרים ובסוריה.

למגמות של הפירוד בעולם הערבי בשנות ה-50 וה-60 היו ביטויים רבים:

- **התערבות בעניינים של מדינות אחרות** - השליטים של מדינות ערב התערבו בעניינים של מדינות ערביות אחרות, עזרו לקבוצות מתנגדות למשטר ואף שלחו כוחות צבא שלהן כדי לתמוך בקבוצות האלה למשל, נשיא מצרים נאצר ניסה להשפיע על המשטרים בירדן ובעירק; מצרים וסעודיה התערבו במלחמת האזרחים בתימן בשנים 1962-1970.
- **היחס לפלסטינים** - התמיכה בפלסטינים וההתנגדות למדינת ישראל היו גורם מאחד בעולם הערבי, אבל למעשה הפעילות של מדינות ערב למען העצמאות לפלסטינים הייתה ביטוי ליריבות ולתחרות ביניהן. ירדן רצתה להמשיך לשלוט על הגדה המערבית והתנגדה לארגונים הפלסטיניים העצמאיים, ואילו מצרים וסוריה התנגדו לשליטה של ירדן על הפלסטינים ולכן תמכו בארגונים פלסטיניים.

ג. מדיניות הפנים ומדיניות החוץ של מצרים בתקופה של שלטון נאצר

בשנים 1882-1936 הייתה מצרים בשליטה של בריטניה. בשנים אלו היה שלטון מלוכני מקומי במצרים אבל לא הייתה לו עצמאות מלאה. במצרים קמו מפלגות וארגונים לאומיים, ומפלגת ה"נִפְד" (משלחת) הייתה הגדולה והחזקה ביותר. בשנת 1936 חתמו מצרים ובריטניה על חוזה ידידות, ובו נקבע שמצרים תקבל עצמאות אבל שהצבא הבריטי יישאר במצרים כדי להגן על תעלת סואץ ושבִּרְטַנְיָה תוכל להשתמש בבסיסים ובמתקנים צבאיים במצרים בזמן מלחמה. באותה השנה עלה לשלטון המלך פארוק. בשנות ה-40 ותחילת שנות ה-50 התגברה הביקורת במצרים על הממשלה, על המלך פארוק ועל הנוכחות של הצבא הבריטי במדינה. הביקורת נגד פארוק והממשלה התחזקה לאחר הכישלון של הצבא המצרי בפלישה לארץ ישראל ב-1948 (מלחמת העצמאות).

1. מהפכת הקצינים החופשיים והעלייה של נאצר לשלטון

ביולי 1952 קבוצה של קצינים בצבא מצרים שנקראה "הקצינים הצעירים" ארגנה הפיכה. הקצינים הצעירים הדחו מהשלטון את המלך פארוק והכריזו שמצרים היא רפובליקה. הגנרל מוחמד נגיב התמנה לנשיא מצרים וג'מאל עבד א-נאצר היה הסגן שלו. בנובמבר 1954 הדיח נאצר את נגיב והתמנה לנשיא מצרים. נאצר שלט במצרים עד למותו ב-1970.

נאצר מנופף לקהל המשולהב עם עלייתו לשלטון במצרים

2. מדיניות הפנים של נאצר

נאצר ביסס את השלטון שלו במצרים על ידי דיכוי של כל סימן לביקורת או להתנגדות ועל ידי תמיכה של ההמונים. הוא השתמש בצבא ובמשטרה כדי לאסור מתנגדים, הפעיל צנזורה על כלי התקשורת והוציא אל מחוץ לחוק את כל המפלגות פרט למפלגתו שלו.

נאצר פעל כדי לשפר את המצב הכלכלי של מצרים ואת רמת החיים של התושבים על ידי חלוקה מחדשת של אדמות חקלאיות, פיתוח של התעשייה ורפורמות בחינוך ובשירותים החברתיים. הוא קרא למדיניות שלו "סוציאליזם ערבי" ושאף להפוך את מצרים למדינה חילונית שתוביל את העולם הערבי.

3. מדיניות החוץ של נאצר

מדיניות החוץ של נאצר התבססה על תפיסה של **שלושה מעגלים**. לפי נאצר, למצרים צריך להיות תפקיד מרכזי בשלושה מעגלים של השפעה: העולם הערבי, העולם המוסלמי ומדינות אפריקה.

בעולם הערבי הייתה לנאצר השפעה גדולה. הוא יצא נגד מעצמות המערב והצליח להלאים את תעלת סואץ (להעביר אותה לשליטה מלאה של מצרים). נאצר הצליח לאחד את מצרים וסוריה לתקופה קצרה במסגרת רע"ם וזכה לתמיכה ולאהדה מצד המונים במדינות ערב. במהלך שנות ה-60 ההשפעה של נאצר ירדה. הוא סיבך את הצבא המצרי במלחמת אזוריים בתימן, ומצרים הפסידה במלחמת ששת הימים - אירועים אלו פגעו ביכולת שלו לקדם איחוד ערבי בהנהגה שלו.

נאצר פעל גם במעגלים האחרים - העולם המוסלמי ומדינות אפריקה - כדי לחזק את מצרים על ידי שיתוף פעולה עם מדינות ועם תנועות שפעלו למען עצמאות של המדינות באפריקה. במלחמה הקרה בין ארצות הברית ומדינות המערב לבין ברית המועצות והמדינות הקומוניסטיות התרחק נאצר מהמערב והתקרב לצד של ברית המועצות. ברית המועצות העבירה למצרים נשק, סיוע טכנולוגי וסיוע כלכלי.

סכר אסואן

אחד המפעלים הגדולים והחשובים שקידם נאצר במצרים היה בנייה של סכר גדול על הנילוס - סכר אסואן. נאצר רצה שהסכר יעזור לפיתח את החקלאות והתעשייה במצרים על ידי ניצול טוב יותר של המים בנילוס וייצור חשמל בעזרתם. בעקבות התקרבות נאצר לברית המועצות ביטלה ארצות הברית את התמיכה שלה בבנייה של הסכר. ברית המועצות שלחה למצרים סיוע כדי לבנות אותו. ב-1970 הושלמה בניית סכר אסואן.

• כמה הפנייה של סכר אסואן מהטאת את מדיניות הפנים ואת מדיניות החוץ של נאצר?

שאלות לסיכום
ולחברה

1. לתהליך הדה-קולוניזציה במזרח התיכון היו כמה גורמים: מאבק לעצמאות, שיקולים כלכליים, התנגדות בין-לאומית לקולוניאליזם והתנגדות של מעצמות-העל לקולוניאליזם.
א. מיינו את הגורמים האלה לגורמים מקומיים (במזרח התיכון) ולגורמים בין-לאומיים.
ב. הסבירו גורם מקומי אחד וגורם בין-לאומי אחד.
2. כיצד פעל נאצר כדי לקדם את האחדות בעולם הערבי? האם הוא הצליח במדיניות החוץ שלו?
3. נאצר היה רודן (דיקטטור) והפעיל דיכוי וצנזורה כלפי המתנגדים לו. אף על פי כן הוא זכה לאהדה ולהערצה מההמונים במצרים. כיצד אפשר להסביר זאת? בססו את התשובה שלכם על שתי עובדות היסטוריות.

יחידה שנייה: גורל היהודים בארצות האסלאם בשנים 1940-1970

שאלות מכוונות

1. מה הייתה ההשפעה של ה'הג'ה-קלאוניזציה' על ההקמה של מדינות עצמאיות במזרח התיכון על היהודים שחיו באזורים האלה?
2. מה היו ההשפעות של הקמת מדינת ישראל ועל המלחמות בין ישראל למדינות ערב על המצב של היהודים במדינות אלו?
3. מה הקשר בין הפעילות הציונית והפעולות של מדינת ישראל ובין העזיבה של היהודים את ארצות האסלאם?

א. היהודים יוצאים מארצות האסלאם - מבט-על

בשנת 1948 חיו בארצות האסלאם כמיליון יהודים. עשרים שנה אחר-כך, ב-1969, נשארו בהן פחות מ-200,000 יהודים. זאת אומרת שבעשרים שנה עזבו כ-80% מהיהודים את הארצות שחיו בהן שנים רבות. רוב היהודים עלו לישראל, ואחרים היגרו לארצות אחרות.

היהודים בארצות האסלאם בשנים 1948-1969

ארץ	1948	1969
מרוקו	250,000	50,000
אלג'יריה	130,000	1,500
תוניסיה	85,000	10,000
לוב	40,000	100
מצרים וסודן	70,000	1,000
עירק	125,000	2,500
תימן	45,000	בודדים
סוריה ולבנון	27,000	5,000
אירן	90,000	80,000
ע'דן	8,700	בודדים
אפגניסטן	5,000	800
טורקיה	80,000	39,000
סך הכול	955,700	189,900

(מתוך: חיים סעדון, בגלוי ובסתרי: העליות הגדולות מארצות האסלאם 1948-1967,

יד יצחק בן-צבי, 2000, עמ' 13.)

1. באילו מדינות מוסלמיות חיו רוב היהודים בשנת 1948?
היכן נמצאו מדינות אלו ומי שלט עליהן עד שנות ה-40?
2. באילו מדינות העזיבה של היהודים הייתה גדולה במיוחד?
ובאילו מדינות העזיבה הייתה קטנה במיוחד?

ב. הגורמים ליציאה של היהודים מארצות האסלאם

- **השפעות של תהליך הדה-קולוניזציה והתגברות הלאומיות:** בארצות שבהן היה שלטון קולוניאלי, למשל באלג'יריה, בלוב ובתוניסיה, התקרבו יהודים רבים לשלטון הקולוניאלי הקִזָּר ואימצו את התרבות המערבית שלו. התהליכים של הדה-קולוניזציה והקמה של מדינות עצמאיות הגבירו את התחושה של זָרֻת בקרב היהודים. הורגש ההבדל בין היהודים לבין הסביבה הערבית המוסלמית. במקרים אחדים ראו ביהודים משתפי פעולה עם השלטון הקולוניאלי.
- **מלחמת העצמאות והסכסוך בין ישראל למדינות ערב:** הקמת מדינת ישראל, מלחמת העצמאות והסכסוך בין ישראל לבין העולם הערבי השפיעו לרעה על המצב של היהודים בארצות האסלאם ועל היחס כלפיהם. במדינות שהיו מעורבות באופן ישיר במלחמה - למשל מצרים וסוריה - המצב של היהודים היה גרוע במיוחד: הרכוש של היהודים הוחרם, יהודים רבים נאָסְרו, והיו פרעות אלימות נגד הקהילה היהודית. גם במדינות שלא היו מעורבות בצורה ישירה במלחמה - למשל מרוקו ולוב - המצב של היהודים הפך קשה יותר בעקבות הסכסוך בין מדינת ישראל למדינות ערב.

הריסות בית הכנסת בעיר חלב שבסוריה לאחר הפרעות בשנת 1947 בעקבות ההחלטה באו"ם על החלוקה של ארץ ישראל

- **פעילות ציונית והקמת מדינת ישראל:** כבר בתחילת המאה ה-20 הייתה פעילות ציונית בקהילות יהודיות בארצות האסלאם. הפעילות הזאת התחזקה לאחר מלחמת העולם השנייה. הפעילות הציונית ביטאה את הקשר הדתי וההיסטורי של היהודים שחיו בארצות האסלאם לארץ ישראל. קשר זה הגיע לשיא עם הקמת המדינה והעלייה לארץ ישראל.
- **מדיניות "חיסול הגלויות" של ישראל:** מדינת ישראל תפסה את עצמה כאחראית לגורל של כל היהודים בעולם ונקטה מדיניות של "חיסול גלויות", כלומר: העלאה של קהילות יהודיות שלמות מארצות שהייתה בהן סכנה מיידית לגורל היהודים. במסגרת מדיניות זו פעלה ישראל להעלות את קהילות היהודים שבתים, בלוב ובעירק.

ג. סופה של הקהילה היהודית בלוב

בשנת 1948 חיו בלוב כ-40 אלף יהודים. לוב הייתה מאז 1911 תחת שלטון קולוניאלי איטלקי. כשפרצה מלחמת העולם השנייה סבלו היהודים בלוב מרדיפה ודיכוי מהשלטון האיטלקי ששלט בלוב (המשטר הפאשיסטי ששלט באיטליה שיתף פעולה עם גרמניה הנאצית).

בשנת 1943 כבשו הבריטים את לוב, ונראה כאילו המצב של היהודים משתפר. אבל בשנים 1944-1945 יחס האוכלוסייה המקומית ליהודים חזר להיות רע. אחד הגורמים להרעה ביחס כלפי היהודים היה התחזקות של התנועה הלאומית בלוב. תנועה זו ראתה ביהודים חלק מהשלטון הזר והאשימה אותם בשיתוף פעולה עם בריטניה.

בנובמבר 1945 פרצו פרעות נגד היהודים בלוב. הפרעות החלו בעיר טריפולי והתפשטו לאזורים אחרים. בפרעות נרצחו 132 יהודים ונגרם נזק רב לרכוש של היהודים. השלטון הבריטי בלוב לא הגן על היהודים, ותנועות נוער ציוניות שפעלו בלוב התארגנו להגנה עצמית אם יפרצו שוב פרעות.

מבנה בית הכנסת דאר-בישי
בטריפולי לאחר שהיהודים
האחרונים עזבו את לוב

החלטת האו"ם ב-1947, הקמת מדינת ישראל ומלחמת העצמאות ב-1948 הביאו לחידוש הפרעות ביהודים של לוב ביוני 1948. בפרעות אלה הראו היהודים שיש להם יכולת להתגונן מפני הפורעים (התוקפים) ולהתנגד להם. במהלך הפרעות נהרגו 13 יהודים.

עוד לפני הקמת מדינת ישראל החליטו רבים מהיהודים שחיו בלוב לעזוב אותה ולעלות לישראל. בשנים 1945-1946 צעירים יהודים שהיו חברים בתנועות ציוניות עלו לארץ במסגרת ההעפלה (ראו עמ' 16).

משנת 1949 הבריטים, שעדיין שלטו בלוב, אפשרו ליהודים לצאת, ועד 1952 עלו 32 אלף יהודים מלוב לישראל במסגרת מבצע "חיסול גלויות" (בשנת 1951 קיבלה לוב עצמאות).

אחרי מלחמת ששת הימים, בשנת 1967, פרצו שוב פרעות נגד הקהילה היהודית הקטנה שנשארה בלוב. השלטונות אפשרו ל-4,000 היהודים שחיו בלוב לצאת. רוב היהודים עלו לישראל. מעטים מהם היגרו לאיטליה, לקנדה ולמדינות אחרות.

שאלות לסיכום
ולחזרה

1. מה היו הגורמים לעזיבה של היהודים את ארצות האסלאם ולעלייה שלהם לארץ ישראל? מיינו אותם לגורמים דוחפים (לעזוב את ארץ המוצא) ולגורמים מושכים (לעלות לארץ ישראל).

2. הסבירו את האופן שבו השפיעה הקמת מדינת ישראל על היהודים שחיו בארצות האסלאם.

3. הציגו שני גורמים ליציאה של רוב היהודים מלוב בשנים 1948-1968.

יחידה שלישית: בעיות לא פתורות בעקבות מלחמת העצמאות ומדיניות הביטחון של ישראל בשנות ה-50

4.ג

שאלות מכוונות

המפות באדיבות שאול אריאלי, אטלס
מכון טרומן לסכסוך הישראלי-ערבי,
2021

1. אילו בעיות נשארו אילו בעיות חדשות נוצרו למדינת ישראל לאחר מלחמת
העצמאות וההתייחסות אל ההסכמים לשביתת נשק?

2. מהי בעיית הביטחון השלש ישראל ניצבה בפניה
השנות ה-50 וכיצד היא ניסתה להתמודד איתה?

3. מהי בעיית הביטחון ההסיסי שישראל ניצבה בפניה
השנות ה-50 וה-60 וכיצד היא ניסתה להתמודד?

4. מדוע יצאה ישראל למבצע קדש (מלחמת סיני) בשנת
1956 ומה היו התוצאות וההשפעות שלו?

א. הבעיות הבלתי פתורות בעקבות מלחמת העצמאות

• על פי המפות, אילו בעיות יכולות להתעורר בין ישראל לבין המדינות
השכנות שלה?

בסוף מלחמת העצמאות נחתמו בין ישראל לבין השכנות שלה (מצרים, ירדן, סוריה ולבנון) הסכמים לשביתת נשק. הסכמים אלו הביאו לסיום המלחמה. הם לא היו הסכמי שלום, והם השאירו בעיות רבות בלי פתרון בין ישראל למדינות השכנות.

סוריה - אחת הבעיות בין ישראל לסוריה הייתה הגבולות. בהסכמים לשביתת נשק נקבעו כמה אזורים בין ישראל לסוריה שהוכרזו שטחים מפורזים (שאסור להכניס אליהם צבא). ישראל הבינה את המשמעות של הפירוז כשטחים ששייכים לה. סוריה ראתה בשטחים האלה שטחים ניטרליים שאסור לישראל להיכנס אליהם. הסכסוך על השטחים המפורזים הוביל לתקריות ירי בין ישראל לסוריה לאורך שנות ה-50 וה-60.

בעיה אחרת הייתה **בעיית המים**. ישראל הייתה תלויה מאוד במים שזרמו מנהר הירדן אל ימת הכינרת. רוב מקורות המים של נהר הירדן יצאו מהשטח של סוריה ולבנון. סוריה ניסתה להשתלט על המים האלה ולמנוע מהם להגיע לישראל. הסכסוך בין ישראל לסוריה על המים היה אחד הגורמים למלחמת ששת הימים (ראו עמ' 70).

ירדן - גם בין ישראל לירדן הבעיה העיקרית הייתה שאלת הגבולות. אחת הבעיות שלא נפתרה הייתה בעיית ירושלים. לפי החלטת האו"ם מ-1947 ירושלים הייתה אמורה להיות תחת שלטון בין-לאומי. בהסכמים לשביתת הנשק ירדן וישראל חילקו ביניהן את השליטה בירושלים. ישראל שלטה על החלק המערבי של העיר וירדן שלטה על החלק המזרחי, כולל העיר העתיקה. ירדן לא נתנה ליהודים להגיע למקומות הקדושים (לדוגמה הכותל המערבי), ומדי פעם צלפים ירדנים ירו לעבר השכונות היהודיות שהיו קרובות לגבול. בעיה אחרת הייתה הסתגנונות (כניסה לא חוקית) של פלסטינים מירדן לתוך השטחים של ישראל, עליה נפרט בסעיף ב.

מצרים - גם בגבול בין ישראל למצרים נשארו בעיות לא פתורות, בעיקר בעניין הפיקוח על האזורים המפורזים בנגב וההסתננויות מרצועת עזה לתוך ישראל, עליהן נפרט בסעיף ג.

ב. בעיית הביטחון הבסיסי הקיומי של ישראל בשנות ה-50

שביתת הנשק בין ישראל למדינות ערב בסוף מלחמת העצמאות לא הפסיקה את הסכסוך ולא הובילה לשלום. מדינות ערב סירבו (לא הסכימו) להכיר בקיום של ישראל והודיעו שהן מתכוונות לצאת ל"סיבוב שני", כלומר להמשיך במלחמה בישראל. הן דרשו מישראל לוותר על שטחים שישראל כבשה במלחמת העצמאות וגם לקבל לשטח שלה את כל הפליטים הפלסטינים שחיו במחנות הפליטים (עוד על בעיית הפליטים הפלסטינים ראו בעמ' 67).

הדרך של ישראל להתמודד עם בעיית הביטחון הבסיסי הייתה בחיזוק הכוח של צה"ל ובניסיון לשמור על עליונות צבאית מול מדינות ערב, שאיימו על ישראל. ישראל הִחלה לפתח תעשיית נשק עצמאית וחיפשה פְּעִלִי ברית (שותפים) שיתמכו בה (וימְכְּרוּ לה נשק).

טנק amx-13 (מימין) ומטוס קרב סילוני מִדְגֵם מיסטר (משמאל) הם שניים מכלי הנשק שסיפקה צרפת לישראל בשנות ה-50.

צרפת נהיית ספקית הנשק העיקרית של ישראל

בשנות ה-50 וה-60 צרפת הפכה ספקית הנשק העיקרית של ישראל. צרפת מכרה לישראל נשק מתקדם, כמו מטוסים וטנקים, ואף עזרה לישראל להקים כור גרעיני. התמיכה של צרפת בישראל התבססה על אויב משותף - נשיא מצרים, נאצר - שתמך במאבק של אלג'יריה לעצמאות ובסילוק של השלטון הצרפתי מצפון אפריקה.

ג. בעיית הביטחון השוטף של ישראל בשנות ה-50

בשנות ה-50 סבלה ישראל מתופעה שנקראת "הסתננות" - חדירה של פלסטינים, בעיקר פליטים, לשטח של ישראל. רוב ההסתננויות היו מהגדה המערבית (שהייתה בשליטה של ירדן) ומרצועת עזה (שהייתה בשליטה של מצרים). להסתננות לתוך ישראל היו כמה מטרות:

- **שִׁיבָה** (חזרה) - פליטים פלסטינים ניסו לחזור לבתים שעזבו בשטח של ישראל. ישראל ניסתה להיאבק בתופעה הזאת על ידי הרס כפרים פלסטיניים ריקים שנשארו בשטח ישראל, וגם ביצעה פעילות של הצבא ושל משטרת הגבולות.
- **פרנסה** - פליטים פלסטינים רבים במחנות הפליטים בירדן וברצועת עזה סבלו מִמַּחְסוֹר וּמִקָּרֶעַב. הם ניסו לחדור לישראל כדי לאסוף את התוצרת החקלאית והרכוש שנשארו להם מאחור או לגנוב רכוש ותוצרת חקלאית מהיישובים היהודיים שקרובים לגבול.
- **ריגול וחֲפָלָה** (טִירוֹר) - ככל שעבר הזמן גברו ההסתננויות שהמטרה שלהן הייתה להשיג מידע מודיעיני על ישראל ובעיקר לבצע מעשֵׂי חבלה וטרור נגד ישראל. ירדן ומצרים לא עצרו את המסתננים. מצרים אָרגְנָה פעולות ריגול וחֲפָלָה בתוך ישראל על ידי מִפְגָּעִים (אנשים שבאים כדי לפגוע) פלסטינים, שנקראו **פְּדָאִיִּין**, ותמכה בפעולות האלה.

ישראל ראתה בהסתננות לשטח שלה איום דמוגרפי וביטחוני. ישראל פעלה כדי למנוע מפלסטינים רבים לחזור לבתים שלהם.

מעשֵׂי הֲחָפָלָה והטרור שביצעו מסתננים פגעו מאוד בביטחון השוטף. המסתננים פגעו באוכלוסייה האזרחית. תושבים ביישובים הקרובים לגבול חששו לחיים שלהם. הממשלה והצבא היו צריכים לפתור את הבעיה הזאת.

ישראל לא יכלה לסגור באופן מלא את הגבולות שלה ולמנוע ההסתננות. היא בחרה במדיניות של **פעולות תגמול** במטרה להכריח את מצרים וירדן לעצור את ההסתננויות. כוחות של צה"ל נכנסו לשטחים של ירדן ומצרים, מהם יצאו המִפְגָּעִים. ישראל פגעה גם בִּמְתַקְנִים צבאיים ובתחנות משטרה של מצרים וירדן. עד למבצע קדש יצא צה"ל לעשרות פעולות תגמול.

פעולת קיביה

אחת מפעולות התגמול הראשונות הייתה פעולת קיביה. מסתננים חדרו לישראל מאזור הכפר קיביה שבשומרון והרגו אישה ושני ילדים בעיר יְהוּדָה. בתגובה לכך, באוקטובר 1953 יצא צה"ל לפעולת תגמול: כוח של יחידת צנחנים נכנס לכפר קיביה שבגדה המערבית בשליטה של ירדן. הכוח ירה לעבר בתים בכפר ופוצץ כמה מהם. בפעולה נהרגו עשרות אזרחים. פעולת קיביה הובילה לגינוי בין-לאומי של ישראל ועוררה ויכוח על המוסריות והיעילות של פעולות התגמול.

פעולות התגמול לא הביאו לעצירה של ההסתננות מירדן וממצרים. חדירה של מִפְגָּעִים, בעיקר ממצרים, נמשכה עד מבצע קדש ב-1956.

התקפה על תחנת משטרה ירדנית בקלקיליה במסגרת פעולת תגמול, 1956

ג. מבצע קדש (מלחמת סיני)

באוקטובר 1956 יצאה ישראל למבצע צבאי נגד מצרים. השם הרשמי היה "מבצע קדש", והוא ידוע גם כמלחמת סיני.

מבצע קדש היה חלק משיתוף פעולה בין ישראל לבין צרפת ובריטניה. המדינות יצאו למבצע צבאי אחרי שמצרים הלאימה את תעלת סואץ. מצרים הכריזה שהתעלה שייכת למצרים. במהלך המבצע כבשה ישראל את חצי האי סיני, 16 קילומטרים מתעלת סואץ ואת רצועת עזה. באותו זמן ניסו צרפת ובריטניה להשתלט על תעלת סואץ. שתי מעצמות-העל, ארצות הברית וברית המועצות, התנגדו למבצע והכריחו את ישראל, בריטניה וצרפת לסגת (לחזור אחורה ולצאת) מכל האזורים שהשתלטו עליהם.

1. הגורמים למבצע קדש

ישראל החליטה לצאת למבצע קדש מכמה סיבות:

הסתננות מרצועת עזה לישראל - ה"פדאיון" פעלו מרצועת עזה נגד ישראל בתמיכה של הצבא המצרי. פעולות התגמול לא הצליחו לעצור את הפגיעות שלהם בישראל.

פתיחה של מצרי טירן - מצרים שלטה על מצרי טירן שבקצה הדרומי של סיני ולא נתנה לספינות לעבור ולשוט לכיוון אילת.

עסקת נשק בין מצרים לצ'כוסלובקיה - מצרים קנתה מצ'כוסלובקיה כמויות גדולות של נשק מתקדם כדי להשיג יתרון איכותי מול ישראל. בישראל התפתחה תפיסה שצריך לצאת למלחמה נגד מצרים ולנצח אותה כדי למנוע ממנה להגיע ליתרון צבאי מול ישראל.

התחזקות בתוך הממשלה של תומכים בפעילות צבאית - בנובמבר 1955 התפטר משה שרת מתפקיד ראש הממשלה. דוד בן-גוריון חזר לתפקיד ראש הממשלה ושר הביטחון. התמיכה במבצע נגד מצרים, של בן-גוריון והרמטכ"ל משה דיין, גדלה.

הרמטכ"ל משה דיין ומפקד פיקוד דרום אסף שמחוני במסדר הניצחון של חטיבה 9 בשארם א-שייח', עם סיום מלחמת סיני. לשמאלם עומד מפקד החטיבה, אברהם יפה.

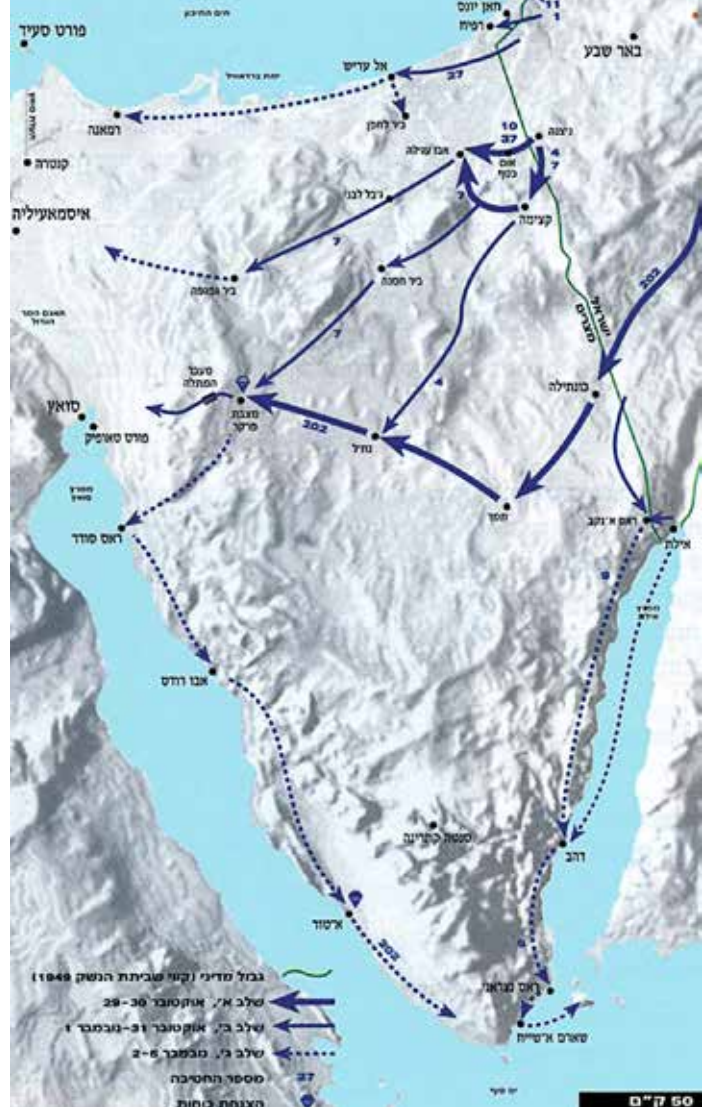
הברית עם צרפת ובריטניה - ישראל לא רצתה לצאת

לבד למבצע צבאי נגד מצרים. היא הייתה צריכה תמיכה בין-לאומית. צרפת ובריטניה רצו להשתלט מחדש על תעלת סואץ ולסלק את נאצר מהשלטון במצרים. הן תמכו בישראל ועודדו אותה לצאת למבצע. ישראל רצתה לחזק את הקשר עם בריטניה, ובעיקר עם צרפת, שסיפקה לישראל נשק וטכנולוגיה.

2. מהלך המבצע

ב-29 באוקטובר 1956 נכנסו כוחות צה"ל לחצי האי סיני. תוך שבוע הצליחו כוחות צה"ל לכבוש את סיני ואת רצועת עזה. כוחות של בריטניה וצרפת הצטרפו למבצע באיחור ונחתו באזור פורט סעיד, בחלק הצפוני של תעלת סואץ. ברית המועצות איימה להתערב אם לא ייפסקו הפעולות הצבאיות נגד מצרים. גם ארצות הברית הודיעה שהיא מתנגדת לפעולות של ישראל, צרפת ובריטניה. בלחץ המעצמות נאלצו (היו צריכות) בריטניה וצרפת לסגת וישראל נאלצה לסגת מכל סיני ומרצועת עזה.

• כיצד בא לידי ביטוי
המפה הקדשה
בה'ל במבצע קדש?

3. התוצאות וההשפעות של מבצע קדש

ישראל החזירה את כל השטחים שכבשה במבצע קדש, אבל היא הצליחה להביא לפירוז של חצי האי סיני בפיקוח של האו"ם (כלומר שאסור להכניס לשטח הזה נשק). לפתיחה של השיט במצרי טירן אל נמל אילת ולחיזוק הקשרים עם צרפת. הניצחון הצבאי של צה"ל נתן לישראל כמה שנים של שקט בגבול הדרומי.

בריטניה וצרפת לא השיגו את המטרות שלהן במבצע. נאצר נשאר בשלטון, ותעלת סואץ נשארה בשליטה שלו. המבצע שלהן יצר מתח בין לבין ארצות הברית, שהתנגדה למבצע.

נאצר חיזק את המעמד שלו במצרים ובעולם הערבי. נאצר הציג את האירוע כניצחון של מצרים מול כוחות המערב הקולוניאליסטיים. הקשרים בין מצרים לבין ברית המועצות התחזקו, וברית המועצות העבירה למצרים סיוע (עזרה) כדי לשקם את הצבא.

1. כתבו טיעון אחד התומך בפעולות התגמול שביצעה ישראל בשנות ה-50 וטיעון אחד נגד.

2. מהם הגורמים למבצע קדש? מיינו אותם לשלושה סוגים: גורמים צבאיים, גורמים מדיניים וגורמים פוליטיים.

3. א. כיצד מבצע קדש היה אמור לפתור את בעיית הביטחון הבסיסי של ישראל?

ב. כיצד מבצע קדש היה אמור לפתור את בעיית הביטחון השוטף של ישראל?

4. הסבירו באיזה מובן מבצע קדש היה ביטוי להצלחה ישראלית ובאיזה מובן הוא היה ביטוי להצלחה של נאצר.

יחידה רביעית: מלחמת ששת הימים, 1967

שאלות מכוונות

1. מָהֵם הַגּוֹרָמִים לַמִּתְחָה בֵּין יִשְׂרָאֵל לְבֵין סוּרִיָּה וּמִצְרַיִם שֶׁהוֹלִיאוּ לַמִּלְחָמָה שֶׁשֶׁת הַיָּמִים?
2. מִדָּעַ הַחֲלִיטָה יִשְׂרָאֵל לִצְאָתָהּ לַמִּלְחָמָה וְלִתְקוּף אֶת מִצְרַיִם בַּיּוֹם 1967?
3. מָה הָיוּ הַדִּינָמִים הָעִיקְרִיִּים שֶׁל יִשְׂרָאֵל בַּמִּלְחָמָה שֶׁשֶׁת הַיָּמִים?
4. כִּיצָד הִשְׁפִּיעָה מִלְחָמַת שֶׁשֶׁת הַיָּמִים עַל יִשְׂרָאֵל (בִּתְחוּמֵי שוֹנִים)?
5. כִּיצָד הִשְׁפִּיעָה מִלְחָמַת שֶׁשֶׁת הַיָּמִים עַל מְדִינַת עֶרֶב וְהַפְּלִסְטִינִים?

א. הגורמים למלחמת ששת הימים

1. **המלחמה הקרה** - ברית המועצות חיזקה את ההשפעה שלה במזרח התיכון בכך שנתנה סיוע (עזרה) בנשק ובטכנולוגיה למצרים ולסוריה. ברית המועצות דחפה את סוריה ומצרים לפעול נגד ישראל. בשנות ה-60 ישראל וארצות הברית התחילו להתקרב זו לזו. ארצות הברית התחילה לספק לישראל נשק מתקדם כתגובה לתמיכה של ברית המועצות בסוריה ובמצרים. ארצות הברית וברית המועצות המשיכו במאבק שלהן להשיג כוח גם באזור הזה.
2. **התגברות המתח בין ישראל לסוריה** - בתחילת שנות ה-60 הקימה ישראל את המוביל הארצי, מערכת שהובילה מים מהכינרת אל הנגב. סוריה פעלה כדי להטות (להזיז) את מקורות המים של נהר הירדן לכיוונים אחרים וכך למנוע מעבר מים לישראל. ישראל הגיבה בהפצצה של כלי עבודה כדי למנוע מהם להטות (להזיז) את מקורות הירדן. הִמָּתַח בין ישראל לסוריה התגבר, ובשנים 1964-1967 היו כמה תקריות של ירי והפגזות על יישובים ישראליים וקרבות אוויר בין צה"ל לצבא הסורי.
3. **התגברות המתח בין ישראל לירדן** - בשנים 1965-1966 הִסְתַּנְּנוּ (נכנסו בלי רשות) לישראל חברים בארגוני טרור פלסטיניים לבצע פעולות חבלה. ההסתננויות היו בעיקר מסוריה ומירדן. מִדֵּי פעם ישראל הגיבה בפעולות תגמול בירדן בתגובה להסתננויות ולפעולות החבלה. בעקבות פעולות התגמול של ישראל בשטח ירדן, טענו הפלסטינים שהמלך חוסיין לא רוצה ולא יכול להגן עליהם. המלך חוסיין נאלץ (היה מוכרח) להציג מדיניות קשה נגד ישראל.
4. **הפעולות של נאצר מול ישראל** - הִמָּתַח בין ישראל לבין סוריה וירדן גדל, אבל האיום הצבאי העיקרי על ישראל היה מצד מצרים. בשנים שלפני מלחמת ששת הימים נפגע מעמד נאצר בעולם הערבי: נאצר סיבך את הצבא המצרי במלחמת אזרחים בתימן. נאצר לא הצליח לשמור על האיחוד בין מצרים לסוריה, והמשטר בסוריה האשים אותו שהוא לא פועל נגד ישראל. כדי לחזק את המעמד שלו בעולם הערבי פתח נאצר בצעדים שהביאו את ישראל לצאת למלחמה.
5. ב-15 במאי 1967 **נכנסו כוחות של הצבא המצרי לתוך סיני**. הכניסה של צבא מצרי לסיני הייתה בניגוד להסכם שנחתם לאחר מבצע קדש וקבע שסיני תהיה מפורזת. זמן קצר אחר כך דרש נאצר מִכּוּחוֹת הָאו"ם שפיקחו על ביצוע ההסכם לעזוב את סיני.
6. ב-23 במאי 1967 **הודיע נאצר שהוא חוסם את מצרי טירן** לספינות המפליגות לנמל אֵילַת. צעד זה היה מנוגד להסכמים בין-לאומיים ונתפס בישראל כצעד צודק לצאת למלחמה (קאזוס בְּלִי).

7. ב-30 במאי 1967 מצרים חתמה על ברית צבאית עם ירדן, וכמה ימים לאחר מכן גם עם עירק. נאצר הכריז שהוא רוצה להוביל מאבק צבאי כולל כדי לחסל את ישראל. ישראל תפסה את הצעדים האלה כאיום קיומי. בסופו של דבר היא החליטה לצאת למלחמה.

ב. תקופת ההמתנה וההחלטה לצאת למלחמה

בתגובה לכניסה של הצבא המצרי לסיני ישראל התחילה לגייס חיילי מילואים. בישראל החלה תקופה של שלושה שבועות שנקראה "תקופת ההמתנה". בשבועות אלה התכוננה ישראל למלחמה ובמקביל גם ניסתה למצוא פתרון למשבר בדרך דיפלומטית.

הצעדים התוקפניים והתעמולה (פרופגנדה) של נאצר יצרו פחד ודאגה בקהילה הישראלית, שכבר תקופה ארוכה סבלה ממשבר כלכלי. ראש הממשלה ושר הביטחון, לוי אשכול, נתפס בתקופה זו כמנהיג חלש שלא יכול ולא יודע להתמודד עם האיום הצבאי על ישראל.

האיום מצד מדינות ערב הוביל לדרישה של הציבור להקים ממשלת ליכוד (אחדות) לאומי. נוסף לכך היה לחץ למנות לתפקיד שר הביטחון אדם שיש לו ניסיון וסמכות צבאית, למשל את הרמטכ"ל לשעבר משה דיין, שהיה מהמתנגדים הפוליטיים של ראש הממשלה לוי אשכול.

המפקדים בצה"ל דרשו מראש הממשלה, אשכול, לתת הוראה לצה"ל לפתוח במלחמה ראשונים. אשכול המשיך לנסות לפתור את המשבר בצורה דיפלומטית. הוא לא היה מוכן לצאת למלחמה בלי הסכמה של ארצות הברית.

1. כיצד ישראל והמדינות האחרות נאצלות בקריקטורה?

2. מה אפשר ללמוד מהקריקטורה על האווירה הציבורית בישראל בתקופת ההמתנה?

נשיא מצרים נאצר, והרמטכ"ל עבד אל עאמר (מימין) עם טייסים מצריים בבסיס חיל האוויר המצרי באבו צויר שממערב לתעלה, 22 במאי 1967, כשבועיים לפני פרוץ המלחמה

דמותו של "שרוליק" בקריקטורה, נוצרה ע"י דוש (קריאל גרדוש) כסמל המדינה, כדי לבטא את פרשנותו לאירועים. באדיבות משפחת גרדוש - סנטו.

בתחילת יוני נכנע אשכול ללחץ: בישראל כמה ממשלת ליכוד לאומי בשיתוף כל המפלגות הגדולות. משה דיין התמנה לתפקיד שר הביטחון. ישראל הבינה שארצות הברית לא תתנגד לפעולה צבאית נגד מצרים, והממשלה אישרה לצה"ל לצאת למלחמה.

ג. מהלך המלחמה והתוצאות שלה

1. השמדה של חילות האוויר של מצרים וסוריה

מלחמת ששת הימים התחילה בבוקר 5 ביוני 1967. המלחמה נפתחה בהתקפת פתע (הפתעה) של חיל האוויר הישראלי על חיל האוויר המצרי. תוך זמן קצר הצליח חיל האוויר של צה"ל להשמיד כמעט את כל חיל האוויר המצרי וגם את חיל האוויר הסורי.

2. המלחמה בחזית הדרום

מייד אחרי התקפת הפתע של חיל האוויר נכנסו כוחות יבשה של צה"ל לסיני ותקפו את הצבא המצרי שם. תוך שלושה ימים הצליחו כוחות צה"ל לכבוש את רצועת עזה ואת סיני והגיעו עד תעלת סואץ. הצבא המצרי נסוג (חזר אחורה ויצא) מסיני והיו לו הרבה אבדות.

3. המלחמה בחזית המרכז

ישראל הודיעה לירדן שהיא לא מתכוונת לתקוף אותה וביקשה מהמלך חוסיין לא להצטרף למלחמה. למרות זאת צבא ירדן הפגז את מערב ירושלים ומטרות אחרות לאורך הגבול. ישראל הגיבה במתקפה נגד ירדן בכל הגדה המערבית. בתוך כמה ימים הצליחו כוחות צה"ל לכבוש את כל הגדה המערבית עד נהר הירדן, כולל מזרח ירושלים והעיר העתיקה. הצבא הירדני נסוג לגדה המזרחית של הירדן.

• איזו חשיבות הייתה לדעתכם לכיבוש העיר העתיקה בירושלים במלחמת ששת הימים?

4. המלחמה בחזית הצפון

לאחר שפרצה המלחמה התחילו הסורים להפגז את היישובים הקרובים לגבול. אבל רק ביומים האחרונים של המלחמה יצאה ישראל להתקפה נגד סוריה. ביומים אלה הצליח צה"ל לכבוש את רמת הגולן וחלק מהחרמון ולהרחיק את הסורים מהכינת ומיישובים בגליל.

5. תוצאות המלחמה

מלחמת ששת הימים הסתיימה בניצחון צבאי לישראל ובתבוסה (הפסד) קשה לצבאות ערב. במלחמה נהרגו 780 חיילי צה"ל ונפצעו 2,500. לצבאות ערב שהיו במלחמה היו יותר מעשרים אלף הרוגים, אלפי פצועים ושבוים. בנוסף הם איבדו ציוד צבאי רב.

ישראל כבשה ממצרים את רצועת עזה ואת חצי האי סיני, ומסוריה את רמת הגולן. בנוסף, ישראל השתלטה על ירושלים המזרחית והגדה המערבית (יהודה ושומרון), שהיו בשליטת ירדן. השטחים החדשים הרחיקו את צבאות ערב מהמרכז של האוכלוסייה בישראל ונתנו לישראל עומק אסטרטגי.

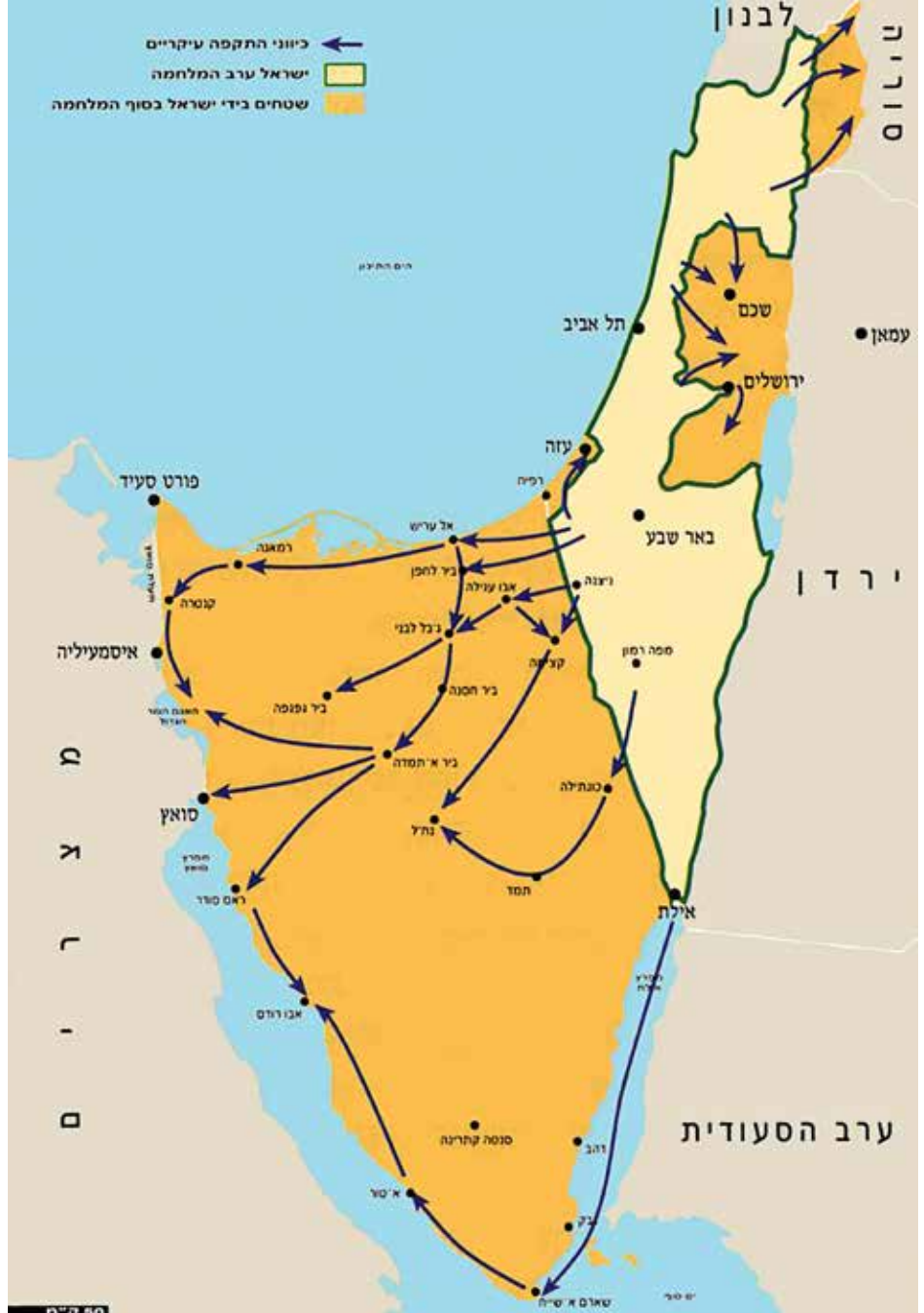

חיילי צה"ל ליד הכותל המערבי בעיר העתיקה בירושלים

הרמטכ"ל יצחק רבין, שר הביטחון משה דיין ומפקד פיקוד מרכז עוזי נרקיס, נכנסים לעיר העתיקה לאחר כיבושה

דמותו של "שרוליק" בקריקטורה, נוצרה ע"י דוש (קריאל גרדוש) כסמל המדינה, כדי לבטא את פרשנותו לאירועים. באדיבות משפחת גרדוש - סנטו.

1. אילו הישגים של ישראל במלחמת ששת הימים אפשר לראות במפה?
2. אילו יתרונות ואילו חסרונות היו לישראל כתוצאה מהשליטה על השטחים שכבשו במלחמת ששת הימים?

תוך שישה ימים התהפכה האווירה (המוקדל) בציבור בישראל - מתחושה של פחד לתחושה של כוח ושחרור בעקבות הניצחון, תחושת אופוריה.

1. השווא בין הקריקטורה שלפניכם לבין הקריקטורה מתקופת ההתנחלה בע"מ 71
2. הסבירו מה אפשר ללמוד מהשאלה בין הקריקטורות על שינוי באווירה הציבורית בישראל לאחר מלחמת ששת הימים.

ד. ההשפעה של המלחמה על מדינת ישראל

למלחמת ששת הימים היו השפעות חשובות על מדינת ישראל בתחומים רבים. תוצאות המלחמה משפיעות עד היום על החברה הישראלית ועל היחסים בין ישראל ובין העולם הערבי.

- **בתחום הצבאי-ביטחוני** - צה"ל המשיך לגדול ולרכוש (לקנות) נשק חדש ומתקדם. הניצחון המהיר והמוחץ במלחמה הביא להתפתחות תפיסה (קונספציה) ביטחונית שצה"ל יכול להתמודד עם צבאות ערב ושבצבאות ערב חלשים ולא יכולים לזייץ על ישראל.
 - **בתחום הכלכלי** - אחרי הניצחון במלחמה ישראל יצאה ממיתון (משבר) כלכלי. בישראל התחילה תקופה של צמיחה ושיגשוג. הממשלה השקיעה כסף רב בפיתוח ובבנייה. בציבור הייתה אווירה אופטימית שהשפיעה על הכלכלה. ישראל גם גייסה כסף מתרומות ומהשקעות מחוץ לארץ.
 - **בתחום החברתי-פוליטי** - לאחר המלחמה עלתה השאלה מה לעשות בשטחים שישראל כבשה (רצועת עזה והגדה המערבית) ובאוקלוסיה הפלסטינית שחיה בהם. **בחברה הישראלית התפתחו שתי עמדות בעניין השטחים שנכבשו במלחמה:**
 - עמדה אחת הייתה בעד להחזיק את השטחים שנכבשו, במיוחד בגדה המערבית - עמדה זו התבססה על תפיסה דתית-היסטורית של עם ישראל יש זכות על כל ארץ ישראל. נימוק נוסף הייתה התפיסה שאסור לוותר על השטחים שנכבשו בגלל היתרון הצבאי-אסטרטגי שלהם.
 - עמדה אחרת הייתה נגד המשך השליטה של ישראל על אוקלוסיה פלסטינית ותפיסה שצריך לנסות להגיע להסכם שלום עם מדינות ערב ולוותר על השטחים שנכבשו ("שטחים תמורת שלום").
 - **בתחום יחסי החוץ** (דיפלומטיה) - המלחמה חיזקה את המעמד הבין-לאומי של ישראל. ישראל נתפסה כמעצמה אזורית חשובה במזרח התיכון. הקשרים בין ישראל לארצות הברית היו קרובים וחזקים יותר. לעומת זאת צרפת כעסה על ישראל כי היא פתחה במלחמה. צרפת הפסיקה למכור לה נשק. ברית המועצות ומדינות בגוש הקומוניסטי, וגם מדינות באפריקה, האשימו את ישראל בתוקפנות (אגרסיביות) וניתקו את הקשרים הדיפלומטיים איתה.
- חודשים אחדים לאחר מלחמת ששת הימים התקבלה במועצת הביטחון של האו"ם החלטה 242 שקראה לישראל להחזיר שטחים שכבשה במלחמה. האו"ם קרא למדינות ערב להכיר במדינת ישראל. אף שהעולם לא הכיר בזכות של ישראל לשלוט בשטחים שכבשה במלחמה, לא הופעל על ישראל לחץ לסגת (לצאת) מהשטחים.

ה. ההשפעה של תוצאות המלחמה על מדינות ערב והפלסטינים

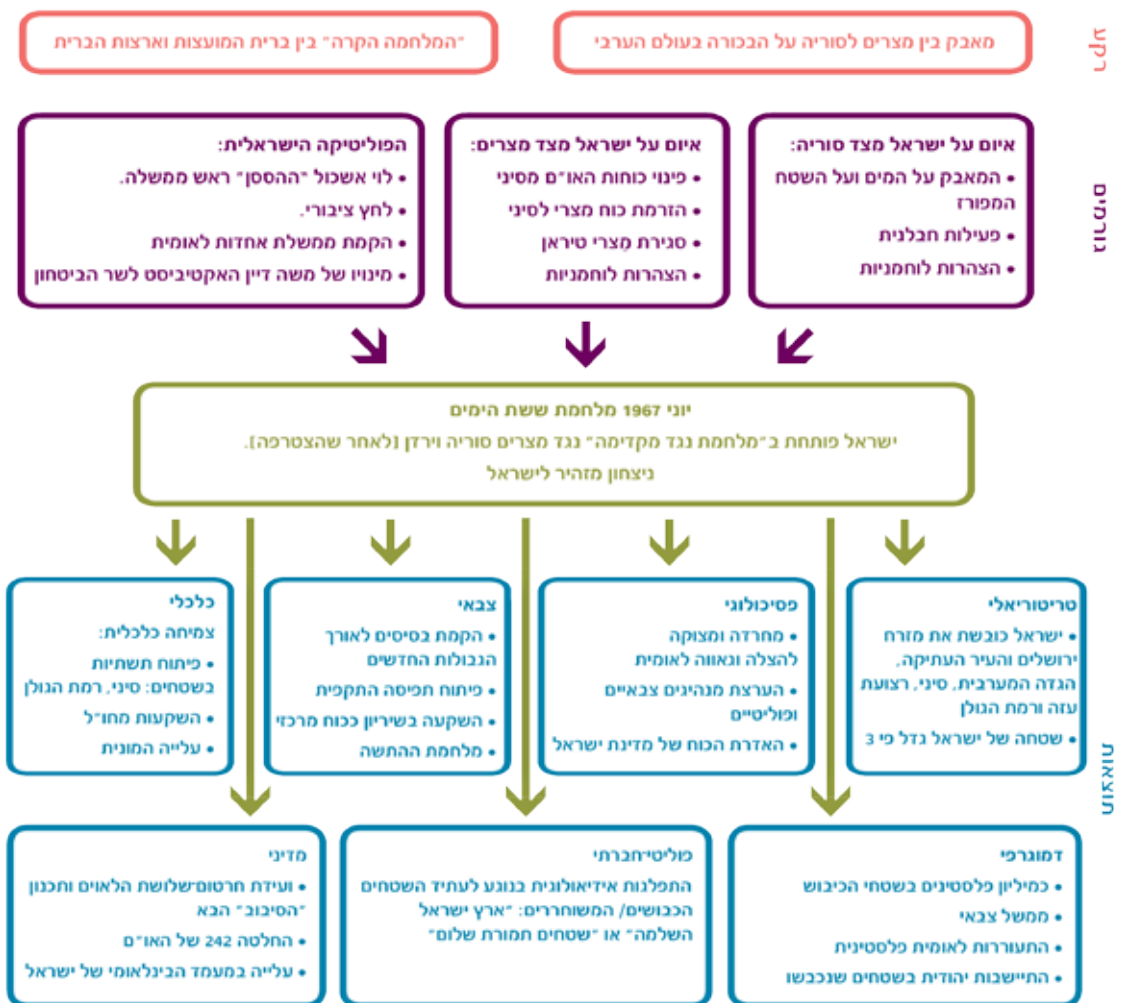
במדינות ערב נתפס ההפסד כהשפלה לאומית. ההפסד פגע גם במעמד של המנהיגים, ובעיקר במעמד של נאצר. מדינות ערב דרשו מישראל לסגת (לצאת) מכל השטחים שכבשה במלחמה אבל הן לא הסכימו להכיר במדינת ישראל ולהגיע איתה להסכם שלום. ב-1968 התכנסה ועידה של מנהיגים של מדינות ערב בעיר חרטום, עיר הבירה של סודן. שם התקבלה החלטה שנקראה "שלושת הלאוים": **לא** להכיר בישראל, **לא** להתפייס עם מדינת ישראל **ולא** לנהל משא-ומתן איתה.

בתחום הצבאי, בעזרה של מומחים מברית המועצות, מצרים וסוריה ציידו מקדש את הצבא שלהן בנשק מתקדם. מדינות ערב המשיכו לפעול נגד ישראל. ב-1969 הכריז נאצר שהוא

מִבְטָל את הפסקת האש וחידש את המאבק הצבאי בישראל. הוא פתח במלחמת הַתְּשָׁה - מלחמה שֶׁבָּהּ המצרים הפגינו (ירו על) עמדות של צה"ל לאורך תעלת סואץ וביצעו פעולות קומנדו בסיני במטרה לְהַתִּישׁ (לְעִיֵּף) את ישראל. ישראל הגיבה בהפצצות ובפעולות קומנדו בְּשֵׁטַח של מצרים. מלחמת ההתשה נמשכה כשנה וחצי, עד הפסקת אש ב-1970. במלחמת ההתשה נהרגו יותר מ-700 חיילי צה"ל.

למלחמת שֶׁשֶׁת הימים הייתה השפעה גם על הפלסטינים. התבוסה של מדינות ערב במלחמה מול ישראל, הביאה קבוצות של פלסטינים למסקנה שרק מאבק עצמאי שלהם יוכל להביא לשחרור פלסטין ולהקמה של מדינה פלסטינית. הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף) הוביל קו תוקפני והגביר את הפעולות נגד ישראל מתוך בסיסים צבאיים בירדן ומתוך מחנות הפליטים הפלסטיניים בלבנון ובסוריה. ישראל פעלה נגד אש"ף בכוח צבאי, אבל לא הצליחה למנוע את כל פעולות הטרור שלו נגד ישראל. גם בגדה המערבית וברצועת עזה התגברה הדרישה של הפלסטינים לעצמאות ולשחרור משליטה של ישראל.

תרשים: הגורמים למלחמת ששת הימים ותוצאותיה

1. מדוע החליטה ישראל לתקוף את מצרים? מה היה היתרון הצבאי של המהלך הזה?

2. בישראל היו דעות שונות מה צריך לעשות בשטחים החדשים שנכבשו. ציינו שתי דעות מנוגדות בעניין זה והציגו נימוקים התומכים בכל אחת מהדעות.

3. מדוע לדעתכם סירבו (לא הסכימו) מדינות ערב לנהל משא-ומתן לשלום עם ישראל אחרי מלחמת ששת הימים?

4. כיצד השפיעה מלחמת ששת הימים על הפלסטינים שחיו בעזה, בגדה המערבית ובמדינות ערב?

יחידה חמישית: מלחמת יום הכיפורים, 1973

שאלות מכוונות

1. מדוע החליטו מצרים וסוריה לצאת למלחמה נגד ישראל ב-1973? מה היו המטרות שלהן?
2. מדוע ישראל הופתעה מפרוץ מלחמת יום הכיפורים?
3. מה היו התוצאות של מלחמת יום הכיפורים?
4. באילו תחומים השפיעו המלחמה והתוצאות שלה על מדינת ישראל?
5. מה היו ההשפעות של מלחמת יום הכיפורים על מדינות ערב?

ב-6 באוקטובר 1973, בצוהרי יום הכיפורים, מצרים וסוריה תקפו את ישראל. המלחמה פורצה בהפתעה. לצה"ל היה קשה מאוד לעצור את צבאות מצרים וסוריה. בסוף הצליחה ישראל לנצח במלחמה, אך תוצאות המלחמה היו קשות ובחברה הישראלית שררה (הייתה) אווירה קשה.

א. הגורמים לפרוץ המלחמה

1. **תגובה לתבוסה (הפסד) במלחמת ששת הימים** - ההשפלה והרצון לנקום בישראל בגלל התבוסה במלחמת ששת הימים, גרמו למנהיגים של מצרים וסוריה לצאת למלחמה. מצרים וסוריה רצו לפגוע בישראל ולשקם את הכבוד הערבי.
2. **החזרה של שטחים** - מצרים וסוריה פתחו במלחמה במטרה להחזיר לעצמן את השטחים שכבשה מהן ישראל במלחמת ששת הימים. מצרים רצתה להחזיר לעצמה את חצי האי סיני, וסוריה רצתה להחזיר לעצמה את רמת הגולן.
3. **קיפאון מדיני** - ב-1970 מת נאצר, ואת מקומו ירש אנוור סאדאת. סאדאת ניסה להחזיר את סיני למצרים באמצעים דיפלומטיים. המגעים בין מצרים לישראל לא התקדמו. הוא החליט לצאת למלחמה כדי לפתוח במשא-ומתן מול ישראל. סאדאת רצה גם לחזק את המעמד שלו במצרים וגם לגרום לישראל לוותר על סיני.
4. **חידוש הכוח הצבאי של מצרים וסוריה** - אחרי מלחמת ששת הימים עזרה ברית המועצות למצרים ולסוריה לבנות מחדש את הצבאות שלהן וסיפקה להן נשק מתקדם. סאדאת האמין ביכולת של צבא מצרים בשילוב הצבא של סוריה להפתיע את ישראל ולהגיע להישג צבאי.

ב. מדוע הופתעה ישראל במלחמת יום הכיפורים?

לאחר מלחמת ששת הימים התפתחה בישראל תפיסה (קונספציה) שלמדינות ערב יידרש זמן רב כדי לשקם את הכוח הצבאי שלהן. צה"ל ומפקדיו העריכו שהם יכולים להדוף (לעצור) כל מתקפה של מצרים וסוריה. מפקדים בחיל המודיעין וההנהגה הביטחונית חשבו שמצרים וסוריה לא יצאו למלחמה בישראל (לפחות עד שנת 1975). בגלל תפיסה זו ראשי המדינה והצבא לא הבינו כראוי ולא פירשו בצורה נכונה את המידע שהגיע אליהם. הגיע מידע על הכוונות של סאדאת, נשיא מצרים, וחאפז אל-אסד, נשיא סוריה, לצאת למלחמה. בצה"ל ובמודיעין לא התייחסו ברצינות להכנות של הצבאות של מצרים וסוריה למתקפה. בחודשים ובימים שלפני המלחמה הגיעו לישראל ידיעות מודיעיניות על הכנות של צבאות מצרים וסוריה למלחמה. גם חוסיין מלך ירדן נפגש בסודיות עם ראש הממשלה גולדה מאיר

וסיפר לה שמצרים וסוריה מתכוונות לצאת למלחמה בישראל. למרות כל זאת המודיעין לא שינה את ההערכה שלו שלא צפויה לפרוץ מלחמה בקרוב.

ביומיים שקדמו לתחילת המלחמה נדלה כמות המידע שמצרים וסוריה מתכננות לצאת למלחמה. רק שעות אחדות לפני שהן תקפו הִחֵלה ישראל לגייס מילואים ולהתכונן למלחמה. ממשלת ישראל חיכתה ולא גייסה מילואים עד שהייתה בטוחה שתפרוץ מלחמה. צה"ל האמין שבין התקיפה הראשונה ובין התארגנות כוחות המילואים יוכלו הכוחות הסדירים לבלום (לעצור) את המצרים והסורים. ישראל חששה לתקוף ראשונה (כמו שעשתה במלחמת ששת הימים), לאחר שהאמריקנים התנגדו למהלך כזה.

ג. מהלך המלחמה והתוצאות שלה

בימים הראשונים למלחמה הצליחו המצרים להיכנס לשטחים של סיני: בדרום חצה (עבר) הצבא המצרי את תעלת סואץ וכבש כמעט את כל המוצבים (עמדות) של צה"ל לאורך תעלת סואץ. עשרות חיילי צה"ל שהיו במוצבים נפלו בשבי. רבים אחרים נהרגו. בצפון, הסורים חדרו לשטחים של רמת הגולן והצליחו להשתלט על חלקים מִרְמַת הגולן וגם כבשו את הַחֶרְמוֹן.

חיל האוויר התקשה להתמודד עם טילי הנ"מ (טילים נגד מטוסים) המתקדמים שסיפקה ברית המועצות למצרים ולסוריה. טייסים רבים גם לא הצליחו לתקוף מהאוויר ולעזור לכוחות הקרקע.

חיילי המילואים שגויסו באיחור נשלחו לחזית עם ציוד חסר ולא תקין. צה"ל לא נערך למלחמה כראוי. צה"ל הצליח בקושי לעצור את ההתקדמות של הצבא הסורי, ונכשל בניסיון לצאת להתקפת-נגד מול הצבא המצרי. צה"ל סבל גם מִמַּחֲסוֹר בנשק ובתחמושת. ישראל פנתה אל ארצות הברית וביקשה ממנה סיוע דחוף.

בשבוע השני של המלחמה חל מִפְּנֵה: צה"ל יצא למתקפה בחזית בדרום ובחזית בצפון והצליח להדוף את הכוחות של מצרים וסוריה חֲזָרה אל מֵעֵבֶר לקווי שְׁלִפְנֵי המלחמה; כוחות צה"ל התקדמו לתוך מצרים וסוריה והגיעו למרחק של ארבעים קילומטרים מִדְּמָשֶׁק ו-101 קילומטרים מקהיר.

המלחמה הסתיימה בהפסקת אש ב-24 באוקטובר 1973 כשכוחות צה"ל נמצאו בתוך שטחים של סוריה ומצרים וכיתרו (הקיפו וסגרו) כוחות מצריים רבים בסיני שהיו מנותקים משאר הצבא המצרי.

חיילי מוצב המזח מובלים לשבי המיצרי.

מתחם הגשר. נשר התימסחים ועליו כוחות צה"ל צולחים (עוברים) את התעלה לעבר מצרים.

מהלכים בחזית הדרומית
שלב א' - 14 באוקטובר 1973

מהלכים בחזית הצפונית
שלב א' - 6-7 באוקטובר 1973

שלב ב' - 15-24 באוקטובר 1973

שלב ב' - 8-24 באוקטובר 1973

- לפי המפות, באיזו חזית הייתה הסכנה הגדולה ביותר למדינת ישראל?

תוצאות המלחמה

צה"ל ניצח במלחמה והגיע להישגים צבאיים מרשימים, אבל מחיר המלחמה היה כבד. במלחמת יום הכיפורים נהרגו יותר מ-2,600 חיילי צה"ל, אלפים נפצעו ומאות חיילים ישראלים נפלו בשבי של מצרים וסוריה. צה"ל גם איבד ציוד ונשק רב, והיה צריך לשקם אותו.

בחודשים שלאחר סיום הלחימה נערכו שיחות בין נציגים של ישראל ובין נציגים של מצרים ושל סוריה בתיווך של ארצות הברית והאו"ם. בעקבות השיחות האלה חתמו הנציגים על הסכמים לסיים את המלחמה ונקבע שישראל תיסוג מהשטחים שכבשה וגם מתעלת סואץ, כדי לפתוח אותה שוב למעבר של ספינות.

ד. ההשפעה של המלחמה על ישראל

למלחמה הייתה השפעה גדולה על תחומים רבים במדינת ישראל. עם סיום המלחמה נשמעו קולות בישראל שקראו לבדוק את הסיבות להפתעה ולכישלון בתחילת המלחמה. הקולות קראו להדיח (לפטר) את האחראים למחדל - לכך שצה"ל הופתע ולא היה מוכן למלחמה.

- **השפעות בתחום הפוליטיקה** - זמן קצר אחרי שהסתיימה המלחמה קמה ועדת אגרנט - ועדת חקירה ממלכתית שהתפקיד שלה היה לחקור את "המחדל". הוועדה הייתה צריכה למצוא את הסיבות לכך שישראל הופתעה מהמלחמה ולכך שצה"ל לא היה מוכן למלחמה כמו שצריך. הוועדה פורסמה חלק מהמסקנות שלה. בעקבות מסקנות הוועדה הרמטכ"ל דוד אלעזר וקצינים בכירים בצבא, בהם מפקד המודיעין אלי זעירא, סיימו את

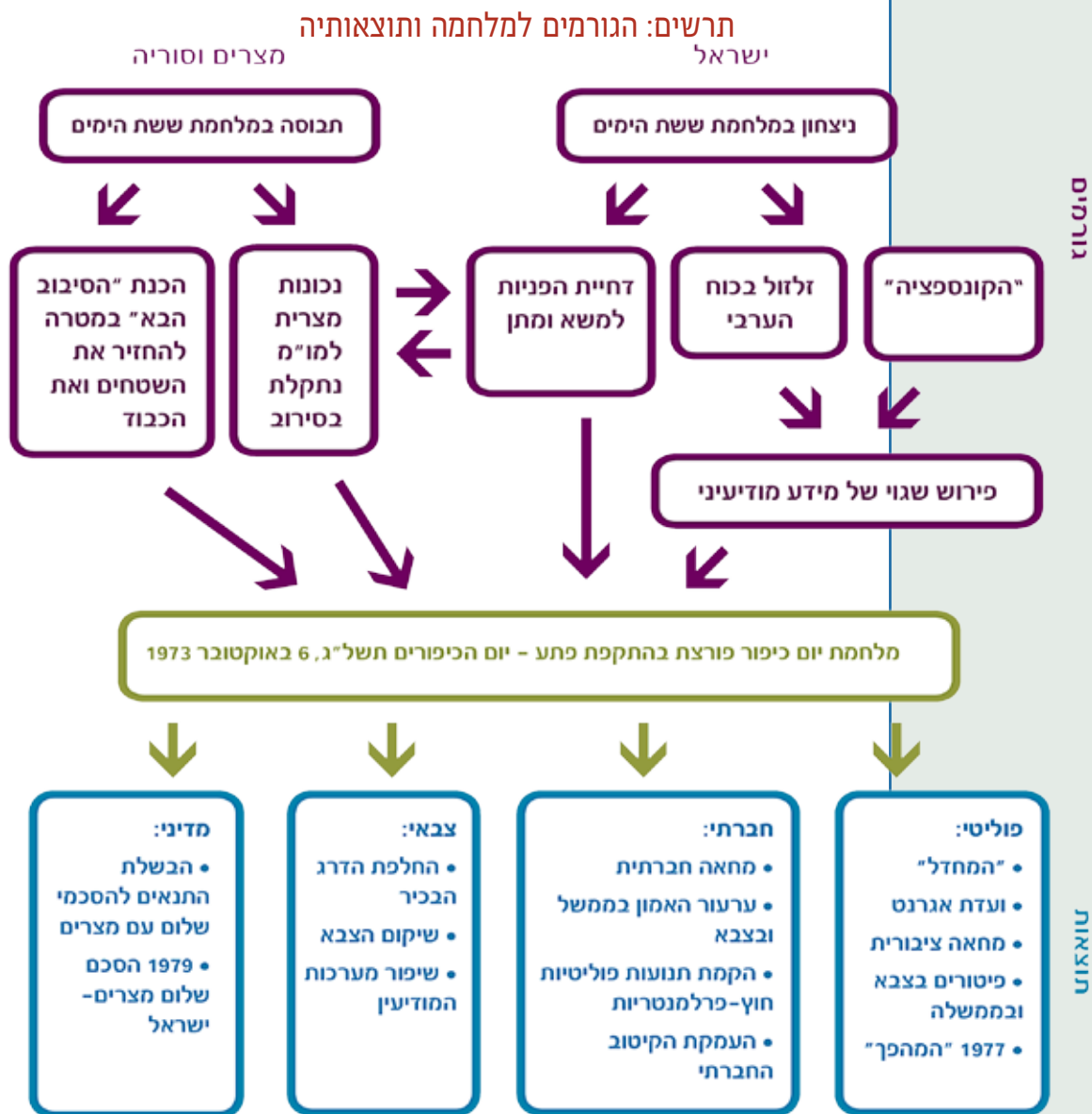
התפקיד שלהם. הוועדה לא האשימה במחדל את ראש הממשלה, גולדה מאיר וגם לא את שר הביטחון, משה דיין או חברים אחרים בממשלה. בציבור קמה מחאה שדרשה מראש הממשלה גולדה מאיר ומשר הביטחון משה דיין לקבל אחריות על המחדל ולהתפטר. בעקבות המחאה התפטרו גולדה מאיר ומשה דיין, וקמה ממשלה חדשה בראשות יצחק רבין. המחבלים של המלחמה והמחאה הציבורית נגד הממשלה יצרו אווירה של חוסר אמון בשלטון ובמפלגת השלטון ("המערך"). היה זה אחד הגורמים למהפך הפוליטי בבחירות בשנת 1977, שבהן בפעם הראשונה מאז קום המדינה מפלגת "הליכוד" הקימה את הממשלה, בראשות מנחם בגין.

- **השפעות בתחום הביטחון** - בעקבות המלחמה צה"ל השקיע כסף רב בשיקום ובחיזוק. השיקום והחיזוק של צה"ל עלו למדינה כסף רב. ישראל נעזרה בסיוע כלכלי וצבאי מהאמריקנים. בעקבות כישלון המודיעין להעריך את הסכנה למלחמה נעשו גם שינויים בעבודה של גופי המודיעין.
- **השפעות בתחום החברתי** - מלחמת יום הכיפורים והתוצאות שלה יצרו אווירה קשה בציבור בישראל. האמון בממשלה ובצה"ל נהרס. בקברה הישראלית התחזקו קבוצות שניסו להשפיע על אופי המדינה ועל העתיד שלה. מצד ימין קמה תנועת "גוש אמונים", שפעלה כדי לחזק את השליטה הישראלית בשטחים שבנדה המערבית (יהודה ושומרון) וברצועת עזה (על ידי התיישבות יהודית בהם - התנחלויות). משמאל, בעקבות הביקור בשנת 1977 של סאדאת נשיא מצרים בישראל, קמה תנועת "שלום עכשיו", שתמכה בויתור על שטחים בתמורה להסכמי שלום עם מדינות ערב.
- **השפעות בתחום המדיני** - בעקבות המלחמה גברה התלות של ישראל בארצות הברית, שסיפקה (נתנה) לה סיוע כלכלי וצבאי. השיחות על ההסכמים להפריד כוחות בין ישראל למצרים יצרו בסיס לביקור סאדאת בירושלים. ב-1977 הגיע סאדאת לירושלים, לשיחות על הסכם שלום בין ישראל למצרים תמורת שטחים (עוד על השלום בין ישראל למצרים ראו בעמ' 81).
- **השפעות בתחום הכלכלי** - האווירה הקשה בעקבות מלחמת יום הכיפורים, וההוצאות הגדולות שהיו לישראל בזמן המלחמה עצרו את הצמיחה הכלכלית שהייתה בישראל לאחר מלחמת ששת הימים. ההוצאות הרבות יצרו משבר כלכלי וחזקו את התלות הכלכלית של ישראל בארצות הברית. המשבר הלך והחמיר בעשור השנים שאחרי המלחמה.

ה. ההשפעה של המלחמה על מדינות ערב

מצרים הציגה את המלחמה כהישג צבאי ומדיני. עד היום מציינים בה את המלחמה (שנקראת שם "מלחמת אוקטובר") במצעד צבאי חגיגי. מצרים לא ניצחה בסוף המלחמה, אך הצבא המצרי הצליח להפתיע את ישראל, לחצות את התעלה, להילחם בצה"ל ולפגוע בישראל ובכוח הצבאי שלה. סאדאת התחזק והיה למנהיג נערץ. סאדאת הגשים שתי מטרות: גם להתקרב לארצות הברית במקום הקרבה לברית המועצות, וגם לחתום עם ישראל על הסכם שלום תמורת החזרה של כל תחצי האי סיני.

סוריה לא הצליחה לכבוש את רמת הגולן. סוריה לא קידמה משא-ומתן לשלום עם ישראל אבל שמרה על השקט בגבול עם ישראל. סוריה המשיכה לתמוך בארגוני טרור פלסטיניים שפעלו נגד ישראל. הארגונים פעלו משטח לבנון ולא משטח סוריה.

**אלול לסיום
ואחריה**

1. מה ניסה סאדאת להשיג באמצעות המלחמה? האם הוא הצליח להשיג את המטרות שלו?
2. מדוע לא הצליח המודיעין הישראלי לחזות (לצפות מראש) את המלחמה למרות כל המידע שהגיע אליו?
3. למרות הניצחון הצבאי של צה"ל, מלחמת יום הכיפורים נתפסה ככישלון ולא כניצחון בחברה הישראלית. הסבירו מדוע.
4. למרות הניצחון של צה"ל במלחמת יום הכיפורים, במצרים תופסים את המלחמה כניצחון של מצרים. הסבירו מדוע.

יחידה שישית: הסכמי השלום בין ישראל לבין מצרים וירדן

שאלות מכוונות

1. אילו גורמים סייעו לחתימה על הסכם השלום בין ישראל למצרים?
2. מה היו ההשפעות של הסכם השלום בין ישראל למצרים על שתי המדינות?
3. אילו גורמים סייעו לחתימה על הסכם השלום בין ישראל לירדן?
4. מה היו ההשפעות של הסכם השלום בין ישראל לירדן על שתי המדינות?

א. הסכם השלום בין ישראל למצרים, 1979

לאחר הפסקת האש, שסיימה את מלחמת יום הכיפורים, החלו שיחות בין ישראל למצרים בתיווך של ארצות הברית. השיחות האלה הביאו לחתימה על הסכם ביניים ב-1975. התקדמות חשובה לקראת הסכם שלום הייתה ב-1977, כשנשיא מצרים סאדאת הכריז במפתיע שהוא מסכים לבקר בישראל. ממשלת ישראל הזמינה את הנשיא המצרי לירושלים, וב-19 בנובמבר 1977 הוא הגיע לביקור רשמי. סאדאת נאם בכנסת והכריז על הרצון שלו בשלום בין המדינות.

לאחר הביקור של סאדאת בישראל התחדשו השיחות בין ישראל למצרים. השיחות בין סאדאת לבין ראש ממשלת ישראל, מנחם בגין, נערכו בקמפ דייוויד שליד וושינגטון, עיר הבירה של ארצות הברית, ובתיווך של נשיא ארצות הברית ג'ימי קרטר. במרס 1979, לאחר חודשים ארוכים של משא-ומתן, חתמו בגין, סאדאת וקרטר בווינגטון על הסכם השלום בין ישראל למצרים.

- מצאצא אצותכס סאדאת הגיע לביקור בישראל לפני שהתחילו השיחות ולא לאחר שחתמו על ההסכם?

נשיא מצרים נואם בכנסת. מאזינים לו י"ר הכנסת יצחק שמיר ונשיא המדינה אפרים קציר (מימין).

1. העיקרים של הסכם השלום בין ישראל למצרים

הסכם השלום סיים את מצב המלחמה בין ישראל למצרים, קבע את היחסים בין המדינות והציג מסגרת אפשרית לפתרון הסכסוך בין ישראל לבין הפלסטינים ושאר מדינות ערב:

- ישראל התחייבה להחזיר למצרים את כל השטח של חצי האי סיני שישראל כבשה במלחמת ששת הימים.
- ישראל התחייבה לסגת בתוך שלוש שנים מכל השטח של חצי האי סיני ולפנות ממנו את כל היישובים והבסיסים הצבאיים שהקימה שם.
- נקבע שחצי האי סיני הוא אזור מפורז בפיקוח האו"ם, ומצרים התחייבה שלא להכניס לסיני כוחות צבא גדולים יותר ממה שמותר לה לפי ההסכם.
- בין מצרים לישראל יהיו יחסים דיפלומטיים מלאים הכוללים חילופים של שגרירים ושיתוף פעולה כלכלי ותרבותי.
- ישראל הכירה בזכויות הלאומיות של הפלסטינים והתחייבה לתת להם מעמד אוטונומי (שלטון עצמי) בשטחים ביהודה, בשומרון ובעזה. נקבע שפתרון הקבע לפלסטינים יוחלט במשא-ומתן נפרד בין ישראל ובין ירדן, מצרים ונציגים של הפלסטינים.

ראש ממשלת ישראל מנחם בגין עם נשיא ארה"ב ג'ימי קרטר ונשיא מצרים אנואר סאדת בטקס החתימה על הסכם השלום בוויינגטון.

- מדוע לדעתכם היה חשוב לסאדאת להכניס להסכם השלום גם ישראל? גם פתרון של הסכסוך בין ישראל לפלסטינים ולמדינות ערב האחרות? בתשובה שלכם תוכלו להיעזר במה שאמרתם ביחידה הראשונה בפרק הזה.

2. המשמעות של הסכם השלום בין ישראל למצרים

הסכם השלום בין ישראל למצרים היה הסכם השלום הראשון שנחתם בין ישראל למדינה ערבית. עד אז מצרים הייתה האויב הגדול והחזק ביותר של ישראל מכל מדינות ערב, ולפני שמצרים וישראל חתמו על ההסכם היו ביניהן חמש מלחמות. בהסכם השלום מצרים הכירה בזכות של מדינת ישראל להתקיים בשלום, ובכך הייתה הראשונה לוותר על העמדה הערבית שהתנגדה לכל הכרה בישראל.

מדינות ערב התנגדו להסכם השלום עם ישראל וסילקו את מצרים למשך כמה שנים מהליגה הערבית, אך בסופו של דבר מצרים חזרה למעמד של מדינה חשובה בין מדינות ערב. גם

בתוך מצרים הייתה התנגדות להסכם השלום עם ישראל (ב-6 באוקטובר 1981 נרצח אנוור סאדאת נשיא מצרים בעת שהשתתף במצעד הניצחון השנתי לציון ההצלחה של צבא מצרים בתחילת מלחמת יום הכיפורים).

בהסכם השלום עם מצרים קיבלה ישראל את העיקרון של שטחים תמורת שלום והחזירה למצרים את כל חצי האי סיני שכבשה במלחמת ששת הימים (אך לא את רצועת עזה). הייתה זו הפעם הראשונה שבה ישראל הכירה באופן רשמי בפלסטינים כעם בעל זכויות.

גם בישראל היו קולות שהתנגדו להסכם השלום, ובעיקר לנסיגה מסיני ולפינוי של היישובים הישראליים מִשָּׁם. ב-1982, כשהגיע השלב הסופי של פינוי היישובים מִצָּפון סיני, היו תושבים שסירבו להתפנות, וצה"ל והמשטרה נאלצו (היו צריכים) לפנות אותם בכוח.

ב. הסכם השלום בין ישראל לירדן, 1994

מדינת ישראל וממלכת ירדן קיימו ביניהן קשרים לא רשמיים במשך עשרות שנים. למשל, ב-1970 ישראל עזרה לחוסיין מלך ירדן כשארגונים פלסטיניים איימו על השלטון שלו, וב-1973 חוסיין הזהיר את ישראל שסוריה ומצרים מתכוונות לפתוח במלחמה לפני מלחמת יום הכיפורים (ראו עמ' 76). ב-1993 השתנו הנסיבות, והמגעים בין ישראל לירדן נהיו רשמיים. באוקטובר 1994 נחתם הסכם שלום בין ישראל לירדן בטקס משותף במעבר הגבול בערבה.

1. הנושאים העיקריים בהסכם השלום בין ישראל לירדן

- סיום רשמי של מצב המלחמה בין ירדן לישראל וכינון יחסים דיפלומטיים בין המדינות.
- הגבול בין המדינות נקבע בהתאם לגבול מתקופת המנדט הבריטי ובהתחשבות בתנאים בשטח.
- סיכום של אופן (דרך) החלוקה של המים מנהר הירדן, מנהר הירמוק וממקורות מים משותפים אחרים.
- קביעה של היחסים הכלכליים בין המדינות.
- הכרה של ישראל במעמד המיוחד של ירדן במקומות הקדושים בירושלים.

2. הגורמים והנסיבות להצלחה של הסכם השלום בין ישראל לירדן

- אומנם כבר ב-1979 נחתם הסכם השלום הראשון של מדינה ערבית (מצרים) עם ישראל, אבל ירדן לא הייתה יכולה לחתום על הסכם עם ישראל לפני שתהיה עוד התקדמות בפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני ולפני שעוד מדינות ערביות ינהלו משא-ומתן עם ישראל. החתימה של ישראל על הסכמי אוסלו עם אש"ף וההתקדמות להסדר מדיני מול הפלסטינים אפשרו לירדן לחתום על הסכם שלום עם ישראל בלי לעורר יותר מדי התנגדות בעולם הערבי ובאוכלוסייה הפלסטינית בתוך ירדן.
- נשיא ארצות הברית, ביל קלינטון, היה מעורב בשיחות והבטיח לירדן מחיקה של חובות כספיים והטבות כלכליות בתמורה להסכם השלום.
- לישראל ולירדן לא היו סכסוכים משמעותיים בעניין הגבול ביניהן, וישראל לא הייתה צריכה לפנות שטחים גדולים ויישובים יהודיים בתמורה להסכם השלום.

הסכמי אוסלו

בשנת 1993 התקיימו מגעים סודיים בעיר אוסלו שבנורבגיה בין נציגים ישראלים לבין נציגים של אש"ף, ארגון לאומי פלסטיני בהנהגה של יאסר ערפאת. עד אז ישראל סירבה (לא הסכימה) לנהל שיחות עם נציגים של אש"ף, שהיא הגדירה ארגון טרור. לאחר שהתגלו המגעים בין ישראל לאש"ף הם נמשכו בצורה גלויה ובמעורבות של ארצות הברית.

בספטמבר 1993 נחתם בווינגטון הסכם בין ישראל לאש"ף - הסכם אוסלו. שנתיים לאחר מכן נחתם הסכם נוסף, בשם "אוסלו ב'". בהסכמים אלו הפירה ישראל באש"ף כנציג הרשמי של העם הפלסטיני, ואש"ף הפיר בזכות של ישראל להתקיים בביטחון.

בהתאם להסכמי אוסלו הוקמה רשות פלסטינית, והיא קיבלה מישראל את השליטה (אוטונומיה) על היישובים הפלסטיניים ברצועת עזה ובגדה המערבית. הסכמי אוסלו ניסחו את הכללים לשיתוף פעולה בין ישראל לרשות הפלסטינית וקבעו מסגרת להמשך המשא-ומתן כדי להגיע להסדר קבע ולפתרון של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

ההסכמים האלה עוררו התנגדות רבה בישראל וגם אצל הפלסטינים, ובשני הצדדים היו פעולות מחאה וניסיונות למנוע את ביצוע ההסכמים. ארגוני טרור פלסטיניים ביצעו פיגועי טרור כדי לקלקל את המשא-ומתן בין אש"ף לישראל, ובישראל נערכו הפגנות מחאה המוניות נגד ההסכמים ונגד מסירה של שטחים לפלסטינים. ביטוי קשה וקיצוני של ההתנגדות להסכמי אוסלו הוא הרצח של ראש הממשלה יצחק רבין בנובמבר 1995.

טקס חתימת הסכם השלום עם ירדן שנחתם בערבה.
לע"מ. צלם: צביקה ישראלי

המשמעות של ההסכם

הסכם השלום בין ישראל לירדן הפך את היחסים בין שתי המדינות לגלויים. שתי המדינות פתרו סכסוכים וחזקו את שיתוף הפעולה ביניהן בתחומים רבים, לדוגמה מים ומסחר. ירדן גם הסכימה להחזיר לישראל שטחים (לתת לישראל זכויות שימוש בשטחים) בשביל גידול חקלאי, וישראל הגדילה את כמויות המים שהיא מעבירה לירדן.

בישראל לא הייתה התנגדות ציבורית להסכם השלום עם ירדן, אך בירדן אזרחים רבים מתנגדים עד היום להסכם. למרות הביקורת ולמרות תקופות של מתיחות מדינית בין ישראל לירדן, נשמר השלום בין המדינות.

שאלות ליסוף
ולחברה

1. הסבירו את התפקיד של מלחמת יום הכיפורים בנכונות של ישראל ושל מצרים לנהל משא-ומתן ולחתום על הסכם שלום.
2. מדוע לדעתכם הסכמי השלום עם מצרים עוררו התנגדות בציבור הישראלי יותר מאשר הסכמי השלום עם ירדן?
3. הסבירו כיצד הסכם השלום עם מצרים סייע לחתימה על הסכם השלום עם ירדן.

פרק ד

עלייה, קליטה, חברה ותרבות במדינת ישראל

מה בפרק?

בפרק חמש יחידות

יחידה ראשונה: עלייה וקליטה בשנות ה-50 וה-60.

יחידה שנייה: גלי העלייה למדינת ישראל בשלושים השנים האחרונות של המאה ה-20 והשינויים במדיניות קליטת העלייה.

יחידה שלישית: מעבר ממדיניות כור היתוך לחברה רב-תרבותית.

יחידה רביעית: שינויים ביחס של החברה לשואה ועיצוב זיכרון השואה.

יחידה חמישית: מדינת ישראל ויהדות התפוצות.

יחידה ראשונה: עלייה וקליטה בשנות ה-50 וה-60

שאלות מכוונות

1. מה היה היקף (גודל) העלייה למדינת ישראל? מאין הגיעו העולים?
2. מה היו האמצעים לעלייה הגדולה למדינת ישראל בשנות ה-50 וה-60?
3. כיצד ארגנה מדינת ישראל את העלייה לארץ?
4. א. מה היו הקשיים של העולים לארץ בשנות ה-50 וה-60?
ב. מה היו הקשיים של המדינה והתאגידים בקליטת העלייה?
5. כיצד ניסתה מדינת ישראל להתמודד עם הקשיים בקליטת העולים?
6. מדוע התרחשו אירועי לאדי סאליב ומה הייתה ההשפעה שלהם?

עולים מלוב שהגיעו למדינת ישראל במסגרת העלייה הגדולה לאחר קום המדינה. באדיבות מרכז מורשת יהדות לוב

א. "העלייה הגדולה" בשנות ה-50 וה-60 היקף וארצות המוצא של העולים

לפני שקמה מדינת ישראל חיו בארץ כ-650,000 יהודים. מיד לאחר הקמת המדינה ב-1948, ותוך כדי מלחמת העצמאות, הגיעו עולים רבים לארץ. בהכרזת העצמאות נאמר: "מדינת ישראל תהיה פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות". עבור מדינת ישראל העלייה תמיד הייתה חשובה מאוד. ביטוי של חשיבות העלייה אפשר לראות בחוק השבות. החוק התקבל בכנסת ב-1950 וקבע את זכותו של כל יהודי והמשפחה שלו לעלות לארץ.

עד סוף שנות ה-60 הגיעו לארץ כמיליון וחצי עולים מארצות שונות. במשך עשרים שנה גדלה האוכלוסייה במדינת ישראל בקצב מהיר. בישראל חיו יותר אזרחים שהיו עולים מאשר ילידי הארץ - הוותיקים. זו הייתה תופעה מיוחדת - בשום מקום בעולם לא קלטה חברה מספר כזה גדול של מהגרים. המדינה הקולטת והצעירה נמצאה במחסור כלכלי (מזון, ציוד וכו') ובאיום ביטחוני.

את העלייה הגדולה לארץ בשנות ה-50 וה-60 אפשר לחלק לשני שלבים:

- בשנים 1948-1951 הגיעו לארץ כמעט 700,000 עולים. תוך שלוש שנים הוכפל מספר היהודים במדינת ישראל. כמחצית מהעולים בשנים האלה הגיעו ממדינות אירופה.

רובם היו ניצולי שואה ממחנות העקורים. עלייה גדולה הגיעה מתימן (מבצע על כנפי נשרים) ומעירק (מבצע עזרא ונחמיה). עולים הגיעו גם מצפון אפריקה (מרוקו, אלג'יריה, תוניסיה, לוב ומצרים) וגם מארצות מוסלמיות אחרות (סוריה, לבנון, טורקיה ואירן).

- בשנים 1952-1964 עלו לישראל יותר מ-700,000 עולים. רוב העולים בשנים האלה הגיעו ממדינות צפון אפריקה, בעיקר מרוקו, אלג'יריה ותוניסיה. עולים אחרים הגיעו ממדינות מזרח אירופה, בעיקר מרומניה ומפולין, וממדינות אחרות באסיה ובאמריקה הדרומית והצפונית.

מספר העולים לארץ על פי יבשות מוצא בשנים 1948-1973 (בסוגריים שמות המדינות העיקריות שמהן הגיעו העולים)

ארצות המוצא	מספר העולים	אחוז מכלל העולים
אסיה (עירק, תימן, טורקיה ואירן)	330,717	22.7
אפריקה (מרוקו, תוניסיה, אלג'יריה, לוב, מצרים וסודן)	396,550	27.3
אירופה (רומניה, פולין, ברית המועצות, צ'כוסלובקיה, בולגריה ויוגוסלביה)	640,345	44
אמריקה ושאר העולם (ארצות הברית, ארגנטינה)	87,597	6
סה"כ	1,455,209	100%

1. כיצד השפיעה עלייה לארץ בשנים 1948-1973 על הקהילה האוכלוסיונית במדינת ישראל?

2. כיצד לדעתכם השפיעה עלייה מהארצות השונות על התרבות במדינת ישראל?

3. לאחר מה שלמדתם בנאסא, האם אתם מבינים מהם עלייה יהודית וקומוניזם? נמקד.

ב. הגורמים לעלייה בשנות ה-50 וה-60

1. הגורמים לעלייה מארצות אירופה

לאחר מלחמת העולם השנייה חיו במזרח אירופה ובמרכז אירופה מאות אלפי יהודים. רבים מהם פליטים - ניצולי שואה. לעלייה לישראל היו גורמים אחדים:

- אחרי סיום מלחמת העולם השנייה והשואה הבינו יהודים רבים שאירופה לא בטוחה עבורם. הם רצו ליצור חיים חדשים במקום אלה שאבדו להם. הם רצו להיות בטוחים במדינה של יהודים.
- גם אחרי המלחמה יהודים רבים במזרח אירופה נתקלו באנטישמיות. בפולין היו פרעות (פוגרום) ומעשי אלימות כלפי יהודים. תופעות אלו הגבירו את הרצון לעזוב את אירופה ולחיות במקום בטוח עבורם.
- בארצות מזרח אירופה קמו משטרים קומוניסטיים שהגבילו את האפשרות לקיים חיים יהודיים. יהודים רבים רצו לעזוב את החיים תחת משטרים אלו.

שארית הפליטה - ילדים שורדי השואה לאחר עלייתם לארץ

2. גורמים לעלייה מארצות האסלאם

העלייה מארצות האסלאם גדלה מאוד בשנים שלאחר הקמת מדינת ישראל. העלייה נמשכה עד לשנות ה-60, כשלא נותרו כמעט יהודים בארצות אלה. לעלייה לישראל היו גורמים אחדים:

- הקמת מדינת ישראל עוררה התרגשות רבה בקהילות יהודיות בארצות האסלאם. הקמת המדינה היהודית הייתה חלום שהתגשם וחיזקה את הרצון לעלות למדינת ישראל.
- הקמת מדינת ישראל והמלחמה בין ישראל למדינות ערב העמידו את חיי היהודים בארצות האסלאם בסכנה. בכמה מהמדינות היו פגיעות קשות ביהודים. רבים מהם עלו לישראל (או היגרו לארצות אחרות).
- תהליך הדה-קולוניזציה באסיה ובאפריקה ערער את מצב הביטחון של היהודים. יהודים רבים בארצות האסלאם כבר לא הרגישו שייכים ורצו לעזוב ולעלות לישראל (על תהליך הדה-קולוניזציה והשפעתו על היהודים קראו בעמ' 57).

על העלייה לארץ מטריפולי שבלוב סיפר יוסף אדיב:

שינוי דרסטי בקרב הצעירים היהודים התחולל (היה) בשנים 45-48, שבהן התרחשו פוגרומים נגד היהודים וההסתה הגיעה לשיאה, בעקבות תוכנית החלוקה והקמת מדינת ישראל. רוב הצעירים היהודים הרגישו שהסביבה אינה (לא) רוצה בהם ורואה בהם גורם זר. רבים מהצעירים, וביניהם אני, פנינו לאופציית הציונית, התחלתי בארגון התנועה.

באחת הפעמים ארגנתי הצגה בשפה העברית, ואף העזתי לשיר את המנון "התקווה" ולהניף דגל ישראל. לא עמדתי על (לא הבנתי את) הסכנה הכרוכה במעשה זה. עוד באותו היום הזהירו ידידים מוסלמים את אבא שלי שאני נמצא בסכנה ועליו להוציאני מהמקום במהירות המרבית. באותו יום בלילה הבריא (הוציא) אותי אבי מהבית ומשם הגעתי בגפי (לבדי) לארץ ישראל.

(מעובד מתוך: חיים סעדון, **עצמאות וגורל**, משרד החינוך ויד בן-צבי, תשע"א, עמ' 44.)

1. הסבירו את הזכרונות שהשפיעו על עלייתו של יוסף אדיב.

2. כמה הסיפור של יוסף אדיב מבטא את הסיפור של יהודי אלה ויהודי ארצות האסלאם בכלל בתקופת הקמת המדינה והעלייה הגדולה?

ג. דפוסי ארגון העלייה

כבר ביום הקמת מדינת ישראל הכריזה המדינה ששְׂעָרֶיהָ פתוחים לכל יהודי העולם. מדינת ישראל עודדה עלייה של יהודים לארץ ופעלה בדרכים שונות כדי להביא אותם לארץ. לאורך שנות ה-50 וה-60 פעלה המדינה לארגן את העלייה לארץ ולכך היו כמה שיקולים: המצב בארץ, היכולת להביא את העולים ולקלוט אותם, וכמובן מצב היהודים והסכנה הפיזית לחייהם בארצות השונות. שלושה דפוסים עיקריים היו לארגון העלייה לישראל: עליית הצלה, עלייה מבוקרת (סלקטיבית) ועלייה חשאית (סודית).

1. עליית הצלה

בארצות שהיה בהן חשש (פחד) מידי לחיים של היהודים, או שהיה חשש שהשלטונות יסגרו את שערי היציאה בקרוב, מדינת ישראל והסוכנות היהודית פעלו להוציא ולהעלות את כל היהודים שחיו שם באופן מיידי. מדיניות זו נקראה **חיסול גלויות**, כלומר הוצאת כל הקהילה היהודית לארץ ישראל בזמן קצר. עליות ההצלה התרחשו בדרך כלל במהירות. העולים יצאו במקרים רבים בלי רכוש. הם השאירו את הרכוש שלהם מאחור.

מבצעים של עליית הצלה בשנים 1949-1951

בשנים 1949-1951 עלו לישראל יותר מ-190,000 יהודים במסגרת מבצעי עליית הצלה. את המבצעים ארגנה המדינה. מבצע להעלאת 26,000 יהודים מלוב בספינות, מבצע "על כנפי נשרים" להעלאת 45,000 יהודים מתימן במטוסים, ומבצע "עזרא ונחמיה" להעלאת יותר מ-120,000 יהודים מעירק בכל מיני דרכים.

מבצע "עזרא ונחמיה" עליית יהודי עירק

"כנפי נשרים", עליית יהודי תימן

2. עלייה מבוקרת (עלייה סלקטיבית)

בקליטה של עולים רבים בזמן קצר כל כך היו קשיים רבים. קשיים כלכליים (דיור, מזון ועוד) וגם תרבותיים. הקשיים והמחסור הביאו בסוף שנת 1951 להחלטה על דפוס חדש לארגון העלייה, עלייה סלקטיבית - עלייה מבוקרת. העלייה המבוקרת הייתה מארצות שלא הייתה בהן סכנה קיומית מיידית ליהודים, בעיקר בארצות צפון אפריקה. למדינת ישראל החדשה ולכלכלה הישראלית היה קושי רב לקלוט מספר עולים גדול כל כך ולעזור להם להשיג דיור, תעסוקה, שירותי בריאות וחינוך. לכן בארצות שלא הייתה סכנה לביטחון של היהודים הפעילו שליחי העלייה של הסוכנות היהודית מדיניות של קביעת תור לעלייה. השיקולים היו לפי גיל, מצב בריאותי ויכולת לעבוד בארץ. מדיניות העלייה המבוקרת יצרה קושי ותסכול אצל העולים (במיוחד במשפחות עולים שנאלצו להיפרד מִבְּנֵי משפחה מבוגרים וחולים שלא עלו איתם).

את מדיניות העלייה המבוקרת הפסיקו בהדרגה בחצי השני של שנות ה-50 משתי סיבות:

- בשנים אלה המצב של יהודי צפון אפריקה בכלל ויהודי מרוקו בפרט הידרדר. העלייה לארץ הפכה להיות עליית הצלה.
- המצב הכלכלי בארץ השתפר, ובציבור נשמעה ביקורת על מדיניות העלייה המבוקרת.

3. עלייה חשאית

בכמה מארצות האסלאם וממדינות מזרח אירופה הקומוניסטיות אסרו על פעילות ציונית. כל פעולה לעידוד העלייה לארץ ולארגון עלייה הייתה אסורה. היו ארצות שלא נתנו כלל ליהודים לצאת מהן ולעלות לישראל (לפחות בתקופות מסוימות). מדינת ישראל והסוכנות היהודית פעלו באמצעים שונים כדי לאפשר עלייה של יהודים לארץ גם ממקומות כאלה, שאסרו על יהודים לעזוב. מדינת ישראל הפעילה שליחים בארצות ערב, לדוגמה בסוריה, במצרים ובלבנון. המטרה הייתה להבריח לארץ יהודים בדרכים שונות. ישראל גם ניסתה לשכנע מדינות כמו רומניה ופולין לתת ליהודים לצאת ולעלות לארץ.

פעילות חשאית לארגון העלייה לארץ התרחשה מאמצע שנות ה-50 גם במרוקו. לאחר שמרוקו קיבלה עצמאות בשנת 1956, נאסר על יהודי מרוקו לעזוב את הארץ. מלך מרוקו הסכים בסוף לאפשר ליהודים לצאת בצורה לא רשמית, ותמורת תשלום. שליחים של מדינת ישראל פעלו כדי לעזור ליהודים ממרוקו להגיע לישראל דרך ספרד.

האונייה אגוז

היציאה החשאית (סודית) של יהודי מרוקו לישראל נעשתה דרך הים בהפלגה של קבוצות קטנות מחוץ למדינה. בשנת 1961 טבעה האונייה אגוז.

טביעת האונייה שהובילה 43 עולים ממרוקו בדרך לגיברלטר התפרסמה בעיתונים. הפרשה חשפה את מבצע העלייה החשאית ממרוקו. בעקבות לחץ בין-לאומי החליט מלך מרוקו לתת ליהודים לעזוב והעלייה לישראל הפכה גלויה (לגאלית).

ד. קליטת העלייה בשנות ה-50 וה-60

כל הגירה (אמיגרציה) ומעבר לארץ אחרת מלווה בקשיים. כל הגירה יש בה ניתוק מהחיים הקודמים וצורך להסתגל לחיים במקום חדש. לכל מדינה יש תרבות שונה, שפה ייחודית וחברה אחרת. גם העולים לארץ, בשנות ה-50 וה-60, נאלצו להתמודד עם קשיים. קשיים כמו דיור ופרנסה (עבודה) וגם קשיים הקשורים להבדלים תרבותיים ולמפגש עם החברה הקולטת בארץ.

יש לזכור שישראל הייתה מדינה צעירה, והיו בה כ-600 אלף תושבים יהודים, שרובם הגיעו כחמישים שנים קודם לכן ממזרח אירופה. העולים הוותיקים קלטו בשני עשורים 1.2 מיליון עולים חדשים מארצות רבות ומתרבויות שונות. כולם היו צריכים להסתגל למציאות במדינה הצעירה - ישראל. ישראל בשנות ה-50 הייתה מדינה קטנה וענייה שיצאה ממלחמה קשה וארוכה, מדינה שהייתה צריכה להתמודד עם מספר גדול מאוד של עולים ובאותו הזמן גם עם איומים ביטחוניים.

המספר הגדול של העולים והתנאים במדינת ישראל באותן השנים הובילו לקשיים רבים.

1. בתחום הדיור

רוב העולים הגיעו בלי כסף ובלי כל אמצעים משלהם והיו תלויים במדינה לצורך קליטתם. רוב העולים לא יכלו למצוא לעצמם מגורים (בית) באופן עצמאי והמדינה הייתה צריכה לדאוג להם לדיור. תחילה שוכנו את העולים ברכוש נטוש, בבתים שהיו של ערבים שעזבו או גורשו מהארץ במלחמת העצמאות. רוב הבתים האלה היו בערים מעורבות - יפו, חיפה, ירושלים, רמלה, לוד, עכו ועוד.

מספר העולים המשיך לגדול, ולא נשאר עוד מקום. את העולים החדשים שיכנו גם במחנות עולים. היו אלה מחנות זמניים, אך בגלל מצוקת הדיור עולים רבים נאלצו להישאר בהם זמן רב. התנאים במחנות העולים היו קשים. העולים גרו באוהלים, באולמות שינה ענקיים או בצריפים. בחורף היה קר מאוד ובקיץ חם מאוד. העולים חיו בצפיפות ובלי פרטיות. במחנות היו שירותים ומקלחות ציבוריים וגם מטבחים מרכזיים שסיפקו לעולים אוכל ואת תנאי החיים הבסיסיים. לעולים לא הייתה עבודה והם היו תלויים לגמרי במדינה.

מחנה "שער העלייה". ארכיון עיריית חיפה, צלם זולטן קלוגר

הממשלה חיפשה פתרונות נוספים למצוקת הדיור של העולים. משנת 1950 בנו **מעברות**. בשנים 1950-1952 קמו בארץ כ-130 מעברות. המעברות היו שכונות עולים זמניות, והעולים נשלחו אליהן עד שיימצא פתרון אחר. המעברות הוקמו בדרך כלל ליד יישובים ותיקים. המטרה הייתה שביישובים הוותיקים יוכלו העולים למצוא עבודה ושהתושבים הוותיקים יסייעו לעולים בתהליך הקליטה. גם במעברות התנאים היו קשים. כל משפחה קיבלה יחידת דיור נפרדת, אבל אלו לא היו בתים של ממש. אלה היו סוגים שונים של מגורים. לדוגמה: אוהלים מִבֵּד, צריפים מעץ או פּח, בלי חשמל או מים זורמים בתוכם.

הסגירה של המעברות והעברת העולים לבתי קבע החלו בשנות ה-50. התהליך היה ארוך מאוד, הוא נמשך למעלה מעשור. היו עולים שנשארו במעברות שנים רבות עד שהצליחו לצאת מהן בכוחות עצמם או שקיבלו מהמדינה סיוע בקנייה של דירות קבועות.

מימין: עולה חדשה מכבסת ליד האוהל במעברת סומייל ליד יפו. משמאל: מעברת כרכור

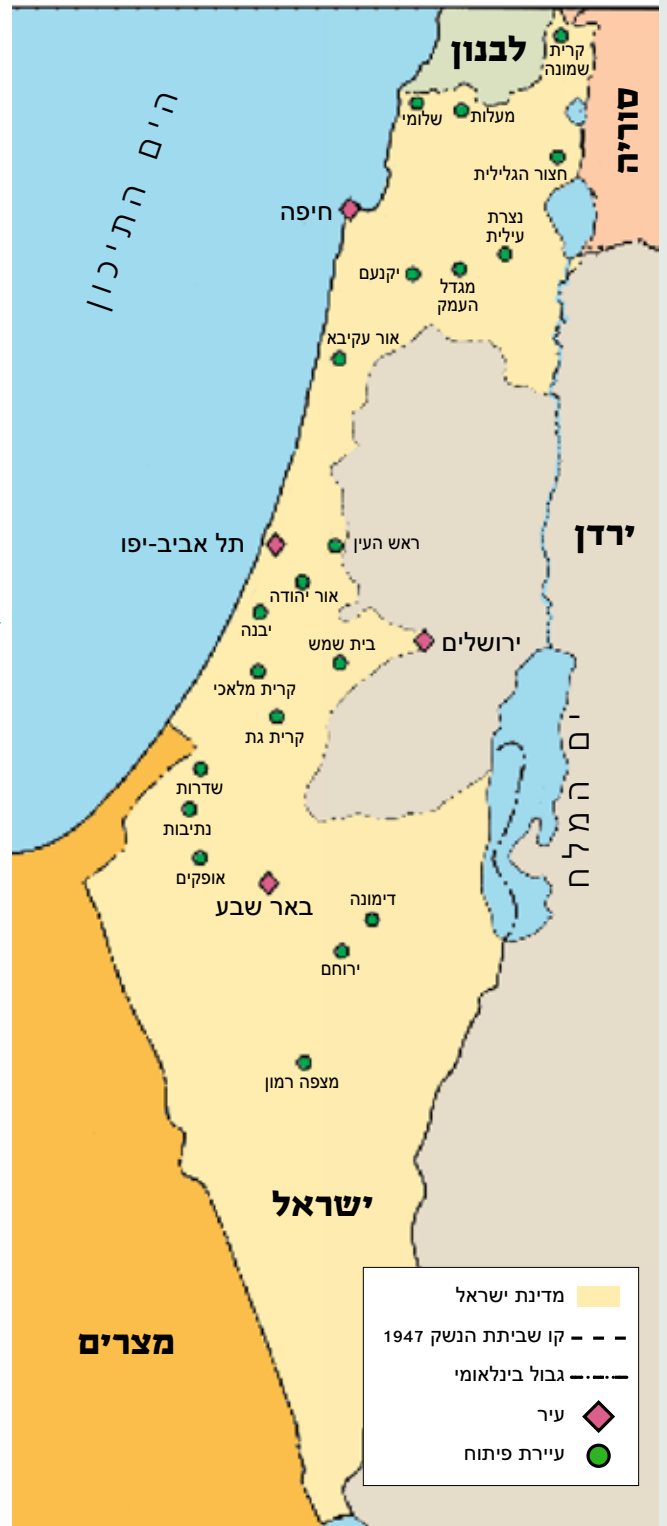

- כיצד לדעתכם השפיעו המלזרים באמצעה באשך שנים רבות על האוילים?
- כיצד הם השפיעו על תהליך הקליטה שלהם?

מאמצע שנות ה-50 ניסתה המדינה להתמודד עם בעיית הדיור על ידי הקמת יישובים קבועים: מושבים של עולים ועיירות פיתוח. העולים נשלחו אליהם מִיָּד כשהגיעו לארץ ובלי כל הכנה.

הממשלה רצתה לתת לעולים פתרון מגורים קבוע ופרנסה, וגם לממש מדיניות של פיזור אוכלוסייה וחיזוק של גבולות ביטחון, כלומר הקמת יישובים באזורים רחוקים מהמרכז, קרוב לגבולות.

תפרוסת עיירות הפיתוח החדשות שהוקמו ביישובים חדשים בשנים 1950-1957

עבודות דחק (יזומות) במעברת
כסלון, 1950.

92

תקופה רביעית פרק ד'

סוג אחד של יישובי קבע לעולים היה **מושבי העולים**. המדינה הקימה מושבים חקלאיים לעולים. הבעיה הייתה שלעולים רבים לא היה ידע קודם בחקלאות, וחלקם לא רצו להיות חקלאים. העולים נשלחו למושבים ברחבי הארץ, ולפעמים באזורים מרוחקים ומסוכנים. רבים מהם סבלו ממחסור ומתחושה שהמדינה הזניחה אותם.

סוג אחר של יישובי קבע שהמדינה החלה להקים באמצע שנות ה-50 היה **עיירות פיתוח**. עיירות הפיתוח היו יישובים עירוניים. היו בהן שירותי חינוך, בריאות ותרבות, והתושבים שגרו בהן התפרנסו ממפעלים שהוקמו בהן או קרוב להן.

עיירות הפיתוח הוקמו רחוק ממרכזי האוכלוסייה והערים המרכזיות בארץ. המטרות של הקמת עיירות הפיתוח היו: לפתח אזורים מרוחקים, לפזר את האוכלוסייה לאזורים שהיו ריקים מתושבים, לשמש מרכז שירותים באזור ולספק מקורות תעסוקה לתושבים באזור. העולים נשלחו אל עיירות הפיתוח מיד לאחר שהגיעו לארץ. לפעמים נגד רצונם ובלי שהבינו בהתחלה לאן הגיעו.

➡➡ מה אפשר ללמוד מהמפה על השיקולים בהיקום של
עיירות הפיתוח? הצגו טבלה שיקולים.

2. בתחום התעסוקה

לרבים מהעולים לאורך בשנות ה-50 וה-60 היה קשה מאוד למצוא עבודה. קשה במיוחד היה למצוא עבודה דומה לעבודות שבהן עבדו בארצות המוצא. לא היו מספיק מקומות עבודה לעולים. רבים מהעולים לא הכירו את השפה וגם לא הייתה להם השפלה מתאימה או הכשרה בתחומים שהיה אפשר לעבוד בהם.

המדינה ניסתה להתמודד בדרכים שונות עם בעיות הפרנסה והמחסור במקומות עבודה. במחנות העולים המדינה חילקה לעולים את צורכי הקיום הבסיסיים (דיוור, מזון, בריאות ועוד) עד ששימצאו עבודה ומגורים. במעברות המדינה יצרה **עבודות יזומות** - כמו סלילת כבישים ונטיעה של עצים. אלו היו עבודות פיזיות קשות, הן לא התאימו ליכולות ולכישורים של עולים רבים, והשכר עבורן היה נמוך.

1. מהן "עבודות יזומות"?

2. מה היו השיקולים של

הממשלה בהעסקת

העולים בעבודות יזומות?

ניסיון אחר של המדינה להתמודד עם בעיית התעסוקה (והדיוור) של העולים הייתה ליישב אותם במושבי עולים. כל משפחה קיבלה בית ושטח לעבודה חקלאית, אבל רוב העולים שנשלחו לשם לא היו ידע וניסיון בחקלאות. המדינה שלחה לשם מדריכים שילמדו אותם חקלאות ויעזרו להם להקים מִשְׁק חקלאי. היו מושבים שהצליחו להתבסס אך היו גם מושבים מרוחקים ומבודדים. לא היו בהם שירותים בסיסיים כמו מרפאה, והעולים שחיו בהם בקושי הצליחו להתקיים מחקלאות.

בעיירות הפיתוח ניסו לספק תעסוקה לעולים, בעיקר על ידי הקמת מפעלי תעשייה. המפעלים והמרכזים העירוניים סיפקו עבודה רק לחלק מתושבי עיירות הפיתוח. רוב העבודות היו בתשלום נמוך. ביישובים אלו אנשים רבים היו מובטלים (לא עבדו). קִשְׁיִי הפרנסה, מצוקה כלכלית וחברתית, הריחוק ממרכז הארץ וההזנחה של התשתיות בעיירות הפיתוח יצרו אצל תושבים רבים תסכול וכעס.

3. בתחום החינוך והתרבות

רוב העולים שהגיעו לארץ בשנות ה-50 וה-60 לא ידעו עברית. הם הגיעו מארצות שונות ודיברו שפות שונות. היו עולים שהגיעו מערים גדולות והיו עולים שהגיעו מכפרים קטנים. היו עולים בעלי השכלה והיו עולים שלא ידעו לקרוא ולכתוב. כל העולים היו צריכים להתרגל לשפה חדשה ולתרבות שונה מזו שהכירו.

המדינה ניסתה להתמודד עם פערים בתחומי החינוך והתרבות על ידי הקמת בתי ספר לילדים וגם הקמת אולפנים ללימוד עברית למבוגרים גם במחנות העולים ובמעברות. נחקק "חוק חינוך חובה" ו"חוק חינוך ממלכתי". המדינה פיקחה על מוסדות החינוך ונתנה אפשרות (אופציה) לכל ילדי ישראל ללמוד בבית ספר ולקבל השכלה יסודית. נוסף על כך נשלחו מורים, מתנדבים ומורים חיילים למעברות וליישובים של העולים כדי ללמד עברית גם את המבוגרים.

למערכת החינוך היה תפקיד חשוב במאמץ של המדינה ליצור אחידות בחברה הישראלית. לעודד את העולים להשתלב בתרבות של היישוב הוותיק. מדיניות זו נקראה **כור היתוך** והיא יצרה אצל חלק מהעולים תסכול, מבוכה ולפעמים גם כעס (על מדיניות כור ההיתוך והשפעותיה תקראו בהרחבה בעמ' 103).

אירועי ואדי סאליב והשפעתם

על אף המאמצים של המדינה לקלוט את העולים, קִשְׁיִי הקליטה היו רבים. רַבִּים מהם, בעיקר של עולים שהגיעו מארצות האסלאם, הובילו לטענות על קיפוח ואפליה (דיסקרימינציה) וּמִתַּח בין עולים לוותיקים. רוב התושבים הוותיקים בארץ היו ממוצא אשכנזי (אִירוֹפִי) והתרבות שנוצרה בתקופת היישוב הייתה מבוססת על התרבות המערבית. כמחצית מהעולים בשנות ה-50 וה-60 הגיעו מארצות האסלאם ומתרבות שהייתה שונה מהתרבות של **היהודי החדש** שנוצרה בישראל.

בנוסף לַמִּתַּח (קונפליקט) הַעֲדָתִי בין העולים החדשים לוותיקים, התפתח גם מתח בין עולים שהגיעו מארצות אירופה לבין עולים שהגיעו מארצות האסלאם. המתח הזה נוצר על רקע הקשר בין המצוקה והקשיים של עולים מארצות האסלאם לבין תחושת האפליה על רקע עדתי. אחד מגילויי המצוקה הכלכלית, התרבותית והחברתית של העולים והמתח העדתי היו אירועי ואדי סאליב, בחיפה בשנת 1959.

ואדי סאליב הייתה שכונה מוזנחת בעיר התחתית בחיפה שרוב תושביה הערבים עזבו במהלך מלחמת העצמאות בשנת 1948. לבתים הנטושים נכנסו עולים חדשים, בעיקר מצפון אפריקה, והם חיו בה בצפיפות ובמצוקה. רבים מתושבי השכונה היו מובטלים.

ביולי 1959 פרצה קטטה (ריב) בבית קפה בשכונה. שוטרים הגיעו למקום וניסו לעצור את אחד מתושבי השכונה שהיה שיכור והתנגד למעצר. שוטר שהרגיש איום על החיים שלו ירה בו ופצע אותו. הפצוע פונה לטיפול בבית החולים. השימוש בנשק של המשטרה הוביל לעימות אלים בין תושבי השכונה ובין השוטרים. העימות נרגע כעבור כמה שעות.

למחרת (אחרי שהגיעו שמועות לא נכונות שהפצוע מת בבית החולים) התחדשו ההפגנות. בהפגנות אלה הביעו התושבים מחאה על התנהגות המשטרה. מחאה על מצב העוני, האבטלה (אין עבודה ואין פרנסה) ותחושות שיש אפליה (דיסקרימינציה) כלפי עולים ממרוקו, שהיו רוב תושבי השכונה.

המפגינים יצאו משכונת ואדי סאליב וצעדו לכיוון השכונות הוותיקות והאמידות יותר של חיפה. הם חסמו (סגרו) כבישים, פגעו ברכוש, הרסו והתעמתו (קונפליקט) עם המשטרה. המהומות שהתחילו בוואדי סאליב התפשטו (הגיעו) למקומות נוספים בארץ ובעיקר לשכונות עולים שחיו בתנאים דומים (לדוגמה באר שבע, מגדל העמק וטבריה).

אחרי ימים אחדים המשטרה הצליחה לדכא את ההפגנות והמהומות. המשטרה עצרה כמה מפגינים, ובהם גם את דוד בן-הרוש (תושב ואדי סאליב שהוביל את ההפגנות בחיפה). דוד בן-הרוש ועוד כמה ממובילי המחאה (פרוטסט) נשפטו לתקופות מאסר (כלא). האירועים בוואדי סאליב הביאו להקמת ועדת חקירה בראשות השופט משה עצינוני (ועדת עצינוני). אחת המסקנות בוועדה הייתה שהתושבים בוואדי סאליב הרגישו שיש אפליה מכוונת כלפיהם. תחושה זו של אפליה הייתה אחד הגורמים לאירועים בוואדי סאליב.

לאירועי ואדי סאליב לא הייתה השפעה מידית על יחס השלטון כלפי העולים מארצות האסלאם, אבל עלתה המודעות בציבור ובשלטון לתחושות האפליה והקיפוח שהרגישו העולים. עלה גם נושא התנאים הקשים שהעולים חיו בהם והצורך להתמודד עם המצוקה הכלכלית ועם תחושת האפליה שלהם.

בעקבות אירועי ואדי סאליב, החליטה הממשלה להשקיע משאבים רבים יותר בחינוך באזורי המצוקה, לשנות את מדיניות הרווחה ולהגדיל את הקצבאות והמענקים שניתנו לעולים. גם המפלגות הבינו שהן צריכות לשלב יותר נציגים מזרחים ברשימות לכנסת. כמה ממנהיגי המאורעות בוואדי סאליב ניסו להיבחר ברשימה לכנסת בבחירות 1961, אבל הם לא עברו את אחוז החסימה (המינימום הדרוש). למרות השינויים, המצוקה של הרבה עולים מארצות האסלאם ותחושות הכעס, האפליה והקיפוח לא נעלמו. אלה המשיכו ללוות את החברה הישראלית ולהשפיע עליה. כעשר שנים לאחר אירועי ואדי סאליב, ב-1971, הקימו צעירים משכונת מצוקה בירושלים, תנועת מחאה בשם "הפנתרים השחורים" ויצאו נגד האפליה והתנאים בשכונות המצוקה שבהן חיו בעיקר עולים - יוצאי ארצות האסלאם.

הפגנת מחאה של תושבי ואדי סליב, 1959

ה. חשיבות העלייה ותרומת העולים למדינת ישראל

קליטת העלייה הגדולה בשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה יצרה אתגרים וקושי לעולים ולמדינה, אך חשוב לזכור כי העלייה הגדולה בשנות ה-50 וה-60 תרמה לחיזוק של מדינת ישראל. העלייה הגדילה מאוד את האוכלוסייה היהודית במדינה. בזכות מספר העולים נבנה צבא גדול יותר והכלכלה התרחבה. העולים התיישבו ברחבי הארץ ותרמו להתפתחות תשתיות ולחיזוק הביטחון בגבולות. העולים הביאו איתם מגוון תרבויות ויצרו יחד חברה ישראלית מגוונת ועשירה.

על מדיניות העלייה המבוקרת (הסלקטיבית) כתב הסוציולוג משה ליסק:

נעבור כעת לעניין המיין [...] הקשה והנוקשה שהופנה בעיקר כלפי יהדות צפון-אפריקה. היה זה מיין על בסיס כושר (מצב) בריאות, על בסיס גיל ועל בסיס של מקצוע [...]. הסוכנות היהודית, שעמדה בראשית שנות ה-50 בפני התמוטטות (קריסה) מערכת השירותים הסוציאליים במחנות שבחוף-לארץ ובארץ, החליטה עוד בנובמבר 1951 על כמה וכמה עקרונות (פרנציפים) של מיין. [...] מעולם בתולדות שיבת ציון (העליות) של ימינו לא תוקנו תקנות דרקוניות כדוגמת אלה לגבי העלייה [...].

המשמעות המיידית של החלטה זו הייתה פיצול משפחות, כאשר הזקנים, הנכים והבלתי-כשירים לעבודה הושארו במוקו, ואילו הצעירים והכשירים עלו לארץ.

(מעובד מתוך: מרדכי נאור [עורך], עולים ומעברות: 1942-1958, יד יצחק בן-צבי, תשמ"ז, עמ' 14-15.)

1. א. כיצד הסביר הכותב את הסיבות למדיניות העלייה המבוקרת (הסלקטיבית) ואת השפעותיה?

ב. הסבירו ונמקו (נימוקים היסטוריים) את העמדה התומכת (בעד) במדיניות העלייה המבוקרת ואת העמדה נגד מדיניות זו.

2. א. היעזרו בעמ' 90 - 93 ומלאו את הטבלה הבאה:

תוצאות והשפעות של פעולות המדינה	ניסיונות המדינה להתמודד עם הקשיים	קשיי העולים	
			בתחום הדיור (מגורים)
			בתחום התעסוקה (עבודה)
			בתחום החינוך והתרבות

ב. כיצד הקריקטורה מבטאת את הקשיים של מדינת ישראל בהתמודדות עם קליטת העלייה הגדולה?

ג. ציירו קריקטורה או כתבו פתבה קצרה לעיתון המתארת את תקופת העליות הגדולות בשנות ה-50 וה-60.

דמותו של "שרוליק" בקריקטורה, נוצרה ע"י דוש (קריאל גרדוש) כסמל המדינה, כדי לבטא את פרשנותו לאירועים. באדיבות משפחת גרדוש - סנטו.

יחידה שנייה: גלי העלייה למדינת ישראל בשלושים השנים האחרונות של המאה ה-20 והשינויים במדיניות קליטת העלייה

שאלות מכוונות

1. מאין הגיעו גלי העלייה לישראל בשנים האחרונות של המאה ה-20?
2. מה היו הזרמים העיקריים למדינת ישראל בכל אחד מגלי העלייה המתוארים ביחידה?
3. באילו דרכים ארגנו וניהלו את העלויות המתוארות ביחידה זו?
4. כיצד קראה מדינת ישראל את העולים לארץ, כללי העלייה השונים, בשנים השנים האחרונות של המאה ה-20 ומה היו קווי העולים בגלי עלייה אלו?

בשליש האחרון של המאה ה-20, מסוף שנות ה-60 (לאחר מלחמת ששת הימים) ועד לשלהי (סוף) שנות ה-90, המשיכו להגיע לארץ עולים מארצות שונות בעולם. רוב העולים לארץ הגיעו בשלושה גלי עלייה מרכזיים: עלייה מברית המועצות בשנות ה-70, עלייה ממדינות חֶבֶר העמים (מדינות שהיו בעבר חלק מברית המועצות) בשנות ה-90, ועלייה מאתיופיה בשנות ה-80 וה-90. שלושת גלי העלייה האלה היו שונים זה מזה במאפיינים של העולים, בארגון עלייתם ובתהליך הקליטה שלהם במדינת ישראל.

א. העלייה מברית המועצות בשנות ה-70

בתקופה שבין הקמת מדינת ישראל למלחמת ששת הימים היו יחסים דיפלומטיים בין ישראל לברית המועצות (הייתה שגרירות ישראלית במוסקבה ושגרירות סובייטית בתל אביב). למרות יחסים אלו, ברית המועצות אסרה על כל פעילות ציונית ודתית בקהילות היהודיות במדינה. היא מנעה מיהודים, כמו מכל האזרחים שלה, לעזוב את המדינה. בשנים אלה קיבלו רק מעט יהודים אישור לעזוב את ברית המועצות ולעלות לישראל (במסגרת "איחוד משפחות"). רוב יהודי ברית המועצות השתלבו בחברה הסובייטית ופחדו לבטא זהות יהודית לאומית ורצון לעזוב.

לאחר מלחמת ששת הימים, ב-1967, ניתקה ברית המועצות את היחסים הדיפלומטיים עם ישראל. היחס השלילי כלפי יהודים שהביעו תמיכה והזדהות עם מדינת ישראל או רצו לעלות לישראל הפך קשה יותר.

1. הגורמים לעלייה

למרות התנגדות עקרונית של ברית המועצות לעזיבה של אזרחים, גדל בשנות ה-70 מספר היהודים שביקשו לעזוב את ברית המועצות ולעלות לישראל. ברית המועצות נתנה אישור למאות אלפי יהודים לעזוב את המדינה ולעלות לישראל או להגר למדינות המערב. לשינוי זה היו כמה גורמים:

- **התעוררות ציונית ותמיכה במדינת ישראל לאחר מלחמת ששת הימים** - בתקופת ההמתנה, לפני מלחמת ששת הימים, גדל החשש בקהילות יהודיות בעולם וגם של יהודי ברית המועצות לגורל של מדינת ישראל. הניצחון של ישראל במלחמת ששת הימים על שלוש מדינות ערב (שברית המועצות תמכה בשתיים מהן) עורר גאווה והזדהות אצל יהודי ברית המועצות. העובדה שברית המועצות ניתקה יחסים עם מדינת ישראל לאחר המלחמה חיזקה עוד יותר את הקשר בין התנגדות למשטר הסובייטי לבין תמיכה בישראל ופעילות ציונית.

A large black and white photograph capturing a dense crowd of people at a protest in Tel Aviv. The participants, a mix of men and women, are holding up numerous handmade signs. Visible Hebrew text on the signs includes "אנו יוראים אתך" (We are afraid of you), "איתך" (With you), "אנחנו כאן" (We are here), "תהיה בת" (Be a daughter), "אנחנו כאן" (We are here), "איתך" (With you), "אנו יוראים אתך" (We are afraid of you), "איתך" (With you), "אנו יוראים אתך" (We are afraid of you), "איתך" (With you), "אנו יוראים אתך" (We are afraid of you), "איתך" (With you). A sign with a Star of David is also visible. The background shows a cityscape with multi-story buildings.

רבים מהעולים מברית המועצות הגיעו לישראל ממניעים ציוניים. חלק מהם ניהל מאבק ארוך כדי לעלות. המאבק גרר מאסרים והטרדות מצד השלטונות הסובייטיים. חלק מהעולים הגיעו מאזורים מערביים ומהערים הגדולות בברית המועצות. חלק הגיעו מאזורים אחרים בברית המועצות, כמו גאורגיה ואזרביג'ן. לחלק גדול מהעולים הייתה השכלה גבוהה ומקצוע אקדמי וטכנולוגי שאפשר להם קליטה מהירה יחסית, כלכלית וחברתית בישראל.

ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לברית המועצות לאחר מלחמת ששת הימים הקשה מאוד על הקשר עם היהודים בברית המועצות. את הקשר של מדינת ישראל עם הקהילות היהודיות ניהל הארגון החשאי (סודי) "נתיב". אנשי "נתיב" קידמו בקהילות היהודיות פעילות ציונית כמו לימודי עברית ותרבות יהודית.

מדינת ישראל וארגונים יהודיים הפעילו לחץ בין-לאומי על ברית המועצות למען היהודים. גם ממשלת ישראל פעלה מול מדינות כדי לקדם את הנושא. יהודים שקיבלו רשות לעזוב את ברית המועצות לא יכלו להגיע ישירות לישראל. ישראל פעלה מול מדינות אחרות, למשל אוסטרית, כדי שיאפשרו להקים בשטח שלהן מחנות מעבר. אל מחנות אלה הגיעו יהודים מברית המועצות ומשם המשיכו לישראל או למדינות אחרות, כמו ארצות הברית.

העולים שהגיעו מברית המועצות היו צריכים להשתלב בחברה שונה מאוד מהחברה שהגיעו ממנה. רוב העולים הגיעו בלי לדעת את השפה העברית. היו עולים שהגיעו עם מקצוע שלא היה לו ביקוש בארץ והם היו צריכים ללמוד מקצוע חדש (לעשות הסבה מקצועית).

העולים הגיעו ממדינה קומוניסטית ודיקטטורית. הם היו צריכים להתרגל לחברה קפיטליסטית, דמוקרטית וליברלית שיש בה חופש לאזרח אבל גם חובה אישית לדאוג לעצמו בכל מיני תחומים (שהמדינה דאגה להם בברית המועצות).

מסוף שנות ה-60 חלו שינויים במדיניות של קליטת העלייה במדינת ישראל. שינויים אלה היו תוצאה של שיפור במצב הכלכלי במדינה ושינויים אחרים בחברה הישראלית (עוד על השינויים בחברה הישראלית והיחס לעולים ולקליטת עלייה תוכלו לקרוא בעמ' 106). גם השינוי במאפייני העולים, שהיו בעלי השכלה, אפשר להם להשתלב בעבודה מהר יחסית.

רוב העולים הגיעו למרכזי קליטה שקמו בערים ברחבי הארץ. במרכזי הקליטה קיבלו העולים מקום מגורים זמני, סיוע כלכלי, אולפן ללימוד עברית ופזרה למצוא עבודה ומקום מגורים קבוע. לעולים נתנו כמה אפשרויות, ומתוכן הם בחרו איפה ירצו לגור. משנות ה-70 קיבלו העולים גם סל קליטה - סיוע כלכלי וגם הקלות במיסים. סל הקליטה עזר לעולים להשתלב בארץ ולהגיע לעצמאות יחסית.

ב. העלייה ממדינות חבר העמים בשנות ה-90

בשנות ה-80 קטן מספר העולים לארץ מברית המועצות. רוב היהודים שעזבו את ברית המועצות העדיפו להגר למדינות אחרות במערב, בעיקר לארצות הברית. אבל מאז סוף שנות ה-80, כשהחלה ברית המועצות להתפרק, התחדשה העלייה לישראל של אנשים רבים ממדינות חבר העמים (המדינות שהיו לפני כן חלק מברית המועצות). עד סוף המאה ה-20 עלו לישראל כמעט מיליון עולים ממדינות חבר העמים, וזה היה גל העלייה הגדול ביותר לישראל מאז העלייה הגדולה בשנות ה-50 וה-60.

1. הגורמים לעלייה

היו גורמים שהשפיעו על הרצון של יהודים ממדינות חבר העמים לעזוב. היו גם גורמים אחרים שעודדו אותם לבחור לעלות לישראל (ולהעדיף אותה על פני מדינות אחרות):

- לפני שברית המועצות התפרקה סופית ב-1991 התחיל שם תהליך של שינוי ומתן יותר חופש לאזרחים. במסגרת מדיניות זו אפשר השלטון בברית המועצות ליותר יהודים לצאת מהמדינה ולהגר. עם התפרקות ברית המועצות והקמת מדינות עצמאיות בשטח שלה בוטלו ההגבלות על יציאת אזרחים.
- כמו בעליות קודמות, גם בעלייה זו היו עולים שהגיעו לארץ ממניעים ציוניים. הם רצו לחיות דווקא במדינת ישראל. אצל חלקם הרצון הזה התחזק גם בעקבות גילויים של אנטישמיות בחלק ממדינות חבר העמים.
- בשנות ה-90 היה משבר כלכלי ברוסיה ובמדינות חבר העמים אחרות. אזרחים רבים, בייחוד משכילים, חיפשו דרך להגר למדינות מערביות. בזכות "חוק השבות", שנתן לכל יהודי ובני משפחתו אפשרות לעלות לארץ ולקבל אזרחות, יהודים ובני משפחותיהם יכלו להגר בקלות יחסית לישראל.
- בשנות ה-70 וה-80 הפירו מדינות כמו ארצות הברית וגרמניה ביהודים שעזבו את ברית המועצות כפליטים ואפשרו להם להתיישב בהן. בשנות ה-90, לאחר ההתמוטטות של ברית המועצות, ביטלה ארצות הברית מדיניות זו. מספר היהודים שיכלו להגר לשם ולמדינות אחרות הצטמצם. בשביל יהודים רבים ובני משפחתם ישראל נשארה המדינה היחידה שהיה אפשר להגר אליה.

ראש הממשלה יצחק רבין לוחץ ידיים לעולים חדשים מאוקראינה בטיסה בה הגיעו מאוקראינה לישראל. 27 באפריל 1994

2. מאפייני העולים

רבים מהעולים ממדינות חבר העמים היו בעלי השכלה גבוהה והכשרה מקצועית. כמעט רבע מהעולים ממדינות חבר העמים בשנות ה-90 לא היו יהודים על פי ההלכה (אחוז גבוה בהשוואה לעליות קודמות). העולים הגיעו לארץ במסגרת חוק השבות אבל במדינת ישראל הם לא נחשבו ליהודים (על ידי הרבנות) וחלק מהם גם לא הגדירו את עצמם יהודים.

3. ארגון העלייה

לאחר נפילת ברית המועצות קמו שגרירויות ישראליות במדינות חבר העמים והפעילות הציונית הפכה גלית. הסוכנות היהודית, גוף שאחראי על ארגון העלייה לארץ, הקימה סניפים בערים שהייתה בהן אוכלוסייה יהודית גדולה. הסוכנות היהודית הקימה גם מסגרות חינוכיות ללימוד עברית, יהדות וציונות. שליחי הסוכנות עודדו את העלייה ועזרו למי שביקש לעלות לארץ.

4. קשיי העולים וקליטת העלייה מחבר העמים בשנות ה-90

מדינות הקליטה של העולים ממדינות חבר העמים בשנות ה-90 הייתה דומה לקליטת העלייה בשנות ה-70. מדינות זו התבססה על קליטה זמנית במרכזי קליטה ומתן סל קליטה ועזרה בהשתלבות בחברה ובתעסוקה.

המספר הגדול של העולים והקושי של המדינה לקלוט אותם עוררו קשיים בתחומים שונים:

- **דיור** - העלייה הגדולה בשנות ה-90 הגדילה את הביקוש לדיור והובילה לעליית מחירים ולמחסור בדירות. גם במרכזי הקליטה היה חסר מקום. המדינה עודדה בנייה, נתנה הטבות למשכירי דירות לעולים וגם הקימה אתרי קרואנים כפתרון זמני למצוקת הדיור של העולים.
- **תעסוקה** - אף שעולים רבים הגיעו עם השכלה והכשרה מקצועית, היה להם קושי למצוא עבודה בתחום הכשרתם. היו בעלי מקצועות שלא היה להם ביקוש בארץ, והיו בעלי מקצוע, רופאים למשל, שהיו צריכים ללמוד את השפה ולעמוד במבחני הסמכה לפני שיכלו לעבוד. כתוצאה מכך היה קושי למצוא עבודה. עולים רבים עבדו בעבודה בשכר נמוך שלא תאם את השכלתם.
- **חברה** - עולים רבים חיו בשכונות שהתרכזו בהן עולים כמוהם. חלק מהם, במיוחד המבוגרים, התקשו ללמוד את השפה החדשה וגם רצו לשמור על התרבות והשפה של ארץ מוצאם. קושי אחר של עולים רבים היה קשור לכך שהם לא היו יהודים על פי ההלכה. הרבה עולים שראו את עצמם יהודים, השתלבו בכתבה ושירתו בצה"ל. עולים אלה לא הוכרו כיהודים על ידי הרבנות, ולכן חלק בחרו להתגייר או לוותר על הכרה ביהדותם.

למרות קשיי הקליטה של העלייה מברית המועצות, רוב העולים השתלבו בחברה הישראלית בצורה מוצלחת ומהירה. העולים תרמו תרומה משמעותית לגידול האוכלוסייה, לצמיחה הכלכלית בשנות ה-90 ובתחילת המאה ה-21, לחברה ולתרבות הישראלית.

ג. העלייה מאתיופיה בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20

באתיופיה הייתה קהילה יהודית עתיקה שהתפתחה כמעט בלי קשר עם קהילות יהודיות אחרות בעולם עד למאה ה-19. יהודי אתיופיה קראו לעצמם "ביתא ישראל". הם שמרו על מצוות התורה והחגים שהיו נהוגים ביהדות בעבר הרחוק. הם לא הכירו הרבה מההלכה שהתפתחה לאחר תקופת בית המקדש השני. יהודי אתיופיה פיתחו מסורות מיוחדות משלהם ואף התפללו בשפה עתיקה של האזור (שפת הגעז).

בסוף המאה ה-19 נוצרו קשרים ראשונים עם יהודי אתיופיה אך עד שנות ה-70 של המאה ה-20 לא הייתה עלייה משמעותית של יהודים מאתיופיה. היו לכך שתי סיבות עיקריות:

א. הבדלים במנהגים ובמסורות דתיות של יהודי אתיופיה. גם הניתוק הארוך בינם לבין שאר קהילות יהודיות בעולם גרמו לכך שחלק מהרבנים לא היו בטוחים לגבי יהדותם של יהודי אתיופיה.

ב. עד שנות ה-70 שלט באתיופיה הקיסר היילה סילאסי, והוא לא רצה שיהודים יעזבו את אתיופיה. מדינת ישראל לא רצתה לפגוע ביחסים עם הקיסר ולכן לא פעלה לעידוד עלייה מאתיופיה.

1. הגורמים לעלייה מאתיופיה

ליהודים באתיופיה היה קשר חזק לירושלים ולארץ הקודש. בתפילות שלהם הם הזכירו את הרצון להגיע לירושלם. בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20 התחילה עלייה מאורגנת לארץ של יהודים מאתיופיה במספרים גדולים. לעלייה זו היו כמה גורמים:

- בשנות ה-70 החליט הרב הראשי הספרדי לישראל באותה תקופה, הרב עובדיה יוסף, להכיר ביהדותם של יהודי אתיופיה. הכרה זו לא הייתה מקובלת על כל הרבנים, אבל ממשלת ישראל החליטה לאמץ אותה. נקבע שחוק השבות חל גם על יהודי אתיופיה.
- בסוף שנות ה-70 החליטה הממשלה להגביר את המאמצים להביא עולים מאתיופיה לישראל. לאתיופיה נשלחו שליחי עלייה, ובהם צעירים יוצאי אתיופיה, שעודדו את יהודי אתיופיה לעלות לישראל.
- בשנת 1974 הודח קיסר אתיופיה והמדינה הייתה תחת שלטון דיקטטורי. השלטון החדש הטיל על היהודים איסורים והגבלות. המצב של היהודים באתיופיה החמיר עוד יותר בשנות ה-80 כאשר באתיופיה פרצה מלחמת אזרחים ובחלק מהאזורים במדינה התפשט רעב כבד.

2. מאפייני העולים

לעולים מאתיופיה היו מאפיינים מיוחדים שהיו שונים מהמאפיינים של העולים שהגיעו מארצות המערב ומארצות האסלאם. ליהודי אתיופיה היו מעט קשרים עם קהילות יהודיות אחרות בעולם עד לתקופה המודרנית, ולכן שפת הקודש, המנהגים והמסורות שלהם היו ייחודיים ושונים ממנהגים של עדות אחרות.

חלק גדול מהעולים מאתיופיה בשנות ה-80 וה-90 הגיעו מאזורים כפריים, שם עסקו בחקלאות מסורתית. לרובם לא הייתה השכלה ולא מקצוע שיעזרו להקל על תהליך הקליטה בישראל.

מאפיין חיצוני ייחודי של העולים מאתיופיה היה צבע העור שלהם. זו הייתה הפעם הראשונה שהגיעו עולים במספרים גדולים ממדינה במזרח אפריקה. המאפיין הזה אילץ את העולים להתמודד עם דעות קדומות מצד החברה הישראלית הקולטת.

3. ארגון העלייה

בסוף שנות ה-70 החליט השלטון באתיופיה לאסור על עלייה של יהודים לישראל. מצב היהודים באתיופיה החמיר ומדינת ישראל ניסתה למצוא דרכים חשאיות להביא את היהודים לארץ.

- **מבצע משה** - בשנת 1984 ארגנו שליחים ממדינת ישראל מבצע חשאי להביא יהודים מאתיופיה דרך סודן (מדינה שלא היו לישראל קשרים פורמליים איתה). בעזרת ארגונים יהודיים והממשל האמריקני הצליחו להביא לארץ אלפי יהודים בטיסות סודיות מסודן לישראל. המבצע נחשף (התגלה) והופסק. מאוחר יותר היו עוד שני מבצעים קטנים (מבצע שָׁבָא ומבצע יהושע) שמטרתם הייתה להביא את יהודי אתיופיה שנשארו במחנות בסודן.

למעלה: תמונת כפר יהודי באתיופיה

למטה: שליחי הגיוס נפגשים עם מנהיגי הקהילה (קייסים) באתיופיה באדיבות משפחת ברגמן - ספר עמי ברגמן. מט"ב

העלייה לארץ דרך סודן הייתה קשה מאוד. כדי להגיע לסודן העולים היו צריכים ללכת ברגל מרחק רב בדרך רבת סכנות ואיומים. בדרך למחנות בסודן סבלו העולים ממעשי שוד, אונס ורצח וגם רעב ומחלות. אלפים מיהודי אתיופיה מתו בדרך לסודן ובסודן עצמה. במחנות בסודן נמשכו הקשיים, וגם בהם סבלו העולים מרעב, מחלות וחוסר ביטחון.

העלאת יהודי אתיופיה מימין: "מבצע משה, ומשמאל ולמטה "מבצע שלמה"

מבצע שלמה - ב-1991 הסכים השלטון באתיופיה לתת ליהודים (שהתאספו במחנות פליטים, בעיקר בעיר הבירה אדיס אבבה) לעזוב לישראל. בתמורה קיבל השלטון עשרות מיליוני דולרים. המצב המידרדר באתיופיה והסכנה למצב היהודים במחנות, וגם חשש שלא יאפשרו להעלות עוד יהודים בהמשך, גרמו להחלטה לארגן מבצע נוסף. במשך יומיים הטיסו מטוסים של חיל האוויר וחברת התעופה הלאומית אל-על יותר מ-14,000 יהודים מאתיופיה לישראל.

• מה אפשר ללמוד מהתמונה על האפיינים של "מבצע משה"?

לאורך שנות ה-90 וגם אחריהן נמשכה העלייה מאתיופיה, ומספרם של העולים מאתיופיה בתקופה הזאת התקרב ל-60,000.

4. קשיי העולים וקליטת העלייה מאתיופיה

העולים מאתיופיה נתקלו בקשיים דומים לקשיים של עולים ומהגרים אחרים אבל גם בקשיים ייחודיים (ספציפיים) להם:

- רבים מהעולים מאתיופיה סבלו מקשיים בדרך לסודן ובמחנות שחיכו בהם לעלייה, לפעמים במשך תקופה ארוכה. עולים רבים איבדו בדרך קרובי משפחה והגיעו בלי חלק ממשפחתם.
- עולים רבים, במיוחד בשנים הראשונות, הגיעו לישראל בלי השכלה מערבית ובלי מקצוע מתאים לארץ והתקשו להשתלב בחברה הישראלית.
- רוב העולים הגיעו מחברה מסורתית-קהילתית. דרך החיים וההתנהלות שלה היו שונות מאלה של החברה הישראלית, שתרבותה מודרנית ועירונית יותר.
- אף שיהודי אתיופיה נחשבו ליהודים כבר בשנות ה-70, הרבנות לא מיהרה לקבל את ההכרה ביהדות שלהם ודרשה מהם תהליך מקוצר של גיוור, דרישה שפגעה קשה באמון של יהודי אתיופיה.

גם היום יש רבנים שאינם מוכנים להכיר באתיופים כיהודים מלאים. עד השנים האחרונות רוב המנהיגים הרוחניים של העדה האתיופית, הקייסים, לא נחשבו לרבנים.

- צבע העור של העולים מאתיופיה הביא לגילויים של גזענות ודעות קדומות מצד חלקים בחברה הישראלית הקולטת.

קליטת העלייה מאתיופיה בשנים אלו הייתה שונה מקליטת העלייה ממדינות חבר העמים. מוסדות המדינה הניחו שלעולים מאתיופיה יהיה קשה יותר להשתלב באופן עצמאי בכלכלה, בחברה ובתרבות הישראלית. תהליך הקליטה של יהודי אתיופיה היה ארוך יותר. העולים מאתיופיה קיבלו סל קליטה למשך תקופה ארוכה יותר מעולים אחרים. הם נשלחו ללמוד באולפנים לתקופה ארוכה יותר. המדינה עזרה יותר בדיוור, בחינוך ובתעסוקה שלהם.

עולים רבים בשנות ה-90 נשלחו לאתרי קרוואנים בשולי הערים ובאזורים מרוחקים. המדינה שיכנה (הושיבה) חלק מהעולים בדירות שיכון זולות בשכונות רחוקות מהמרכז. כך נוצרו אזורים מגורים שיש בהם ריכוז גדול של אוכלוסיית עולים מאתיופיה. חלק משכונות אלו הפכו לשכונות עניות שאחוזי האבטלה בהן גבוהים.

רוב ילדי העולים התרכזו במעט בתי ספר ובפנימיות, מה שהקשה לצמצם את הפערים בין העולים וילדיהם לבין החברה סביבם.

המדינה השקיעה, ועדיין משקיעה, מאמצים רבים לקדם את יוצאי אתיופיה ולשפר את שילובם. אבל בצד מאמצים אלו יש עדיין גילויים של גזענות ואפליה כלפי יהודי אתיופיה. תהליך הקבלה והשילוב של העולים מאתיופיה ובני העדה האתיופית בחברה ובתרבות הישראלית נמשך. העלייה מאתיופיה, כמו עליות אחרות, תרמה למגוון התרבותי במדינת ישראל.

1. א. מה דומה ומה שונה בין העלייה לארץ מברית המועצות בשנות ה-70 לבין העלייה לארץ ממדינות חבר העמים בשנות ה-90? ענו בטבלה המציגה את התבחינים (קריטריונים) הבאים:

העלייה מברית המועצות בשנות ה-70	העלייה מחבר העמים בשנות ה-90	
		הגורמים לעלייה
		מאפייני העולים
		ארגון העלייה
		קליטת העלייה

- ב. לאחר שהשלמתם את הטבלה הביעו את עמדתכם: האם אפשר לראות בעלייה מחבר העמים בשנות ה-90 המשך לעלייה מברית המועצות בשנות ה-70? נמקו את תשובתכם על ידי עובדות המופיעות בטבלה.

2. יש הטוענים שמבצעי העלייה מאתיופיה בשנות ה-80 וה-90 והדרך שבה קלטת המדינה את העולים מאתיופיה דומים יותר לדפוסי עלייה וקליטה משנות ה-50 וה-60 מאשר לדפוס העלייה והקליטה של עולים ממדינות אחרות באותה תקופה. האם אתם מסכימים עם טענה זו או מתנגדים לה? נמקו את תשובתכם באמצעות עובדות היסטוריות.

יחידה שלישית: מעבר ממדיניות כור היתוך לחברה רב-תרבותית

שאלות מכוונות

1. מהי מדיניות כור ההיתוך ומה היא מטרתה (בשני העשורים הראשונים של מדינת ישראל)?
2. כיצד יושמה מדיניות כור ההיתוך בישראל ומה היו השפעותיה?
3. מהם האורחים שהשפיעו על מעבר של החברה הישראלית ממדיניות כור ההיתוך לחברה רב-תרבותית?
4. מהם הביטויים לרב-תרבותיות בחברה הישראלית בתחומים שונים?

א. מדיניות כור היתוך

לאחר הקמת המדינה, בשנות ה-50 וה-60, פעלה המדינה כדי לגבש את החברה והתרבות בישראל. מדיניות הממשלה בעיצוב החברה והתרבות הייתה מדיניות של **כור היתוך**.

מדיניות כור ההיתוך הייתה מדיניות קליטה שלפיה העולים צריכים להשתלב בחברה הקולטת ולאמץ את הדגם התרבותי והחברתי של החברה הקולטת, כלומר את התרבות הישראלית - תרבות שהתפתחה בארץ עוד לפני קום המדינה. בתהליך ההשתלבות בחברה הקולטת נדרשו העולים לוותר על מאפיינים קודמים שלהם (כאלה שלא התאימו למאפיינים של החברה הקולטת).

מדיניות כור ההיתוך ביקשה לְבטל מנהגים ומסורות שהביאו העולים ולעודד את העולים לאמץ באמצעים שונים את השפה העברית והתרבות הישראלית של הוותיקים (הצברים).

1. הגורמים למדיניות כור ההיתוך בעשורים הראשונים

הגורמים למדיניות כור ההיתוך של ממשלת ישראל נבעו מתפיסה של "מיזוג גלויות" וגם מהצורך לבנות חברה לאומית מאוחדת וחזקה - חברה שתוכל להתמודד עם אתגרים פנימיים וגם עם איום חיצוני עָלֶיהָ. גורם אחר היה תפיסה שחלק מהתרבויות שהביאו העולים הן ביטוי לתרבויות גלותיות ולא מודרניות, שלא מתאימות לתרבות העברית-ישראלית החדשה שהתפתחה בארץ.

מדינת ישראל הייתה מדינה צעירה וְעֲנִיָּה. המדינה התמודדה באותו זמן גם עם צורך לקלוט הרבה עולים וגם עם איום ביטחוני, שחייב החזקת צבא גדול וצידוד צבאי רב. כדי להתמודד עם אתגרים אלה היה צריך ליצור חברה מאוחדת שיש לה בסיס תרבותי וְעִקְרִי משותף.

הבחירה במדיניות כור ההיתוך נתפסה כדרך הנכונה והמהירה למיזוג גלויות - דרך להפוך את כל העולים שהגיעו מארצות ותרבויות שונות לישראלים חדשים עם תרבות עברית, שהתפתחה בארץ כתרבות של החברה היהודית במדינת ישראל.

2. יישום מדיניות כור ההיתוך

מדיניות כור ההיתוך בוצעה בעיקר על ידי הגופים שהיו אחראים על קליטת העלייה ועל החינוך. נוער עולה נשלח לבתי ספר, ולפעמים גם לפנימיות וקיבוצים. בכל המוסדות הממלכתיים עודדו את העולים לוותר על התרבות שממנה באו ולאמץ את התרבות העברית. לפעמים גם שינו שמות גלותיים של הילדים העולים לשמות ישראליים.

המדינה השקיעה מאמצים גם בלימוד עברית לעולים מבוגרים. מתנדבים וחיילות היו מגיעים למעבדות ולישיבות העולים כדי ללמד את השפה העברית ולהדריך את העולים בנושא החיים בישראל. המדינה גם פעלה כדי לשכנע הורים וילדים לדבר רק בעברית.

גוף מרכזי ביישום מדיניות כור ההיתוך היה צה"ל. לצבא התגייסו כמעט כולם, ותיקים ועולים מכל העדות. ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון הטיל על הצבא גם תפקידי חינוך ופעילות למען החברה. צה"ל השקיע בחינוך לחיילים ולימוד השפה העברית. צה"ל הפעיל מורות חיילות שלימדו חיילים וגם מבוגרים, ילדים ונוער.

מדיניות כור ההיתוך באה לידי ביטוי גם בתחום התרבות. רוב מוסדות התרבות, כמו תיאטרון ותחנות רדיו, לא נתנו מקום לתרבויות של העולים החדשים שנחשבו לא מתאימות ולא ראויות.

הממשלה לא נתנה תקציבים למוסדות שלא התאימו ל"רוח הישראלית". לארגונים שקידמו תרבות אחרת, "גלותית", כמעט שלא היה מקום בפעילות התרבותית הציבורית. מוסדות המדינה נאבקו נגד דיבור ביידיש ואף ניסו למנוע פעילות תרבות בשפה זו ובאחרות.

על הקניית העברית לעולים החדשים, "דבר לילדים", 1949

את העולה החדש באוירת א"י, להטביע את חותם ה"עבריות" על פניו, לחבק עליו את החברה, הנוף והאקלים של הארץ וליצור על-ידי כך חברה אחידה ומאושרת שלא יהיה בה הבדל בין "צבר" ובין עולה חדש.
פנינה שטינברג, כתה ח', בת-גלים

זכינו השנה ועליה גדולה מגיעה אל חופי הארץ. עלינו ילדי הארץ נפלה מעמ"ס חשובה מאד, לעזור לילד העולה לש"כום את עברו, וליצור יחד אתו חיים חדשים במולדת החפשיית — ישראל. אחת המשימות החשובות שבין הצעדים הראשונים לקראת המטרה, היא: ללמד את העולה החדש עברית, ולאקלמו בחברה ובאוירה הישראלית.
נשאלת השאלה, כיצד יעשה הנוער העברי את זאת? התשובה היא: עלינו להכניס את העולה החדש לחוג חברתנו, לדבר אתו עברית, לטייל אתו, לשתף אורו במאורעות עברתיים, להתייחס בסב"לנות לשגיאותיו בעברית ולתקן לו אותן באדיבות.

באופן מיוחד יש לדאוג להתקרבות ולהתידדות עם בני הנוער העולה. לכל אחד מאתנו יש חוג של ידידים וקרובים, ועלינו להכניס את החברה העולה לתוך ההווי של בית-הספר ושל החברה שלנו, כדי שלא יהיה מסוגר בארבע אמותיו שלו ושל חברתו מחוץ-לארץ. עלינו גם לדאוג, שהילדים העולים לא ייצרו לעצמם חברה סגורה משלהם וזרה לנו. על החבר"רה להיות אחידה בתוך מסגרת אחת והשפה המדוברת בה צריכה להיות עברית. התקרבות זאת מצדנו, רצון עז, סוב"לנות, עקביות ואהדה כלפי העולה החדש, יש בהם כדי להשיג את המטרה: לערות

1. כיצד הפרצה (פאסטר) מנסה לשכנע את העולים ללמוד עברית?
2. א. מ' כותבת את המכתב לעיתון? מה המטרה של המכתב שכתבה?
ב. מה החשיבות של ללמוד עברית לנאצר העולה (לפי מכתב הנאצר פנינה שטינברג)?
3. באיזה אופן הפרצה והמכתב מהטאים את מדיניות כור ההיתוך ביחס לקליטת העלייה ולשפה העברית?
4. פתח לעיתון מכתב תגובה למכתב של הנאצר פנינה שטינברג.

למדיניות כור ההיתוך הייתה הצלחה ביצירת תרבות ישראלית בעלת מאפיינים משותפים. רוב העולים למדו עברית. אבל למדיניות כור ההיתוך היו גם מחירים: במשפחות עולים רבות התרחקו ילדים ובני נוער מהערכים ומהתרבות של הוריהם. ההתרחקות יצרה קשיים ומשבר ביחסים בין ילדים להוריהם.

הדרישה מהעולים לוותר על התרבות הישנה ולהתאים את עצמם לתרבות הישראלית יצרה לא פעם תחושת עלבון וכעס כלפי הממסד (השלטון). מדיניות כור ההיתוך חיזקה את המצוקה של העולים, בעיקר העולים מארצות האסלאם וגם של עולים מאירופה. פרט למצוקה הכלכלית והחברתית של עולים רבים הם גם חשו שהממסד מתייחס לתרבות העשירה והמגוונת אותה הביאו מארצות מוצאם, בזלזול ואף דורש מהם לוותר עליה.

ב. המעבר לחברה רב-תרבותית

הגישה הרב-תרבותית החליפה את השאיפה ליצור חברה אחידה ברעיון של מגוון תרבותי עדתי. החברה הרב-תרבותית כוללת מגוון של מנהגים, מסורות ותרבויות. בין התרבויות השונות אין העדפה או השתקה. כל אחד שומר על המאפיינים המיוחדים לעדה, למסורת ולארץ המוצא שלו, כרצונו בתוך מסגרת משותפת (אזרחית, לאומית ותרבותית).

1. הגורמים למעבר לגישה רב-תרבותית

המעבר ממדיניות כור היתוך ביחס לחברה הישראלית ולתרבותה החל בישראל באמצע שנות ה-70. גורמים אחדים השפיעו על השינוי:

- מדינת ישראל הושפעה משינויים שקרו בחברה המערבית מאז סוף שנות ה-60. השינוי העיקרי היה ערעור על תפיסות ישונות וביקורת על הסדר הקיים. בחברה המערבית התפשטו רעיונות של שוויון והתנגדות לכל ניסיון לקבוע איזו תרבות מתקדמת או טובה יותר.
- החברה הישראלית והתרבות הישראלית התבססו. מצבן היה טוב ובטוח יותר מאשר בשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה. מצב זה אפשר לגלות יותר סובלנות (טולרנטיות) וקבלה של מגוון תרבותי בלי לחשוש (לפחד) שהן יסכנו את עתיד החברה והמדינה.
- שינויים כלכליים ופוליטיים קרו בחברה הישראלית מאז שנות ה-70 והפכו את ישראל למדינה ליברלית יותר. צומצם התפקיד של המדינה בעיצוב החברה וקטנה ההתערבות של המדינה בתחומי חיים שונים. תהליך זה התחזק במיוחד לאחר המהפך הפוליטי בשנת 1977 כאשר מפלגת הליכוד הגיעה בפעם הראשונה לשלטון.
- המהפך הפוליטי בשנת 1977 הביא לשלטון את מפלגת הליכוד. מנהיג המפלגה, מנחם בגין, התמנה לראש ממשלה. בגין ומפלגת הליכוד נתנו מקום וביטוי רב יותר לעולים מארצות האסלאם ולתרבויות השונות שהיה להן פחות מקום במסגרת מדיניות כור ההיתוך.
- מדיניות כור ההיתוך יצרה תחושות של תסכול וכעס על השלטון והחברה הקולטת. רבים טענו במחאות חברתיות או באופן אישי לקיפוח (אפליה פסולה) על רקע עדתי ולהתעלמות מהתרבות של העולים. גברה דרישה של ביטוי להם ולתרבות שבאו ממנה.
- בישראל התפתחה הבנה שבכל מקרה בתוך שניים-שלושה דורות ישתלבו הצעירים בחברה הכללית הישראלית שסביבם. לכן אין טעם ללחוץ על שילוב מידי שיוצר הרבה תסכול וכעס.
- ההתפתחות בתחומי הטכנולוגיה והתקשורת הפכה את השמירה על קשר עם ארצות המוצא ועם התרבות שהשאירו מאחור לפשוטה ואפשרית הרבה יותר.

2. ביטויים לשינויים שחלו במעבר לחברה רב-תרבותית

המעבר ממדיניות כור היתוך לחברה רב-תרבותית היה תהליך ארוך של שינוי בתחומים רבים. מדיניות כור ההיתוך ביקשה מהעולים לוותר על תרבותם וניסתה ליצור תרבות עברית ישראלית אחת. לעומת זאת, המדיניות החדשה שמאפשרת חברה רב-תרבותית, נותנת מקום למגוון (שוני) התרבויות שיש בחברה הישראלית ומכירה בערך של כל אחת מהתרבויות האלו כחלק מהחברה הישראלית.

ביטויים למעבר לרב-תרבותיות אפשר למצוא מסוף המאה ה-20 בכמה תחומים:

חינוך - מערכת החינוך הממלכתית, על הזרמים בה, קמה בשנות ה-50. מערכת זו שאפה ליצור אחידות תרבותית. בעשורים האחרונים מערכת החינוך בישראל מגוונת יותר: המדינה

חגיגת מימונה.

ראש הממשלה לשעבר יצחק שמיר ז"ל עם תרבוש, מימין ראש עיריית ת"א שלמה להט ז"ל ומשמאל מציץ השר אהרון אבו חצירה ז"ל, 1987

תמכה בהקמת בתי ספר מסוגים שונים, שמייצגים תפיסות עולם וגישות חינוכיות אחרות. למשל בתי ספר דמוקרטיים ובתי ספר אנתרופוסופיים. גם בתוכניות הלימודים חלו שינויים שביטאו גישה רב-תרבותית - למשל שילוב תוכניות ייחודיות שנתנו לבתי ספר יותר חופש בעיצוב התכנים שמלמדים. גם הורחב המקום שניתן בתוכניות הלימודים לתרבות ולהיסטוריה של עדות שונות שבעבר לא קיבלו ביטוי.

תרבות - בתקופת כור ההיתוך היו תמיכה ומימון מהמדינה רק בתרבות שביטאה את העולם והערכים של התרבות הישראלית הוותיקה. בתיאטרון ובקולנוע לא היה כמעט ביטוי לתרבות ולחיים של קבוצות שלא התאימו לדמות הישראלית - הַצֶּבֶר. הרדיו שידר מוזיקה שנתפסה ישראלית. "מוזיקה ים תיכונית" ועדתית הושמעה מעט ורק בתוכניות מיוחדות.

במעבר לחברה רב-תרבותית חל שינוי בתרבות: בתיאטרון ובקולנוע החלו ליצור הצגות וסרטים שביטאו קולות ותרבויות אחרות. דוגמאות לשינוי כזה הן תיאטרון נָפֶשׁ - תיאטרון גשר קם בתקופת העלייה ממדינות חבר העמים והעלה הצגות גם ברוסית - וגם תיאטרון היידישפיל, ששמר את השפה והתרבות היידיית ממזרח אירופה.

גם במוזיקה חל שינוי, ברדיו אפשר לשמוע כיום שירים ממסורות מוזיקליות שונות ובמגוון רחב של נושאים בכל שעות השידור ובערוצי שידור רבים. נוסף על כך קמו בתמיכת המדינה תזמורות אנדלוסיות שמנגנות בעיקר מוזיקה קלאסית ערבית מצפון אפריקה.

מסורות וחגים - בעבר לא ניתן מקום ציבורי למסורות וחגים של עדות שלא היו חגים דתיים ולאומיים כלל-ישראליים. חגים עדתיים נחגגו רק בתוך משפחות ולא היו מוכרים לשאר האוכלוסייה. כיום חלק מהחגים והמסורות האלו נחגגים בחגיגות ציבוריות וזוכים להכרה מצד המדינה. בין החגים האלה מופְּרִים המימונה של יוצאי מרוקו, הסהרנה של יוצאי כורדיסטאן וחג הסיגד של יהודי אתיופיה.

השינוי ביחס לעולים - בתהליך קליטת העלייה מאז שנות ה-70 חל שינוי גם ביחס לתרבות ולשפה שהביאו איתם העולים. עולים לא נדרשו לשנות את השם שלהם לשם עברי. הלחץ לאמץ את התרבות הישראלית פחת, וגדלה הסובלנות לשימוש בשפות שאינן עברית במרחב הציבורי.

שאלות לסיכום
ולחברה

1. א. כיצד מבטאת הקריקטורה את כור ההיתוך?
ב. האם לדעתכם הקריקטורה מבטאת יחס חיובי או ביקורתי כלפי מדיניות כור ההיתוך?

2. לפניכם קטעים מתוך שיחה בין מבוגרים שהיו תלמידים ממעברת תלפיות בירושלים לבין המורה שלהם, רינה שפירא. השיחה התנהלה במפגש שערכו 35 שנים לאחר העלייה הגדולה. קראו את הקטעים וענו על השאלות.

עמליה: אני חושבת, בראייה לאחור, שה"ישראלזציה" הייתה לוחצת מדי [...] זכור לי שהמריבות עם ההורים נבעו מכך שהזדהיתי יותר איתך רינה, מאשר עם הבית. [...] אני חשבתי שכל מה שהם הביאו משם הוא איום, גלות, פרימיטיבי, פסול.

ידידיה: בלי ספק, כפי שאמרה עמליה, היה מתח בין מה שראינו בבית לבין מה שהיה בבית הספר: ראשית, השפה. ההורים שלנו לא ידעו עברית; בבית הספר דיברנו עברית. דבר שני, הערכים. מה שראינו בבית לא היה דומה למה שראינו בבית הספר, ומה ששמענו בבית הספר לא שמענו בבית [...] אלה היו שני עולמות שונים לחלוטין. [...] מה אימא שלי ידעה לומר לי או להסביר לי? [...] המתח בין בית הספר לבין הבית שיקף את הפער העצום בין הגולה לבין תהליך ה"ישראלזציה".

(מעובד מתוך: מרדכי נאור [עורך], עולים ומעברות: 1948-1952, יד יצחק בן-צבי, תשמ"ז, עמ' 164-165).

א. אילו קשיים ובעיות העלו התלמידים מתקופת מעברת תלפיות שבה למדו בשנות ה-50?

ב. כיצד השפיעה מדיניות כור ההיתוך על המתח והבעיות שעולים בזיכרונות של התלמידים לשעבר?

3. מהו לדעתכם הגורם המשפיע ביותר על המעבר לרב-תרבותיות? נמקו את עמדתכם.

יחידה רביעית: שינויים ביחס של החברה לשואה ועיצוב זיכרון השואה

שאלות מכוונות

1. מה היו היחס של המדינה אל החברה הישראלית לשואה ולניצולי השואה בשנות ה-50?

2. כיצד שינה משפט אייכמן את יחס החברה הישראלית לשואה ולניצולי השואה?

3. מה הקשר בין אירועים ותהליכים שהתרחשו בחברה הישראלית בתקופה שמסוף שנות ה-60 עד שנות ה-80 לבין עיצוב זיכרון השואה בישראל והיחס לניצולי השואה?

לשואה היה מקום מרכזי בעיצוב החברה והתרבות הישראלית עוד לפני שקמה המדינה. עד היום השואה היא נושא שעוסקים בו רבות בחברה הישראלית. היחס לאירועי השואה והדרך שבה זוכרים ומנציחים את השואה השתנו לאורך השנים. שינויים אלה השפיעו גם על יחס החברה לניצולי השואה ולמציאות שחיו בה במהלך השואה.

ביחידה זו נתייחס אל זיכרון השואה במובן של זיכרון חברתי משותף. נתייחס לדרך שבה המדינה והחברה זוכרות את אירועי השואה (ולא במובן של זיכרון של אנשים פרטיים את אירועי השואה).

א. זיכרון השואה בשנות ה-50

1. עיצוב זיכרון השואה

היחס לשואה בשנות ה-50 התמקד באירוע הטרגי שקרה לעם היהודי. מדינת ישראל ראתה את עצמה כמייצגת של כל העם היהודי ולכן פעלה כדי לעצב את זיכרון השואה בישראל ולייצג את זכר כלל הקורבנות ואת הניצולים. עמדה זו באה לידי ביטוי בחוקים שנחקקו בשנים אלו ובהמשך בהסכם השילומים (קומפנסציה) שחתמה ממשלת ישראל עם גרמניה.

החוקים היו אמצעי מרכזי לעיצוב ממלכתי של זיכרון השואה. בשנות ה-50 נחקקו כמה חוקים עיקריים שעסקו בנושא הזה:

- **החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם** (1950) חוק זה העניק (נתן) למדינת ישראל סמכות לשפוט אנשים על פעולות הקשורות לרצח העם היהודי בשואה. החוק נחקק ויושם בשנות ה-50 בעיקר ביחס ל"עוזריהם", כלומר יהודים שנטען ששיתפו פעולה עם הנאצים בימי השואה.

- **חוק יום הזיכרון לשואה ולמרד** (1951), מ-1959 נקרא "חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה", קבע את יום הזיכרון הממלכתי לשואה. התאריך נקבע בכ"ז בניסן, קרוב לתאריך שבו החל המרד בגטו ורשה.

- **חוק זיכרון השואה - יד ושם** (1953) קבע את הקמתו של מוסד יד ושם ואת תפקידו כגוף רשמי וממלכתי לחקר השואה והנצחתה.

בחוקים האלה הגדירה המדינה את האופן שבו יש לזכור ולהנציח את השואה ואת היחס של מדינת ישראל לשואה ולניצולי השואה. הטקסים שנערכו ביום השואה הדגישו את הקשר בין השואה להקמת המדינה. בטקסים נתנו מקום בעיקר ליהודים שמרדו בנאצים והתנגדו בנשק.

היחס לניצולים בישראל בשנות ה-50 נבע מהגישה הממלכתית שהתבססה על התפיסה הציונית שבמרכז "היהודי החדש". תפיסה זו ייצגה ניגוד לדימוי של היהודי הגלותי והכנוע. חלקים בחברה הישראלית ראו בקורבנות כמי שהובלו "כצאן לטבח" ולא התנגדו. ניצולים רבים לא דיברו על מה שקרה להם. הם הבינו בדרכם שחברה שעסקה בהתאוששות ממלחמת עצמאות ובביסוס המדינה אינה יכולה ואינה רוצה להקשיב להם. הם התמקדו בשיקום ובנייה של חיים חדשים.

בזיכרון השואה בשנות ה-50 הדגישו מאוד את נושא הגבורה - המרידות בנטאות והלחימה של הפרטיזנים. המדינה הדגישה את סיפור הלוחמים שהתנגדו לנאצים בכוח הנשק. היו אף כאלה שהאשימו את הניצולים כי שרדו בזכות שיתוף פעולה עם נאצים או מעשים לא מוסריים אחרים.

זיכרון השואה כגורם למחלוקות פוליטיות וחברתיות בשנות ה-50

השואה עמדה במרכז שתי פרשות שהסעירו את החברה הישראלית בשנות ה-50:

הסכם השילומים - הסכם שנחתם בין ממשלת ישראל לממשלת גרמניה המערבית ב-1952. לפי ההסכם התחייבה גרמניה לשלם כסף ("שילומים") לניצולי השואה ולמדינת ישראל. הוויכוח על הסכם השילומים התפתח לוויכוח פוליטי ואף גלש לאלימות.

ראש הממשלה בן-גוריון ותומכי ההסכם טענו שאין בהסכם כפרה (סליחה) על מעשי הגרמנים אלא תשלום והחזרת כספים שגרמנים לקחו. הם טענו שמדינת ישראל נמצאת במצב כלכלי נואש וזקוקה מאוד לכסף מגרמניה (בין היתר כדי לקלוט את העולים). מתנגדי ההסכם (מימין ומשמאל) טענו שעצם חתימה על ההסכם מבטאת סליחה לגרמניה בעבור כסף. הוויכוח הסוער על הסכם השילומים כָּלל הפגנות אלימות וצעדי מחאה קשים. אפילו השלכת אבנים אל בניין הכנסת.

בסופו של דבר נחתם ההסכם. הכסף שהגיע מגרמניה המערבית עזר לשפר את מצבה הכלכלי של המדינה ואת מצבם הכלכלי של ניצולי השואה, שקיבלו פיצויים אישיים.

1. מדוע הסכם השילומים אורז ויכוח ציבורי קשה כל כך בחברה הישראלית?

2. הסבירו טיעון אחד בעד וטיעון אחד נגד הסכם השילומים.

הפגנת מחאה נגד הסכם השילומים
בכיכר ציון ברושלים, 1952

משפט קסטנר - ישראל קסטנר היה אחד מראשי הקהילה היהודית בהונגריה ופעיל ציוני בולט. ב-1944 ניהל קסטנר משא-ומתן עם השלטונות הנאציים בניסיון להציל את יהודי הונגריה. קסטנר הצליח להוציא מהונגריה כ-1,600 יהודים ברכבת מיוחדת. עם עלייתו של קסטנר לארץ הוא השתלב במפלגת השלטון, מפא"י, ואף קיבל תפקיד ממשלתי.

בשנת 1952 פרסם מלכיאל גרינוולד, ניצול שואה מהונגריה, חוברת ובה טענות חמורות נגד קסטנר. גרינוולד טען שקסטנר שיתף פעולה עם הנאצים ולא סיפר ליהודי הונגריה את האמת שידע על ההשמדה. קסטנר הגיש תביעת דיבה נגד גרינוולד, אבל במשפט עסקו בעיקר בהאשמות נגד קסטנר. לאחר דיונים ארוכים, ב-1955 בית המשפט זיכה את גרינוולד מרוב האשמות וקבע כי קסטנר "מכר את נשמתו לשטן".

מאוחר יותר הוגש ערעור על פסק הדין בבית המשפט העליון. קסטנר נרצח בריות עשרה ימים לפני פסק הדין של בית המשפט העליון שקבע שגרינוולד אשם בהוצאת דיבה וזיכה את קסטנר מאשמת שיתוף הפעולה עם הנאצים בזמן מלחמת העולם השנייה. בית המשפט הותיר על כנה את הפסיקה לפיה קסטנר סייע להצלת נאצים לאחר המלחמה.

• מה הקשר בין המשפט כח משפט קסטנר לבית המשפט?

ישראל קסטנר

ב. משפט אייכמן כנקודת מפנה בזיכרון השואה וביחס לניצולים

בשנת 1961 נערך בירושלים המשפט של אדולף אייכמן. אייכמן היה קצין אס-אס שהיה לו תפקיד בארגון וביצוע של "הפתרון הסופי" באירופה. אייכמן היה אחראי בין השאר לארגון השילוחים למחנות ההשמדה. שמו של אייכמן היה מוכר לציבור בישראל גם בגלל משפט קסטנר. אייכמן היה האחראי על שילוח יהודי הונגריה לאושוויץ והוא שניהל את המשא-ומתן מול קסטנר.

בסוף המלחמה ברח אייכמן לארגנטינה. ב-1960 חטפו אותו סוכני המוסד והביאו אותו לישראל.

1. המשפט

ההחלטה לחטוף ולהביא את אייכמן למשפט בישראל הגיעה מהחשיבות והערך החינוכי וההסברתי שייחס בן-גוריון לעריכת משפט לפושע מלחמה נאצי במדינת ישראל הריבונית. באמצעות המשפט קיווה בן-גוריון לחנך את הנוער הישראלי ולהציג את אירועי השואה ואת הלקחים שיש ללמוד ממנה.

משפט אייכמן לא התנהל כמו משפט רגיל. הוא התקיים באולם מיוחד בבית העם בירושלים. בהרכב השיפוט ישבו שלושה שופטים מבית המשפט המחוזי. התובע היה היועץ המשפטי לממשלה, גדעון האוזנר. דיוני המשפט והעדויות שודרו בשידור חי ברדיו (בתקופה זו עוד לא היו שידורי טלוויזיה בישראל) וזכו לסיקור תקשורתי נרחב.

העדים במשפט ייצגו את הקהילות השונות שהושמדו בשואה ואת היבטים השונים שבה: הגטאות, המחנות, המרידות והפרטיזנים. מטרת העדות שלהם הייתה לתאר לציבור בארץ ובעולם את אירועי השואה. רוב העדים לא הכירו את אייכמן ועדותם לא תרמה להרשעתו, אך היא חשפה (גילתה) את סיפור השואה.

משפט אייכמן

אולם המשפט בירושלים. אייכמן בתא הזכוית משמאל.

אייכמן נידון למוות. לאחר שהערעור שלו לבית המשפט העליון ובקשת החנינה שלו נדחו, הוא הוצא להורג בתלייה בכלא רמלה. גופתו נשרפה ואפרו פוזר בים.

2. משפט אייכמן משנה את זיכרון השואה ואת היחס לניצולי השואה

משפט אייכמן שינה את הדרך שבה התייחסו ישראלים רבים לשואה ולניצולי השואה. בפעם הראשונה נחשפו הרבה ישראלים לעדויות של ניצולים ולסיפורים אישיים וקשים של אנשים ששרדו.

החשיפה של העדויות של ניצולים "רגילים", שלא היו "גיבורים" ולא היו מורדים ולוחמים שינתה את היחס לשואה, לזיכרון השואה ולהנצחת השואה. השואה כבר לא נתפסה רק כאירוע לאומי קולקטיבי אלא גם כאוסף של עדויות אישיות.

השינוי ביחס לשואה ולשורדים בה לאחר משפט אייכמן השפיע גם על ההבנה של אירועי השואה ועל מושג הגבורה בשואה. אם בעבר יוחסה הגבורה רק למורדים וללוחמים בנאצים, לאחר המשפט יוחסה הגבורה לכל מי שנאבק במהלך השואה בניסיון לשרוד ולשמור על אנושיותו.

משפט אייכמן השפיע גם על תופעת השתיקה וההדחקה של הניצולים. הציבור בישראל היה מוכן לשמוע את הסיפורים שלהם. הניצולים קיבלו לגיטימציה לשתף את הציבור בסיפור חייהם. רבים מניצולי השואה הרגישו שעכשיו הם יכולים לספר את הסיפור שלהם ויהיה מי שיקשיב להם, יקשיב בלי לשפוט ולהאשים אותם שהלכו כצאן לטבח או ששרדו על חשבון אחרים.

- האם לדעתכם צדק בן-גוריון בחשיבות הגדולה שהוא ייחס לקיום משפט אייכמן בישראל?

ג. שינויים בזיכרון השואה וביחס לניצולים בשנות

ה-60 וה-70

1. ההשפעה של המלחמות ופיגועי הטרור על זיכרון השואה

לאירועים בשנות ה-60 וה-70 הייתה השפעה פסיכולוגית וחברתית עמוקה על הדרך שבה נתפסה החברה הישראלית את השואה ואת משמעותה.

- למלחמת ששת הימים (1967) קדמה תקופת המִתְנָה - תקופה שבה הציבור פחד מתבוסה ומחיסול של מדינת ישראל. תחושת החרדה הקיומית בתקופה זו הביאה את הציבור הישראלי להבנה והזדהות עם תחושת חוסר האונים (חולשה) של היהודים בשואה מול איום של השמדה.
- תחושת איום קיומי וחשש מתמיד מפני השמדה התגברו גם במלחמת יום כיפור (1973). בתחילת המלחמה ישראל הופתעה, והצלחות מצרים וסוריה בראשית המלחמה הובילו לתחושה של חוסר אונים. תמונות של חיילי צה"ל שנפלו בשבי המצרי שודרו בטלוויזיה, חיזקו את תחושת חוסר האונים ותרמו להבנה שחוסר אונים כזה יכול לקרות לכל אדם.
- לתחושת חוסר האונים תרמו גם אירועי הטרור של שנות ה-70, לדוגמה רצח הספורטאים באולימפיאדה במינכן (1972) ורצח הילדים בעיר מעלות (1974) - אירועים שבהם נחטפו ונרצחו אזרחים משום שהיו ישראלים ויהודים.
- תחושת האיום וחוסר האונים, יחד עם ההתרחקות ממיתוס הצבר הבלתי מנוצח, אפשרו לרבים בציבור הישראלי להזדהות עם סיפורים של קורבנות השואה ולהפוך את השואה לחלק מהזהות הלאומית שלהם.

2. ביטויים לשינוי ביחס לזיכרון השואה ולניצולי השואה

השינויים ביחס של החברה הישראלית לשואה השפיעו גם על הדרך שבה מנציחים את השואה ולומדים עליה במערכת החינוך.

בשנות ה-50 התמקדה ההנצחה בהקמת אנדרטאות ומוזיאונים ונטיעת יערות ברחבי הארץ על שם קהילות שהושמדו. השואה ובעיקר הגבורה הונצחה בטקסים ממלכתיים אך לא נלמדה באופן מסודר במערכת החינוך. כמעט שלא ניתן מקום להנצחה אישית. חלק אחר מההנצחה התמקד בגבורה עם נשק של לוחמי הגטאות והפרטיזנים, שנתפסו כגיבורים היהודים היחידים בשואה.

עם השינוי שחל ביחס לזיכרון השואה והתפתחות המחקר על השואה השתנתה גם ההנצחה. השואה הפכה לנושא לימוד מרכזי בהיסטוריה ובמקצועות אחרים בבית הספר. בטקסים, במוזיאונים להנצחת השואה ובפעילות עם בני נוער ניתן מקום רב לעדויות ולסיפורים אישיים.

תופעה נוספת הקשורה בזיכרון השואה היא המסעות לפולין - מאז שנות ה-90 המסעות הם תופעה רחבה ותלמידים רבים משתתפים בה. במהלכם ניתן מקום רב להנצחה האישית, לעדויות ניצולים ולהכרת העולם היהודי שחָרַב ונמחק בשואה.

השינויים ביחס לשואה ובמקום שניתן לה בבתי הספר ובחברה הפכו את השואה למרכיב מרכזי בבניית הזהות של הנוער היהודי בארץ וגם של יהודים רבים בעולם.

1. מדוע לדעתכם למשפט אייכמן היה תפקיד מרכזי כל כך בשינוי היחס של החברה הישראלית לניצולי השואה?

'אוהל יזכור' (מימין) ו'היכל השמות' (משמאל)
ביד ושם

2. כיצד ההבדלים בין אוהל יזכור להיכל השמות מלמדים על השינויים ביחס לזיכרון השואה ולהנצחת השואה?

יחידה חמישית: מדינת ישראל ויהדות התפוצות

שאלות מכוונות

1. כיצד התייחסה מדינת ישראל לקיום היהודי התפוצות ומה השוני שחל עליו?
2. מה תורם הקשר בין מדינת ישראל ליהודי התפוצות לכל אחד מהצדדים?
3. מהם נאשאי התייחסות העיקריים המלווים את היחסים בין מדינת ישראל לבין יהדות התפוצות?

יהודים חיו בקהילות יהודיות מחוץ לארץ ישראל כבר בתקופת בית ראשון. מאז, בתקופת בית שני ובמשך מאות שנים, היו יחסים של מתח וגם שיתוף בין הקהילה היהודית בארץ ישראל לבין קהילות יהודיות במקומות אחרים.

הקיום היהודי מחוץ לארץ ישראל נקרא "גלות". על פי התפיסה הדתית היהודים הוגלו (גורשו) מארץ ישראל כעונש על חטאים שעשו ועליהם לחיות בגולה עד שתבוא הגאולה. גם הציונות התייחסה לקיום היהודי בגלות כבעיה ושאפה להביא את היהודים לארץ ישראל.

לאורך השנים התרחש שינוי ביחס של מדינת ישראל לקיום של קהילות יהודיות מחוץ לישראל. את המושג "גלות" החליף המושג "תפוצה". ההבדל בין גלות ובין תפוצה הוא שגלות היא זמנית והיהודים שואפים לשוב לארץ ישראל, ואילו תפוצה משמשת לציון קהילה שחיה רחוק מהמרכז הלאומי, הדתי והתרבותי של רוב בני הלאום והיא חיה שם מבחירה ושומרת על קשר רגשי ותרבותי עם המרכז.

ראש השנה תשפ"ב – מספר היהודים בעולם כ-15.2 מיליון

אנליסית לבנה יהודית, עפ"י אומדנים והערכות של מרכז דלה פרסלה מתאגיד ביטוח העברית שיתפרסמו בשנתון היהודי האמריקאי 2021

הסוכנות היהודית
JEWISH AGENCY
FOR ISRAEL

כיום חיים בישראל כמחצית מהיהודים בעולם. התפוצה היהודית הגדולה ביותר היא בארצות הברית. יש עוד תפוצות יהודיות גדולות, לדוגמה בצרפת, ברוסיה, בקנדה, בבריטניה ובארגנטינה, וגם קהילות קטנות יותר במדינות רבות בעולם.

א. יחסי הגומלין (היחסים ההדדיים) בין מדינת ישראל לבין יהודי התפוצות

1. מדינת ישראל כמדינת העם היהודי

כבר במגילת העצמאות יש קריאה לכל היהודים בעולם:

אנו קוראים אל העם היהודי בתפוצות, להתלכד סביב היישוב בעלייה ובבניין ולעמוד לימינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת הדורות לגאולת ישראל.

מדינת ישראל ראתה בעלייה לארץ את אחת המטרות בהקמת המדינה. מדינת ישראל הגדירה את עצמה מדינה יהודית והיא מאפשרת לכל יהודי או בן משפחה של יהודי לעלות לארץ ולהתיישב בה (במסגרת חוק השבות) ולהיות אזרח ישראלי באופן מיידי (חוק האזרחות). המדינה משקיעה משאבים רבים בעידוד העלייה לארץ ובקליטת העולים. ליהודי התפוצות יש תפקיד ומקום חשוב בהקמת מדינת ישראל: הן בהשפעה על תמיכה של מדינות, לדוגמה ארצות הברית, בהצבעה על תוכנית החלוקה, תרומות לבניין המדינה ועוד. לאורך השנים התפתחה מערכת של יחסי גומלין בין מדינת ישראל ליהדות התפוצות.

2. התרומה של ישראל ליהדות התפוצות

מדינת ישראל מאז הקמתה ב-1948 רואה את עצמה אחראית לשלומם של כל היהודים בעולם. מדינת ישראל משמשת בִּית לכל היהודים בעולם ובפרט ליהודים שיש עליהם איום. מאז הקמתה פעלה מדינת ישראל בדרכים שונות כדי להביא לארץ קהילות שלמות שהיו בסכנה (לדוגמה המבצעים להעלאת יהודי תימן, עירק ואתיופיה).

מדינת ישראל פועלת גם במישור הדיפלומטי כדי להגן על יהודים בארצות שונות. ישראל מקדמת את המאבק באנטישמיות ובפגיעה בקהילות יהודיות בכל מקום. מדינת ישראל פועלת גם לחזק את הקשר עם יהודי התפוצות ומקדמת את חיזוק הזהות היהודית והקשר עם מדינת ישראל. ישראל תומכת ומקדמת פעילות חינוכית ותרבותית בתפוצות וארגון פרויקטים הכוללים ביקורים מאורגנים של בני נוער יהודים בארץ.

3. התרומה של יהודי התפוצות לישראל

כבר בתקופת העלייה הראשונה הייתה הפעילות הציונית בארץ ישראל תלויה בהשקעות, בתרומות ובסיוע כלכלי של יהודים בתפוצות. מאז הקמת מדינת ישראל ועד היום מגיע לישראל כסף מתרומות ומהשקעות של יהודים ברחבי העולם. יש תורמים פרטיים התורמים כסף למוסדות בארץ ויש תרומות שמגיעות דרך קהילות יהודיות שתורמות כדי לקדם מטרות מסוימות בישראל. יש גם השקעה של יהודים מהתפוצות במפעלים ויוזמות כלכליות וחינוכיות בארץ.

יהודי התפוצות, בייחוד יהודי ארצות הברית, עזרו לישראל גם בתחום המדיני. בארצות הברית יש גופים יהודיים פוליטיים, לדוגמה "השדולה הישראלית בארצות הברית" (AIPAC) שפועלת מול הממשל האמריקני כדי לקדם את תמיכתו בישראל.

יהודי התפוצות פעלו בעבר ובהווה כדי לסייע גם ליהודים במקומות אחרים ולנהל בשמם מאבקים פוליטיים, לדוגמה המאבק של יהודי ארצות הברית למען הזכות של יהודי ברית המועצות לצאת מהמדינה ולעלות לישראל או להגר לארצות אחרות.

מודעת שיווק לבניה
והנצחה בירושלים הפונה
ליהדות קנדה.
באדיבות הקרן לירושלים

THE JERUSALEM FOUNDATION OF CANADA
LA FONDATION DE JERUSALEM DU CANADA
הקרן לירושלים קנדה صندوق القدس كندا

Sending good wishes for spring and renewal
with better days ahead and
a very Happy Pesach

THIS year in Jerusalem

You can make your mark in Jerusalem through a gift to the Canada Culture and Community Fund which will be acknowledged on the Canada Pathway in the center of Jerusalem.

Supporting communal strength, creative culture and future leadership

To learn more about ways to support Jerusalem and opportunities to honor your loved ones on the Canada Pathway contact:

Nomi Yeshua, Executive Director
Tel: 437 253 7823
nomiy@jerusalemfoundation.ca

The Jerusalem Foundation of Canada 250 Consumers Road, Suite #301 Toronto, Ontario M2J 4V6
Tel: 416 922 0000 Toll Free: 1 877 484 1289 www.jerusalemfoundation.org

• כיצד הפרכה (הפוסטר) מנסה לשכנע את יהודי התפוצות לרתום למען מדינת ישראל?

ב. מחלוקות ומתיחות בין ישראל ליהדות התפוצות

בין מדינת ישראל והחברה בישראל לבין יהדות התפוצות יש גם נושאים המעוררים מחלוקת וביקורת הדדית:

1. ההכרה בזרמים שונים ביהדות

בישראל יש ליהדות האורתודוקסית מעמד בלעדי בזכות השליטה של הזרם האורתודוקסי ברבנות הראשית. היהדות האורתודוקסית לא מקבלת זרמים אחרים ביהדות - לא את היהדות הרפורמית ולא את היהדות הקונסרבטיבית. לעומת זאת בתפוצות היהודיות, במיוחד בארצות הברית, יש יותר יהודים רפורמים וקונסרבטיבים מיהודים אורתודוקסים. היחס של הרבנות בישראל ליהדות לא אורתודוקסית מוביל למתח בכל מיני נושאים, למשל בשאלת הגיור. מדינת ישראל מכירה בגיור לא אורתודוקסי שנעשה מחוץ לישראל (אבל לא בגיור לא אורתודוקסי שנעשה בישראל). ישראל מאפשרת למי שהתגייר בגיור כזה להירשם בארץ כיהודי, אבל הרבנות מסרבת להכיר בגיורים אלה, ולכן מי שהתגייר גיור לא אורתודוקסי ומוכר של הרבנות לא יוכל להירשם בישראל לנישואים ברבנות.

2. מעמד מדינת ישראל מול מעמד התפוצות היהודיות

למרות השינוי שחל ביחס של המדינה ליהודי התפוצות, עדיין מקובלת בישראל הגישה שמדינת ישראל היא המרכז הלאומי והרוחני של העולם היהודי כולו. לפי תפיסה זו החיים בארץ ישראל הם הביטוי הנכון לחיים יהודיים מלאים. מדינת ישראל מבקשת מיהודי התפוצות להכיר במעמד הבכורה שלה ולהזדהות עימה.

מצד אחר, העובדה שמדינת ישראל היא מדינת כל היהודים ועצם הסיוע של יהודי התפוצות למדינת ישראל יוצרים תחושה אצל חלקים ביהדות התפוצות שיש להם זכות לבקר את העניינים של מדינת ישראל ואת אופן ההתנהלות שלה ולהשתתף בהחלטות על שאלות פוליטיות וחברתיות.

1. יש הצעה לאפשר ליהודי התפוצות להשתתף בבחירות לכנסת של ישראל. הציגו את עמדתכם כלפי הצעה זו ונמקו אותה.
2. הסבירו את הקשר בין המעבר מתפיסת כור ההיתוך לחברה רב-תרבותית לבין השינוי ביחס של המדינה והחברה בישראל אל יהדות התפוצות.
3. האם לדעתכם מדינת ישראל צריכה לפעול לחיזוק הזהות היהודית אצל יהודי התפוצות גם אם הם לא מתכוונים לעלות לישראל?

חובה נעימה היא לנו להודות לאנשים ולמוסדות, בארץ ובחוץ לארץ, שהתירו למרכז זלמן שזר להשתמש בציורים, בצילומים ובמוצגים שברשותם וכן על הרשות לצטט מתוך תרגומים שהופיעו בהוצאתם. מרכז זלמן שזר עשה כל מאמץ לאתר את בעלי זכויות היוצרים לחומר הגרפי המופיע בספר זה. אנו מתנצלים מראש על כל טעות או השמטה, ואם יובאו לידיעתנו - נתקן במהדורה הבאה.

עמוד	שם התמונה/כיתוב בספר הלימוד	קרדיט
כריכה		מאוסף מרכז שנקר לחקר העיצוב. מעצב: פרנץ קראוס
10	חיילות	משפחת קוברסקי
12	הפגנה ציונית במחנה העקורים לנדסברג 29.11.1947	יד ושם, ארכיון התצלומים
14	חברי הועדה האנגלו אמריקאית בתחנת הרכבת בירושלים	אוסף דוד קיידן, הארכיון הציוני
18	מעפילים בבטן האוניה כ"ג יורדי סירה	ארכיון הפלמ"ח
18	חיילים בריטים מעבירים מעפילים מהאונייה "מדינת היהודים" לגירוש לקפריסין	German Federal Archives
19	כרזה ספינת ההגנה - מחכה לספריה הלאומית אם לא מגיע האישור אז להוריד	אוסף הספריה הלאומית
19	חיילים בריטים בנמל חיפה מעבירים מעפילים מאקסודוס לאוניות גירוש חזרה לצרפת	אוצר תמונות הפלמ"ח - The Palmach photo gallery, מתוך אתר פיקיוויקי
21	טרקטור מחלץ משאית שנתקעה בחול ביום העלייה לקרקע בנירים.	Jewish National Fund photo archive
23	החומה	אוסף הספריה הלאומית
27	ישיבת עצרת האו"ם	הארכיון הציוני המרכזי
30	כתורות עיתונים שהתפרסמו ביישוב היהודי אחרי כ"ט בנובמבר	אתר עיתונות היסטורית של הספריה הלאומית
34	עוברים ושבים בתל אביב תופסים מחסה מאש צלפים הנורית ממסגד חסן בק	לע"מ. צלם: הנס פין
40	השמחה ברחובות	לע"מ. צלם: שלמה בן צבי
40	המונים מצטופפים	לע"מ. צלם: שלמה בן צבי
41	עצרת עם	לע"מ. צלם: שלמה בן צבי
43	כתורות העיתון דבר והמשקיף	אתר עיתונות היסטורית של הספריה הלאומית
44	שועלי שמשון	צלם: אריה וולק
47	שבויים מצרים	צלם: אריה וולק
48	מפת קרבות עשרת הימים	דובר צה"ל
49	הנפת דגל הדיו באילת	לע"מ. צלם: מיכה פרי
53	כיובש באר שבע	צלם: אריה וולק
53	כניעת הערבים	צלם: אריה וולק
64	בית הכנסת בדאר בישי	מרכז מורשת יהודי לוב
65	מפות	מפות באדיבות שאול אריאלי, אטלס מכון טרומן לסכסוך הישראלי-ערבי, 2021
71	קריקטורה דוש	פורסם ב"מעריב" 7 ביוני 1967. באדיבות משפחת גרדוש-סנטו.
72	צנחנים ליד הכותל	לע"מ. צלם: דוד רובינגר

73	יצחק רבין משה דיין ועוזי נרקיס נכנסים לעיר העתיקה	לע"מ. צלם: אילן ברונר
73	קריקטורה דוש	מתוך הספר: ארבעים! סיפור המדינה בקריקטורות מאת דוש (קריאל גרדוש), ספרית מעריב, 1988. באדיבות משפחת גרדוש-סנטו.
77	מתחם הגשר	לע"מ. צלם: רון אילן
81	נשיא מצרים נואם בכנסת	לע"מ. צלם: משה מילנר
82	חתימת הסכם שלום מצרים	לע"מ. צלם: סער יעקב
84	הסכם שלום ירדן	לע"מ. צלם: צביקה ישראלי
86	עליה מלוב	מרכז מורשת יהודי לוב
87	שארית הפליטה	לע"מ. צלם: קלוגר סולטן
89	מבצע העלייה על כנפי נשרים: עולים מתימן במטוס בדרך לארץ	יד בן צבי
89	עולים מעיראק נוחתים בארץ במסגרת מבצע העלייה "עזרא ונחמיה"	לע"מ. צלם: ברונר טדי
90	האוניה אגוז	ארכיון המרכז למורשת המודיעין
91	שער העליה	ארכיון עיריית חיפה. צלם: זולטן קלוגר
91	מחנה העולים בפרדס חנה בדצמבר 1950	לע"מ. צלם: טדי בראונר
91	עולה חדשה	לע"מ. צלם: הנס פין
92	עבודות דחק במעברת כסלון	לע"מ. צלם: טדי בראונר
94	הפגנה בשכונת ואדי סאליב	צלם: אוסקר טאובר
95	קריקטורה דוש - העלייה הגדולה	מתוך הספר: ארבעים! סיפור המדינה בקריקטורות מאת דוש (קריאל גרדוש), ספרית מעריב, 1988. באדיבות משפחת גרדוש-סנטו.
97	הפגנות למען מסורבי עלייה יהודים מברה"מ	לע"מ. צלם: משה מילנר
98	ראש הממשלה לוחץ ידיים	לע"מ. צלם: אבי אוחיון
100	אישה באתיופיה	באדיבות משפחת ברגמן. ספר עמי ברגמן - מט"ב
100	נציגי הג'וינט	באדיבות משפחת ברגמן. ספר עמי ברגמן - מט"ב
101	עולים	לע"מ. צלם: נתן אלפרט
101	עולים	לע"מ. צלם: נתן אלפרט
104	כרזה לעידוד לימוד העברית למבוגרים	מרכז שנקר לחקר העיצוב בישראל. עיצוב: האחים שמיר באדיבות מיכה ריס (אוסף פרטי)
105	חגיגות מימונה	לע"מ. צלם: נתי הרניק
107	קריקטורה - על מדיניות כור ההיתוך (בשאלות סיכום היחידה)	מוזיאון הקומיקס בחולון - פרידל שטרן
109	הפגנה נגד השילומים בכיכר מוגרבי בתל אביב	לע"מ. צלם: הנס פיין
110	אולם המשפט בירושלים בזמן משפט אייכמן. אייכמן בתא הזכוית	לע"מ

מהם האירועים שהובילו להקמתה של מדינת ישראל? כיצד השפיעה הקמת המדינה על היהודים בארצות האסלאם? כיצד נקלטו מיליוני העולים בארץ?

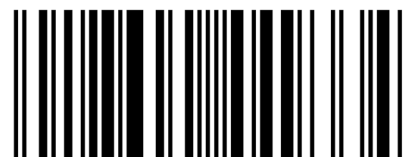
בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון עוסק באירועים ובתהליכים המרכזיים שהתרחשו במדינת ישראל ובמזרח התיכון במחצית השנייה של המאה ה-20 - השנים שבהן קמה והתעצבה המדינה. הספר מספק הזדמנות ללימוד מרתק של האירועים הדרמטיים וההחלטות הגורליות: מהחלטת האו"ם על חלוקת ארץ ישראל, דרך ההכרזה על הקמת המדינה, המלחמות והסכמי השלום, ועד גלי העלייה ששינו את פניה של הארץ.

במהלך הקריאה והעיון במגוון התצלומים, המפות, הקריקטורות והמכתבים יוזמנו התלמידים לבחון אירועים הקשורים להיסטוריה המשפחתית שלהם, להשוות בין העבר ובין ההווה, לחשוב ולענות על שאלות מסקרנות.

יובל קוברסקי הוא מורה בתיכון הישראלי למדעים ולאמנויות בירושלים. הוא מכשיר מורים להיסטוריה באוניברסיטה העברית ומדריך מורים בנושא הוראת היסטוריה והוראת חשיבה. כתב את ספר הלימוד "הלאומיות בישראל ובעמים: ראשית הדרך" (הוצאת כנרת).

מרכז זלמן שזר
ירושלים 2022

0 1860044933 4
דאנאקוד 186-44933